MUZEUM GÓRNOŚLĄSKIE
W BYTOMIU
Nr inw. 6786 III
1

УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО.

I.

ДЕРЕВЛЯНЕ БУДІВНИЦТВО І РІЗЬБА НА ДЕРЕВІ

УЛАШТУВАВ

В. ЩЕРБАКІВЬСКИЙ

L'ART DE L'UKRAÏNE.

I.

L'ARCHITECTURE ET LA SCULPTURE EN BOIS

PAR

V. CHTCHERBAKIVSKY.

ЛЬВІВ — КИЇВ LÉOPOL — KIEV

1913.

1625.1
III.
w Bytomiu
6786 IV

До шановних читачів.

За останні часи значно побільшився інтерес до народнього мистецтва взагалї і з осібна до мистецтва українського.

Поруч з цим досить інтензивно ведеться, як громадськими організаціями, так і приватними особами, збираннє матеріалу.

Такого матеріалу зібрано вже багато. Де-що з нього видано, але видано порівнюючи з істнуючою скількістю дуже мало і більшість значних і цїкавих галузей українського мистецтва зостається невикористаною і навіть невідомою, не тільки для широких верстов суспільства, але й для дїячів науки і практики.

Ця книжка становить перший випуск видання, що має метою заповнити цю прогалину і дати більш менш систематично зведений матеріал з широкого поля українського мистецтва.

Думка про виданнє такого змісту істнувала вже давно, але здійснити її і пустити в сьвіт цей перший випуск, можно було тільки завдяки допомозї щирого прихильника українського мистецтва, славного нашого артиста Олександра Мишуги, котрому автор видання присвячує з найглибшою пошаною отсю свою працю.

Вадим Щербаківський.

Avis au lecteur.

L'intérêt du public pour l'art populaire en général et tout spécialement pour l'art de l'Ukraïne a augmenté considérablement ces dernières années. En même temps, beaucoup d'organisations sociales et de personnes privées s'occupent activement à recueillir des documents et elles y ont parfois parfaitement réussi. Une certaine quantité de ces documents a déjà été publiée, mais ce n'est que peu en comparaison du total des documents recueillis et la plus grande partie de l'art de l'Ukraïne — justement la plus intéressante — reste encore inconnue, non seulement au grand public et aux artistes, mais aussi aux savants. Ce livre est le premier volume d'une série, dont le but est justement de combler cette lacune et de publier d'une façon à peu près systématique les documents relatifs à l'art de l'Ukraïne.

Le projet d'une telle publication existait depuis longtemps, mais ce commencement de réalisation n'a été rendu possible que grâce à la générosité de notre éminent artiste et mécène de l'art de l'Ukraïne, M. A. Mychouga. C'est aussi à lui que l'auteur de cette publication dédie son œuvre avec l'expression de son plus profond respect.

V. Chtcherbakivsky.

Матеріал тут предложений взято з ріжних коллєкцій, так в Галичинї, як і на Украïнї россійській. Сюди увійшли: декілька церков з коллєкції украïнського архітекта О. Лушпінського у Львові, коллєкції Київського мійського музея, Полтавського Земського музея, збірки архітекта-консерватора земського Полтавського музея Мощенка, архітекта В. Кричевського в Київі і коллєкціонера О. Гансена в Київі; решта іллюстрацій, при котрих не указано належности їх, усї з коллєкції В. Щербаківського в Полтаві.

Les documents cités ici ont été recueillis en Galicie et dans l'Ukraïne russe. On y a réuni quelques églises de la collection de l'architecte ukraïnien M. O. Louchpinsky à Léopol, beaucoup d'exemples des collections des Musées municipaux de Kiev et de Poltava. On y a ajouté les collections de l'architecte-conservateur de Poltava M. Mochtchenko, ainsi que les collections de M. V. Krytchevsky de Kiev et de l'amateur distingué de Kiev M. O. Hansen, le reste des illustrations, dont l'origine n'a pas été indiquée, proviennent de la collection de M. V. Chtcherbakivsky de Poltava.

I. Килим народній XVIII—XIX віку. Київський Музей.

I. Tapisserie populaire. XVIIIe—XIXe siècle. Musée de Kiev.

Ілюстрації однотонові. — Illustrations en noir.

1. Церква трьохбанна, с. Устєріки, Гуцульщина, Галичина, поч. XVIII віку, стор. 3.
2. Церква трьохбанна XVII віку, с. Ботелька Вижня, пов. Турка (Бойківщина) в Галичинї, стор. 3.
3. Церква однобанна XVIII віку, с. Підгородє, пов. Рогатин в Галичинї, стор. 4.
4. Церква трьохбанна, XVIII віку, с. Свердликів, Уманський пов. (уже зруйнована), стор. 5.
5. Церква трьохбанна 1768 р., с. Мошурів, Уманський пов. (уже зруйнована), стор. 5.
6. Церква трьохбанна XIX віку, с. Коршів, пов. Коломия в Галичинї, стор. 6.
7. Церква трьохбанна XVIII віку, с. Іваниці, пов. Прилуки на Полтавщинї, збірка Мощенка. Полтавський Музей, стор. 6.
8. Церква трьохбанна 1637 р. в Судовій Вишнї, Галичина, розібрана, стор. 7.
9. Церква трьохбанна XVII віку на Бойківщинї, Галичина, збірка Лушпінського у Львові, стор. 8.
10. Церква трьохбанна XVII віку, с. Малнів, Галичина, збірка Лушпінського, стор. 8.

1. Église avec trois coupoles. XVIIIe siècle. Village d'Oustieriky. Houtsoulie, Galicie (Autriche), p. 3.
2. Église avec trois coupoles. XVIIe siècle. Village de Botelka Vyjnia, district de Tourka, Galicie, p. 3.
3. Église avec une coupole. XVIIIe siècle. Village de Pidhorodié, district de Rohatyne, Galicie, p. 4.
4. Église avec trois coupoles. XVIIIe siècle. Village de Sverdlykiv, district d'Oumagne, gouvernement de Kiev, Russie (détruite), p. 5.
5. Église avec trois coupoles. 1768. Village de Mochouriv, district d'Oumagne (détruite), p. 5.
6. Église avec trois coupoles. XIXe siècle. Village de Korchiv, district de Kolomyia, Galicie, p. 6.
7. Église avec trois coupoles. XVIIIe siècle. Village d'Ivanytsi, district de Prylouky, gouvernement de Poltava. Phot. Mochtchenko. Musée de Poltava, p. 6.
8. Église avec trois coupoles. 1637. Village de Soudova Vychnia, p. 7.
9. Église avec trois coupoles. XVIIe siècle. Chez les Boïkis (Karpathes). Collection de M. Louchpinsky (architecte à Leópol), p. 8.
10. Église avec trois coupoles. XVIIe siècle. Village de Malniv, Galicie. Collection Louchpinsky, p. 8.

11. Пятибанна церква XVIII віку, с. Княждвір, пов. Печеніжин в Галичинї, стор. 9.

12. Церква трьохбанна XVIII віку, с. Бутля на Бойківщинї. Галичина. Збірка Лушпінського, стор. 10.

13. Церква трьохбанна XVIII віку, с. Підзахаричі на Буковинї, стор. 10.

14. Пятибанна церква XVIII віку, с. Княждвір, пов. Печеніжин. Галичина. Знята з другого боку, стор. 11.

15. Полудневий бічний ганок в трьохбанній церкві XVIII віку, с. Балинцї, пов. Гвоздець. Галичина, стор. 12.

16. Ганок трьохбанної церкви XVIII в., с. Таламаш, на Угорській Бойківщ., стор. 12.

17. Пятибанна церква XVIII віку, с. Велика Березянка, Таращанського пов. на Київщинї, (уже зруйнована), стор. 13.

18. Церква трьохбанна XVIII віку, ганок, с. Манаїв, Галичина. Збір. Лушпінського, стор. 14.

19. Деталь церкви, с. Малнів , Галичина. Збірка Лушпінського, стор. 14.

20. Баня, вигляд з середини пятибанної церкви, с. Лїсовичі, пов. Тараща в Київщинї, стор. 15.

21. Пятибанна церква XVIII віку, с. Лїсовичі, пов. Тараща в Київщинї, стор. 16.

22. Іконостас церкви 1739 р., с. Очеретня, пов. Липовець в Київщинї, стор. 17.

23. Царські ворота, с. Очеретня, пов. Липовець, стор. 18.

24. Іконостас церкви, с. Іваниці, пов. Прилуки на Полтавщ.. Фот. Мощенка, стор. 19.

11. Église avec cinq coupoles. XVIIIe siècle. Village de Kniaje Dvire (photographiée du côté de l'ouest), district de Petchenijine, Galicie, p. 9.

12. Église avec trois coupoles. XVIIIe s. Village de Boutlia, district de Tourka, Galicie. Collect. Louchpinsky, p. 10.

13. Église avec trois coupoles. XVIIIe siècle. Village de Pidsakharytchi, près de Vyjnytsia. Boukovine, Autriche, p. 10.

14. Église avec cinq coupoles. XVIIIe siècle. Village de Kniaje Dvire. Photographiée du côté sud, p. 11.

15. Portail sud d'église. Village de Balyntsi, distr. de Hvozdets, Galicie, p. 12.

16. Portail ouest de l'église du village de Talamache, Ukraïne Hongroise, p. 12.

17. Église avec cinq coupoles. XVIIIe siècle. Village de Vélyka Berezianka, district de Tarachtcha, gouvernement de Kiev, p. 13.

18. Portail d'église. Village de Manaïv, district de Zbora. Galicie. Collection Louchpinsky, p. 14.

19. Détail d'église. Village de Malniv. Galicie. Collection Louchpinsky, p. 14.

20. Coupole d'église avec cinq coupoles. Village de Lisovytchi, district de Tarachtcha, gouv. de Kiev, p. 15.

21. Église avec cinq coupoles. Village de Lisovytchi, district de Tarachtcha, gouvernement de Kiev, p. 16.

22. Iconostase d'église en bois avec trois coupoles. 1739. Village d'Otcheretnia, district de Lypovets, gouvernement de Kiev, p. 17.

23. Porte principale de l'iconostase en bois de l'église du village d'Otcheretnia. 1739, p. 18.

24. Iconostase d'église. Village d'Ivanytsi, district de Prylouki, gouv. de Poltava (phot. Mochtchenko), p. 19.

25. Статуя Св. Миколая XVIII віку в с. Липках, Сквирськ. пов., Київщина. стор. 19.
26. Звіниця XVIII віку, с. Дубровинці, пов. Липовець, Київщина, (уже зруйнов.), стор. 20.
27. Звіниця XVIII віку, с. Водотиї, Радомисельськ. пов., Київщина, (уже зруйнов.), стор. 21.
28. Звіниця XVIII віку, с. Очеретня, пов. Липовець в Київщинї, стор. 21.
29. Звіниця кінця XVII віку або поч. XVIII віку, с. Люлинцї, пов. Липовець в Київщинї, (здається уже зруйнов.), стор. 22.
30. Вікно з середини в звіниці кінця XVII віку, с. Лїсовичі, пов. Тараща на Київщинї, (здається уже розібрана), стор. 23.
31. Звіниця XVIII віку, с. Підзахаричі біля Вижниці на Буковинї, стор. 23.
32. Звіниця XVIII віку, с. Яремче в Галичинї. (В Гуцульськ. горах), стор. 23.
33. Звіниця, с. Бистрець. (В осередку Гуцульщини), стор. 24.
34. Звіниця XVIII віку, с. Чесники. Рогатинський пов. в Галичинї, стор. 25.
35. Звіниця XVIII віку, с. Підгородє, Рогатинського пов. в Галичинї, стор. 25.
36. Звіниця XVIII віку, с. Вітвиця, пов. Болехів. Галичина, стор. 26.
37. Звіниця XVIII віку, с. Малнів. Галичина. Збірка п. Лушпінського, стор. 26.
38. Звіниця XVIII віку, с. Збора, пов. Калуш. Галичина, стор. 26.

25. Statue de St. Nicolas. XVIIIe siècle. Village de Lipki, district de Skvyra, gouvernement de Kiev, p. 19.
26. Campanile. XVIIIe siècle. Village de Doubrovyntsi, district de Lypovets, gouvernement de Kiev (détruit), p. 20.
27. Campanile. XVIIIe siècle. Village de Vodotyi, district de Radomysl, gouvernement de Kiev (détruit), p. 21.
28. Campanile. XVIIIe siècle. Village d'Otcheretnia, district de Lypovets, gouvernement de Kiev, p. 21.
29. Campanile. Fin du XVIIe siècle ou commencement du XVIIIe siècle. Village de Loulyntsi, district de Lypovets, gouvernement de Kiev (probablement détruit), p. 22.
30. Fenêtre de la partie centrale. Fin du XVIIe siècle. Village de Lisovytchi, district de Tarachtcha, gouvernement de Kiev (probablement démolie), p. 23.
31. Campanile. XVIIIe siècle. Village de Pidsakharytchi, près de Vyjnytsia, Boukovine, p. 23).
32. Campanile. XVIIIe siècle. Village d'Iaremtché, Galicie, Houtsoulie, p. 23.
33. Campanile. Village de Bystrets (centre de la Houtsoulie), p. 24.
34. Campanile. XVIIIe siècle. Village de Tchesnyky, district de Rohatyne, Galicie, p. 25.
35. Campanile. XVIIIe siècle. Village de Pidhorodié, district de Rohatyne, Galicie, p. 25.
36. Campanile. XVIIIe siècle. Village de Vitvytsia, district de Bolekhiv, Galicie, p. 26.
37. Campanile. XVIIIe siècle. Village de Malniv, Galicie. Collection Louchpinsky, p. 26.
38. Campanile. XVIII siècle. Village de Zbora, district de Kalouche, Galicie, p. 26.

39. Звіниця XVIII віку, с. Станькова, пов. Калуш, Галичина, стор. 26.

40. Звіниця XVII віку, с. Топільниця, пов. Стар. Самбір, Галичина, стор. 27.

41. Західний ганок церкви XVIII віку, с. Махнів, Галичина. Збірка п. Лушпінського, стор. 28.
42. Сьвічники церковні, с. Ялинці, пов. Золотоноша, Полтавщина і с. Калайдинці, пов. Лубні, Полтавський Земськ. Музей, стор. 28.

43. Одвірки церковні XVIII віку, 1706 р.. Київський музей, стор. 29.
44. Одвірки церковні XVIII віку, с. Білики, пов. Кобеляки. Полтавщина, Музей Полтавськ. Земства, стор. 30.

45. Одвірки церковні XVIII віку, с. Талянки, пов. Умань, стор. 30.
46. Одвірки церковні 1693 року, с. Кугаїв, пов. Коломия. Галичина, стор. 31.

47. Одвірки церковні XVIII віку, с. Розсоші, пов. Мукачів. Угорська Укр., стор. 31.
48. Одвірки церковні XVIII віку, с. Лавочне. Галичина, стор. 32.
49. Одвірки церковні XVIII віку, ц. св. Петра і Павла, м. Гадяч. Полтавщина, стор. 33.

50—81. Хрести церковні XVII і XVIII віку.

50. Хрест церковний, с. Донїна Камянна. Херсонщина, стор. 33.
51. Хрест в сяйві XVIII віку. З церкви трьохбанної Івана Предтечі в Хоролї, на Полтавщинї, Полтавський Музей. стор. 34.
52. Хрест XVIII віку. З церкви Івана Предтечі в Хоролї. Полтавський Музей, стор. 34.

39. Campanile. XVIIIe siècle. Village de Stankova, district de Kalouche, Galicie, p. 26.
40. Campanile. XVIIe siècle. Village de Topilnytsia, district de Staryi Sambir, p. 27.
41. Portail occidental d'église. XVIIIe siècle. Village de Makhniv, Galicie. Collection Louchpinsky, p. 28.
42. Chandeliers d'église. Village d'Ialyntsi, district de Zolotonocha, gouvernement de Poltava et village de Kalaïdyntsi, district de Loubnie. Musée de Poltava, p. 28.
43. Portail d'église. XVIIIe siècle (1706). Musée de Kiev, p. 29.
44. Portail d'église. XVIIIe siècle. Village de Bilyky, district de Kobelaky, gouvernement de Poltava. Musée de Poltava, p. 30.
45. Portail d'église. XVIIIe siècle. Village de Talanky, district d'Oumagne, p. 30.
46. Portail d'église. 1693. Village de Kouhaïv, district de Kolomyia, Galicie, p. 31.
47. Portail d'église. XVIIIe siècle. Village de Rozsochi, district de Moukatchiv, Ukraïne Hongroise, p. 31.
48. Portail d'église. XVIIIe siècle. Village de Lavotchné, Galicie, p. 32.
49. Portail d'église de St. Pierre et Paul. XVIIIe siècle. Ville de Hadiatch, gouvernement de Poltava, p. 33.

50—81. Croix d'église, XVIIe et XVIIIe siècles.

50. Croix d'église. Village de Donina Kamianna, gouv. de Khersonèse, p. 33.
51. Croix avec auréole de l'église de St. Jean Baptiste à trois coupoles. XVIIIe siècle. Ville de Khorol, gouvernement de Poltava. Musée de Poltava, p. 34.
52. Croix. XVIIIe s. Église de St. Jean Baptiste. Ville de Khorol. Musée de Poltava, p. 34.

53. Хрест хрещатий XVII віку. Церква с. Шишаки, Хорольського пов., Полтавщина, Полтавський Музей. стор. 34.
54. Хрест XVIII віку в с. Черче, Рогатинськ. пов., Галичина, стор. 34.
55. Хрест XVIII віку, с. Підгородє, Рогатинського пов., Галичина, стор. 34.
56. Хрест XVIII віку, с. Морозівка, Сквирський пов., Київщина, стор. 34.
57. Хрест XVIII віку, с. Лавочне на Бойківщині, стор. 35.
58. Хрест XVIII віку, с. Помоняти, Рогатинського пов., Галичина, стор. 35.
59. Хрест XVIII віку, с. Черемхів, пов. Коломия, Галичина, стор. 35.
60. Хрест XVIII віку, с. Мовчанівка, пов. Сквирський, Київщина, стор. 35.
61. Хрест XVIII віку, с. Ярославка, пов. Сквирський, Київщина, стор. 35.
62. Хрест XVIII віку, с. Бухни, пов. Сквирський, Київщина, стор. 35.
63. Хрест XVII віку. Церква св. Миколая. 1654 р.. М. Хороль, Полтавщина. Полтавський Музей, стор. 36.
64. Хрест XVIII віку, с. Ярославка, Сквирськ. пов. на Київщині, стор. 36.
65. Хрест XVIII віку, с. Коршів, пов. Коломия, Галичина, стор. 36.
66. Хрест XVIII віку, с. Ростоки над Черемошем, пов. Вижниця, Буковина, стор. 36.
67. Хрест XVIII віку, с. Довгополе, Гуцульщина, Галичина, стор. 36.

53. Croix. XVIIe siècle. Village de Chychaki, district de Khorol, gouvernement de Poltava, p. 34.
54. Croix. XVIIIe siècle. Village de Tchertché, district de Rohatyne, Galicie, p. 34.
55. Croix. XVIIIe siècle. Village de Pidhorodié, district de Rohatyne, Galicie, p. 34.
56. Croix. XVIIIe siècle. Village de Morosivka, district de Skvyra, gouvernement de Kiev, p. 34.
57. Croix. XVIIIe siècle. Village de Lavotchné, Boïkis, Galicie, p. 35.
58. Croix. XVIIIe siècle. Village de Pomoniaty, district de Rohatyne, Galicie, p. 35.
59. Croix. XVIIIe siècle. Village de Tcheremkhiv, district de Kolomyia, Galicie, p. 35.
60. Croix. XVIIIe siècle. Village de Movtchanivka, district de Skvyra, gouvernement de Kiev, p. 35.
61. Croix. XVIIIe siècle. Village d'Iaroslavka, district de Skvyra, gouvernement de Kiev, p. 35.
62. Croix. XVIIIe siècle. Village de Boukhny, district de Skvyra, gouvernement de Kiev, p. 35.
63. Croix. XVIIIe siècle (1654). Église de St. Nicolas. Ville de Khorol, gouvernement de Poltava. Musée de Poltava, p. 36.
64. Croix. XVIIIe siècle. Village d'Iaroslavka, district de Skvyra, gouvernement de Kiev, p. 36.
65. Croix. XVIIIe siècle. Village de Korchiv, district de Kolomyia, Galicie, p. 36.
66. Croix. XVIIIe siècle. Village de Rostoky sur le Tchérémoche, district Vyjnytsia, Boukovine, p. 36.
67. Croix. XVIIIe siècle. Village de Dovhopolé, Houtsoulie, Galicie, p. 36.

68. Хрест XVIII віку, с. Балинцї, пов. Гвоздець, Галичина, стор. 36.

69. Хрест XVIII віку, с. Балинцї, пов. Гвоздець, Галичина, стор. 37.

70. Хрест XVIII віку, с. Безрадичі, Київського повіту, стор. 37.

71. Хрест XVIII віку, с. Лубянка, Київського повіту, стор. 37.

72. Хрест XVIII віку, с. Коршів, пов. Коломия, Галичина, стор. 37.

73. Хрест XVIII віку, с. Лаврики, пов. Сквирський, Київщина, стор. 37.

74. Хрест XVIII віку, с. Білгородка, пов. Київський, стор. 37.

75. Хрест XVIII віку, с. Дубові Махаринцї, пов. Бардичів, Київщина, стор. 38.

76. Хрест XVIII віку з Волинї, стор. 38.

77. Хрест XVIII віку. Полтавськ. Музей, стор. 38.

78. Хрест XVIII віку, с. Коршів, пов. Коломия, Галичина, стор. 38.

79. Хрест XVIII віку, с. Мовчанівка, пов. Сквирський, Київщина, стор. 38.

80. Хрест XVIII віку, с. Мовчанівка, пов. Сквирський, Київщина, стор. 38.

81. Хрест XVIII віку, с. Мовчанівка, пов. Сквирський, Київщина, стор. 38.

82. Хата, с. Шишаки, Миргородськ. пов., Полтав. губ., фот. Хмілевський, стор. 41.

83. Хата в с. Біликах, пов. Кобеляки на Полтавщинї, стор. 42.

84. Хата, с. Шаховка, пов. Констянтиноградський. На Полтавщинї, стор. 42.

68. Croix. XVIIIe siècle. Village de Balyntsi, district de Hvozdets, Galicie, p. 36.

69. Croix. XVIIIe siècle. Village de Balyntsi, district de Hvozdets, Galicie, p. 37.

70. Croix. XVIIIe siècle. Village de Besradytchi, district de Kiev, p. 37.

71. Croix. XVIIIe siècle. Village de Loubianka, district de Kiev, p. 37.

72. Croix. XVIIIe siècle. Village de Korchiv, district de Kolomyia, Galicie, p. 37.

73. Croix. XVIIIe siècle. Village de Lavryky, district de Skvyra, gouvernement de Kiev, p. 37.

74. Croix. XVIIIe siècle. Village de Bilhorodka, district de Kiev, p. 37.

75. Croix. XVIIIe siècle. Village de Doubovi Makharyntsi, district de Bardytchiv, gouvernement de Kiev, p. 38.

76. Croix. XVIIIe siècle. Volynie, p. 38.

77. Croix. XVIIIe siècle. Musée de Poltava, p. 38.

78. Croix. XVIIIe siècle. Village de Korchiv, district de Kolomyia, Galicie, p. 38.

79. Croix. XVIIIe siècle. Village de Movtchanivka, district de Skvyra, gouvernement de Kiev, p. 38.

80. Croix. XVIIIe siècle. Village de Movtchanivka, district de Skvyra, gouvernement de Kiev, p. 38.

81. Croix. XVIIIe siècle. Village de Movtchanivka, district de Skvyra, gouvernement de Kiev, p. 38.

82. Chaumière. Village de Chychaky, district de Myrhorod, gouvernement de Poltava, phot. Chmielovski, p. 41.

83. Chaumière. Village de Bilyky, district de Kobelaky, gouvernement de Poltava, p. 42.

84. Chaumière. Village de Chakhovka, district de Konstantinograd, gouvernement de Poltava, p. 42.

85. Хата, с. Плішивець, пов. Гадяч на Полтавщ.. Збірка Мощенка, стор. 43.

86. Хата, с. Борки, пов. Хорольський на Полтавщ. Збірка Мощенка, стор. 43.

87. Хата, с. Огіївка, пов. Бардичів. Київщина, стор. 44.

88. Будинок пана Галагана в с. Липовому, пов. Кременчук, (згорів уже). Збірка Мощенка, стор. 44.

89. Гуцульська хата, с. Довгополе, стор. 45.

90. Гуцульська хата, с. Криворівня, стор. 45.

91. Хата бойківська в с. Волосянці біля Славська. Галичина, стор. 45.

92. Хата бойківська в с. Славську. Галичина, стор. 45.

93. Внутрішний вигляд хати (покуть), с. Огіївка, пов. Бардичів. Київщина, стор. 46.

94. Хата бойківська в с. Славську. Галичина, стор. 46.

95. Внутрішний вигляд хати No. 93 (піч), с. Огіївка, стор. 47.

96. Стодола (клуня) в с. Бережниці Шляхотській, пов. Калуш, Галичина, стор. 47.

97. Вітряк, с. Лагодівка, пов. Хорольський. Полтавщина. Фот. Мощенка, стор. 48.

98. Вітряк, с. Плішивець, пов. Гадяч на Полтавщині. Фот. Мощенка, стор. 48.

99. Різьблений і помальований стіл, с. Сальків, пов. Переяславський, Полтавщина. Київськ. Музей, стор. 48.

85. Chaumière. Village de Plichyvets, district de Hadiatch, gouvernement de Poltava. Collection Mochtchenko, p. 43.

86. Chaumière. Village de Borky, district de Khorol, gouvernement de Poltava. Collection Mochtchenko, p. 43.

87. Chaumière. Village d'Ohiivka, district de Bardytchiv, gouvernement de Kiev, p. 44.

88. Maison de M. Galagane. Village de Lypové, district de Krementchouk (incendiée). Collection Mochtchenko, p. 44.

89. Chaumière Houtsoule. Village de Dovhopolé, p. 45.

90. Chaumière Houtsoule. Village de Kryvorivnia, p. 45.

91. Chaumière de Boïkis. Village de Volosianka près de Slavsko, Galicie, p. 45.

92. Chaumière de Boïkis. Village de Slavsko, Galicie, p. 45.

93. Intérieur de chaumière. Village d'Ohiivka, district de Bardytchiv, gouvernement de Kiev, p. 46.

94. Chaumière de Boïkis. Village de Slavsko, Galicie, p. 46.

95. Intérieur de chaumière n° 93 (poêle). Village d'Ohiivka, p. 47.

96. Grange. Village de Berejnytsia Chlachotska, district de Kalouche, Galicie, p. 47.

97. Moulin à vent. Village de Lahodivka, district de Khorol, gouvernement de Poltava, phot. Mochtchenko, p. 48.

98. Moulin à vent. Village de Plichyvets, district de Hadiatch, gouvernement de Poltava, phot. Mochtchenko, p. 48.

99. Table sculptée et peinte. Village de Salkiv, district de Pereiaslav, gouvernement de Poltava. Musée de Kiev, p. 48.

100. Полички різьблені і 2 палиці 1844 р., Київський Музей, стор. 49.
101. Полички різьблені. Київський Музей, стор. 49.
102. Поличка різьблена. Київський Музей, стор. 50.
103. Мисничок різьблений, с. Адамівка, пов. Чигирин, Київщина. Київський Музей, стор. 50.
104. Сані, с. Вереміївка, пов. Золотоноша. Музей Полтавськ. Земства, стор. 51.
105. Мажа (віз чумацький), с. Вереміївка, пов. Золотоноша. Полтавський Музей, стор. 51.
106. Спинки саней, с. Вереміївка, пов. Золотоноша, Полтавщина. Полтав. Земськ. Музей, стор. 52.
107. Ярмо, с. Липове, пов. Кременчук, Полтавщина. Полтавський Музей, стор. 52.
108. Насади до возів, с. Васютинці, пов. Золотоноша. Полтавський Музей, стор. 53.
109. Насади до возів, с. Вереміївка, пов. Золотоноша. Полтавський Музей, стор. 53.
110. Спинки саней різьблені і розмальовані, м. Умань, Київщина. Київський Музей, стор. 54.
111. Спинки саней і возів і насади. Київський Музей, стор. 55.
112. Спинки саней і щаблі. Полтавський Музей, стор. 55.
113. Спинка саней різьблена. Київський Музей, стор. 56.
114. Різьблені стовпці під кіш у вітряку, с. Вишенки, пов. Остер, Чернигівськ. губ., Київський Музей, стор. 56.

100. Étagères sculptées et deux massues (1844). Musée de Kiev, p. 49.
101. Étagères sculptées. Musée de Kiev, p. 49.
102. Étagère sculptée. Musée de Kiev, p. 50.
103. Dressoir sculpté. Village d'Adamivka, distr. de Tchyhyryne, gouv. de Kiev. Musée de Kiev, p. 50.
104. Traîneau. Village de Vérémiivka, distr. de Zolotonocha. Musée de Poltava, p. 51.
105. Chariot. Village de Vérémiivka, distr. de Zolotonocha. Musée de Poltava, p. 51.
106. Planches d'arrière de traîneaux. Village de Vérémiivka, district de Zolotonocha, gouvernement de Poltava. Musée de Poltava, p. 52.
107. Joug. Village de Lypové, district de Krementchouk, gouvernement de Poltava. Musée de Poltava, p. 52.
108. Supports de chariots. Village de Vasioutyntsi, district de Zolotonocha. Musée de Poltava, p. 53.
109. Supports de chariots. Village de Vérémiivka, district de Zolotonocha. Musée de Poltava, p. 53. .
110. Planches d'arrière de traîneaux sculptées et peintes. Ville d'Oumagne, gouvernement de Kiev. Musée de Kiev, p. 54.
111. Planches d'arrière de traîneaux, de chariots et supports de chariots. Musée de Kiev, p. 55.
112. Planches d'arrière et échelons de traîneaux. Musée de Poltava, p. 55.
113. Planche d'arrière de traîneau sculptée. Musée de Kiev, p. 56.
114. Poteaux sculptés pour moulin à vent. Village de Vychenky, district d'Oster, gouvernement de Tchernyhiv. Musée de Kiev, p. 56.

115. Люшні до возів і притики до ярем, с. Липове, пов. Кременчук. Полтавський Музей, стор. 57.

116. Притики до ярем і сьвітлики, Київська, Чернигівська і Полтавська губ., Київський Музей, стор. 57.

117. Два князьки на гребінї хати лоцмана Івана Шрама над Кодацьким порогом, с. Кодак біля Катеринослава, стор. 57.

118. Ярмо (верх.), с. Демки, пов. Золотоноша. Полтавськ. Музей, стор. 58.

119. Спинка саней різьблена, с. Вереміївка, пов. Золотоноша, Полтавщина. Київський Музей, стор. 58.

120. Рублї різьблені. Київський Музей, стор. 58.

121. Днища до кужеля XIX віку. Полтавщина. Збірка О. Гансена. Київ, стор. 59.

122. Збірка різьблених деревляних річей в Київському Музеї. Загальний вигляд, стор. 60.

123. Форми для виробу медівників XVIII віку, с. Вел. Будища, пов. Зїньківський. Полтавський Музей, стор. 61.

124. Форми для виробу медівників XVIII віку, с. Вел. Будища, пов. Зїньківський. Полтавськ. Музей, стор. 61.

125. Форми для виробу медівників XVIII віку, с. Вел. Будища, пов. Зїньківський. Полтавськ. Музей, стор. 61.

126. Форми для виробу медівників XVIII віку, с. Вел. Будища, пов. Зїньківський. Полтавськ. Музей, стор. 61.

127. Різьблена спинка саней. Київський Музей, стор. 62.

115. Supports pour échelles et baguettes de jougs. Village de Lypové, district de Krementchouk. Musée de Poltava, p. 57.

116. Chevilles de jougs et clefs de bois. Gouvernement de Kiev, de Tchernyhiv et de Poltava. Musée de Kiev, p. 57.

117. Deux ornements du faîte de la chaumière d'Ivan Chram, près de la cataracte de Kodak. Village de Kodak, près d'Iékatérinoslav, p. 57.

118. Joug. Village de Demky, district de Zolotonocha. Musée de Poltava, p. 58.

119. Planche d'arrière de traîneau. Village de Vérémiivka, district de Zolotonocha, gouvernement de Poltava. Musée de Kiev, p. 58.

120. Pressoirs sculptés. Musée de Kiev, p. 58.

121. Sièges de quenouille sculptés. XIXe siècle. Gouvernement de Poltava. Collection Hansen, p. 59.

122. Collection d'objets de bois sculptés. Musée de Kiev (aspect général), p. 60.

123. Moules pour pain d'épice. XVIIIe siècle. Village de Vélyki Boudychtcha, district de Zinkiv. Musée de Poltava, p. 61.

124. Moules pour pain d'épice. XVIIIe siècle. Village de Vélyki Boudychtcha, district de Zinkiv. Musée de Poltava, p. 61.

125. Moules pour pain d'épice. XVIIIe siècle. Village de Vélyki Boudychtcha, district de Zinkiv. Musée de Poltava, p. 61.

126. Moules pour pain d'épice. XVIIIe siècle. Village de Vélyki Boudychtcha, district de Zinkiv. Musée de Poltava, p. 61.

127. Planche d'arrière de traîneau sculptée. Musée de Kiev, p. 62.

Ілюстрації кольорові. — Illustrations en couleur.

I. Килим народній XVIII—XIX віку. Київський Музей.

II. Килим з гербом гетьмана Полуботка. Почат. XVIII віку. Збірка В. Кричевського.

I. Tapisserie populaire. XVIIIe—XIXe siècle. Musée de Kiev.

II. Tapisserie aux armes du hetman Poloubotok. Commencement du XVIIIe siècle. Collection V. Krytchevsky.

КАРТА УКРАЇНИ.

Народ український, хоч і займає поспіль без жадної перерви величезну суцїльну теріторію, одначе розбитий штучними границями на дві частинї, мусить жити під владою двох держав: Россії і Австро-Угорщини. (Див. карту Украіни).

В Россії Украінцї займають поспіль 8 губерній: Волинську, Подільську, Київську, Херсонську, Катеринославську, Чернигівську, Полтавську, Харьківську і Область Кубанського Війська козачого. Окрім того вони в значній частинї займають сусїдні губернії як напр.: Бесарабську, Холмську, Гродненську, Курську, Воронежську і Саратовську.

Під австрийською короною вони займають сусїдні з Подільською і Волинською губернїями краї, а власне: більшу східню частину Галичини і більшу північну частину Буковини.

Займаючи майже цїлком Карпатські гори аж по Татри, вони заселяють два угорські комітати Мармарош і Мукачів, на західнім схилі Карпат.

Не дивлячись на таке пошматованє украінської теріторії, не дивлячись на ріжні полїтичні умови житя, нарід украінський зумів заховати свою спільну вдачу на цїлім протязї своєї великої теріторії. Ся одноцїльність украінської народньої душі від старих часів аж до сього дня, виявлена незвичайно яскраво в мистецтві, дається дуже легко до пізнання завдяки тій щасливій обставинї, що Карпатські гори зберегли нам три украінські етнїчні відміни, котрі заховали в собі і ту ста-

Le peuple ukraïnien occupe un immense territoire, mais il est divisé artificiellement en deux parties et il est forcé de vivre sous le gouvernement de deux empires: La Russie et l'Autriche-Hongrie (voir la carte de l'Ukraïne).

Les Ukraïniens occupent en Russie 8 gouvernements et cela d'une façon complète, c'est-à-dire les gouvernements de Volynie, Podolie, Kiev, Kherson, Iékatérinoslav, Tchernigov, Poltava et de Kharkov. En outre, ils occupent en grande partie les gouvernements voisins comme ceux de Bessarabie, Kholm, Hrodno, Koursk, Voronège, Saratov.

En Autriche ils occupent les régions voisines des gouvernements de Podolie et de Volynie, la plus grande partie de la Galicie orientale et une grande partie de la Boukovine septentrionale. Ils habitent presque exclusivement les monts Karpathes jusqu'au Tatra ainsi que deux comitats hongrois, ceux de Marmaros et de Moukatchiv sur le versant occidental des Karpathes.

Malgré cette division politique et territoriale et malgré les conditions politiques complètement différentes, le peuple ukraïnien a conservé son caractère national sur tout l'espace du territoire immense qu'il occupe. Cette unité nationale de l'Ukraïne depuis les temps les plus anciens jusqu'aujourd'hui peut être facilement prouvée par les œuvres d'art; ceci est facile, grâce à la circonstance, que les Karpathes nous ont conservé trois embranchements divers de la po-

ровинню мову і ті риси громадського і приватного життя, яким жив український народ ще за часів своєї власної Київської держави, під Київськими і Галицькими князями, до зруйнованя її Татарами.

Сї українські національні відміни є: Гуцули, що займають південно-східню частину Карпат на галицькім і угорськім боці; Бойки, що займають середину галицьких Карпат і повіт Мукачів на Угорщині і Лемки, що займають західню частину галицьких Карпат майже аж до Татрів.

Студіюючи архітектурний матеріал виданий нами в сім випуску, можна помітити, що не дивлячись на ріжні відміни, чи то бойківських церков біля угорського Мукачова, чи то козацьких на Полтавщині, головні риси їх спільні, спільна головна архітектурна ідея. Чи візьмемо церкву трьохбанну, чи пятибанну, чи однобанну, бачимо, що центр ваги цїлої будови, центр її маси, завжди міститься в геометричнім осередку, в середній найвищій вежі, до котрої симетрично навкруги прилучаються иньші вежі. Симетричність, се головна будівельна ідея української архітектури, як церковної так і домової а також і орнаментики. Друга ідея, се легкість кождої окремої вежі, бажанє нїби летїти до гори до неба, мрія про щось духове вище.

Вежа звужується до гори, творячи поверхи що раз легчі, викликаючи тим ілюзію незвичайної високости.

Іконостас стежить за зломами вежі і вражає також своєю легкістю і прозорістю різьби.

В той час, коли церковна українська архітектура, повставши під впливом Візантії і пристосовуючи свій матеріал дерево до вимог фундаментального мистецтва, утворила свої орігінальні будівельні форми, свій стиль, вона що

pulation de l'Ukraïne qui nous ont gardé leur langage primitif et les usages politiques et privés avec lesquels le peuple a vécu dans son indépendance nationale jusqu'à son asservissement par les Tatares.

Ces embranchements sont : Les Houtsoules qui occupent le sud-est des Karpathes du côté de la Galicie et de la Hongrie, les Boïkis, le milieu des Karpathes de Galicie et le district de Moukatchiv en Hongrie; enfin les Lemkis qui occupent l'ouest des Karpathes presque jusqu'au Tatra.

Si on étudie d'une façon attentive les monuments d'architecture que nous livrons au public dans cette œuvre, on pourra remarquer que tous ils ont une idée commune : les églises des Boïkis hongrois, près de Moukatchiv, comme celles des Kosaques. Les églises à cinq, trois et une coupoles ont un centre commun. Ce centre est toujours la coupole centrale, la plus haute, les autres coupoles sont groupées autour d'elle, d'une manière symétrique. En général, la symétrie forme l'idée commune de l'architecture de l'Ukraïne tant religieuse que laïque, de même des ornements. La seconde idée, c'est la légèreté de chaque coupole en particulier : on dirait que chacune voudrait s'envoler au ciel, en haut, vers l'idéal commun.

La coupole forme des étages toujours plus petits et de cette façon elle produit une illusion de hauteur plus grande que la réalité.

L'iconostase s'adapte aux étages de la coupole par sa légèreté et nous enchante par le fini de sa sculpture.

Dans ces temps, quand sous la domination de Bysance, naquit l'idée de l'architecture ecclésiastique de l'Ukraïne et adapta son matériel, le bois, aux exigences de l'art, elle créa les formes fon-

до окрас зовнї або і в серединї, завше підлягала чужим впливам, хоч і нїколи не втрачала власної фізіономії.

Іконостас стежить за зломами вежі, в котрій стоїть і вражає своєю легкістю і прозорістю різьби, але в своїм архітектурнім розкладї дуже відбиває на собі вплив ренессансу, хоча окремі орнаменти, як напр. виноградна лоза в глибокій різьбі на сохах і другі рослини на фонї іконостаса, виявляють иньші більше рідні традиції і заповіти.

Також і одвірки церковні, стежучи за архітектурними кардинальними лїнїями веж, утворили шестикутню форму, але часом, особливо на заходї, в австрийській Украïнї, вони підлягали впливам готика.

Сказане нами вище відноситься і до звіниць.

Звіниця, або уявляє з себе вежу таку саму як і церковна, або часом нагадує готицьку.

Хрести на церквах вражають своєю орнаментикою. Поміж орнаментами на них дуже часто вживаються хрестик і лїлїя (хрін, звоник) в ріжних комбінаціях.

Хатнє будівництво відріжняється також симетричністю як і церковне і також однакове на цїлім просторі Украïни.

Звичайно одну половину хати займає сьвітлиця з вікнами, власне хата, а другу комора а між ними сїни.

Сьвітлиця, як в серединї, так і з окола, буває побіляна глиною, комора часом бувае побіляна, часом нї. Іноді замісць комори буває друга сьвітлиця.

Старі панські хати відріжнялися тільки розмірами.

Двері хатні іноді як і церковні бували шестикутні.

В серединї хата прикрашалася різьбою, різьбленими сволоками, поличками, мисничками і т. п.

damentales de son style; quant aux ornements intérieurs, elle resta toujours assujétie à des influences étrangères, sans jamais perdre son caractère particulier.

L'iconostase s'adapte aux étages de la coupole dont il forme une partie intégrale; il charme l'œil par sa légèreté et la transparence de sa sculpture, mais on peut remarquer dans son ensemble l'influence de la Renaissance, bien que les ornements, pris en particulier, comme les feuilles de vigne et le cep, sculptés sur la surface de l'iconostase, gardent plus d'originalité, venant du peuple.

De même les portails d'église se conforment rigoureusement aux règles principales de l'architecture ukraïnienne. Ils ont une forme hexagonale, mais plus tard, ils ont subi l'influence de l'art gothique, surtout à l'occident, dans l'Ukraïne autrichienne.

Ce que nous avons remarqué auparavant peut parfaitement s'appliquer aux campaniles. Ceux-ci reproduisent généralement une coupole d'église et parfois ils représentent vaguement une tour gothique.

Les croix d'église nous charment par leurs ornements qui consistaient souvent en petites croix et lis dans des combinaisons diverses.

La symétrie est de même frappante dans la manière de bâtir des chaumières qui se ressemblent sur tout le territoire de l'Ukraïne. Ordinairement la chaumière est divisée en deux parties, dont l'une forme une grande chambre munie de fenêtres, cette chambre est toujours blanchie avec de la terre glaise. La seconde partie de la chaumière forme un garde-manger, les deux sont divisées par un couloir. La chambre est toujours blanchie à l'intérieur et à l'extérieur, le garde-manger ne l'est que parfois. Quel-

Взагалї в старовинні часи Українцї любили покривати різьбою всяке начиня, чи то хатнє, чи млинове, чи надвірнє, і все те прикрашали з дуже великим смаком, як се зраджує кожна орнаментова річ.

Иньші будови, як напр. клунї (стодоли), вітряки, млини, також оздоблялися по змозї і в оздобах нїчим не відрізнялися від хат.

В. Щербаківський.

quefois il y a une seconde chambre au lieu du garde-manger.

Les châteaux des seigneurs sont construits de la même façon que les chaumières : il n'y a que les dimensions qui varient.

Les portes des chaumières étaient quelquefois hexagonales, comme celles des églises.

On ornait l'intérieur des chambres avec des sculptures surtout sur les poutres, il y avait aussi des dressoirs, des étagères, etc.

Aux temps anciens les Ukraïniens ornaient volontiers leurs ustensiles de ménage et leur mobilier dans les maisons et moulins : toutes ces sculptures trahissent un profond instinct artistique, ce qui peut être constaté par les œuvres qui nous ont été conservées.

Les autres bâtiments tels que les granges et les moulins étaient aussi ornés de sculptures du même genre que celles des maisons.

V. Chtcherbakivsky.

II. Килим з гербом гетьмана Полуботка. Початк. XVIII віку. Збірка В. Кричевського.

II. Tapisserie aux armes du hetman Poloubotok. Commencement du XVIIIe siècle. Collection V. Krytchevsky.

БУДІВНИЦТВО ЦЕРКОВНЕ.

ARCHITECTURE D'ÉGLISES.

1. Церква трьохбанна, с. Устеріки, Гуцульщина (Галичина), поч. XVIII віку.

1. Église avec trois coupoles. XVIIIe siècle. Village d'Oustieriky. Houtsoulie, Galicie (Autriche).

2. Церква трьохбанна XVII віку, с. Ботелька Вижня, пов. Турка (Бойківщина) в Галичині.

2. Église avec trois coupoles. XVIIe siècle. Village de Botelka Vyjnia, distr. de Tourka, Galicie.

3. Церква однобанна XVIII віку, с. Підгороде, пов. Рогатин в Галичині.

3. Église avec une coupole. XVIIIe siècle. Village de Pidhorodié, distr. de Rohatyne, Galicie.

4. Церква трьохбанна XVIII віку, с. Свердликів, Уманський пов. (уже зруйнована).

4. Église avec trois coupoles. XVIIIe siècle. Village de Sverdlykiv, distr. d'Oumagne, gouv. de Kiev, Russie (détruite).

5. Церква трьохбанна 1768 р., с. Мошурів, Уманський пов. (уже зруйнована).

5. Église avec trois coupoles. 1768. Village de Mochouriv, distr. d'Oumagne (détruite).

6. Церква трьохбанна XIX в., с. Коршів, пов. Коломия в Галичинї.

6. Église avec trois coupoles. XIXe siècle. Village de Korchiv, distr. de Kolomyia, Galicie.

7. Церква трьохбанна XVIII віку, с. Іваниці, пов. Прилуки на Полтавщинї, збірка Мощенка. Полтавський Музей.

7. Église avec trois coupoles, XVIIIe siècle. Village d'Ivanytsi. distr. de Prylouky, gouv. de Poltava. Phot. Mochtchenko. Musée de Poltava.

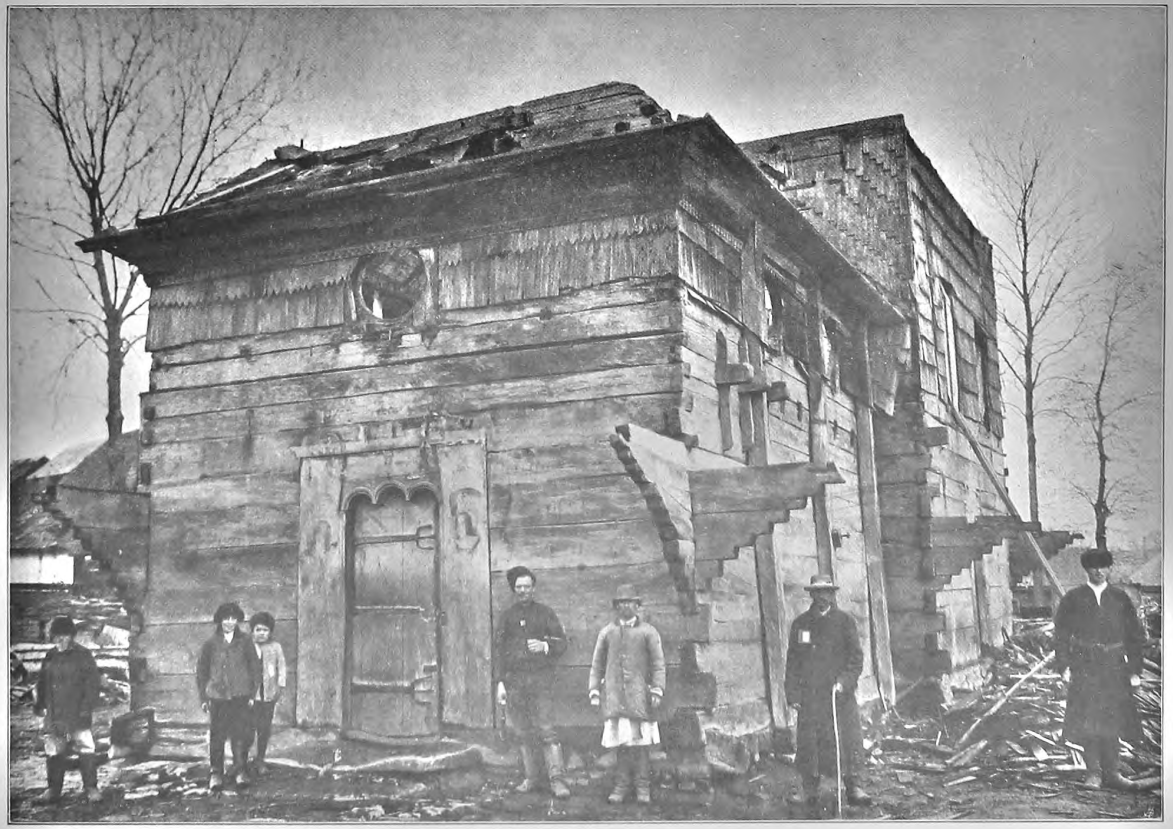

8. Церква трьохбанна 1637 р. в Судовій Вишнї, Галичина, розібрана.

8. Église avec trois coupoles. 1637. Village de Soudova Vychnia.

9. Церква трьохбанна XVII віку, на Бойківщині, Галичина, збірка Лушпінського, архітекта у Львові.

9. Église avec trois coupoles. XVIIe siècle. Chez les Boïkis (Karpathes). Collection de M. Louchpinsky, architecte à Léopol.

10. Церква трьохбанна XVII віку, с. Малнів, Галичина, збірка Лушпінського.

10. Église avec trois coupoles. XVIIe siècle. Village de Malniv (Gal.). Collect. Louchpinsky.

11. Пятибанна церква XVIII віку, с. Княждвір, пов. Печенїжин в Галичинї.

11. Église avec cinq coupoles. XVIIIe siècle. Village de Kniaje Dvire, distr. de Petchenijine, Galicie.

12. Церква трьохбанна XVIII віку, с. Бутля на Бойківщині, Галичина. Збірка Лушпінського.

12. Église avec trois coupoles. XVIIIe siècle. Village de Boutlia, distr. de Tourka, Galicie. Collection Louchpinsky.

13. Церква трьохбанна XVIII віку, с. Підзахаричі на Буковині.

13. Église avec trois coupoles. XVIIIe siècle. Village de Pidsakharytchi, près de Vyjnytsia, Boukovine (Autriche).

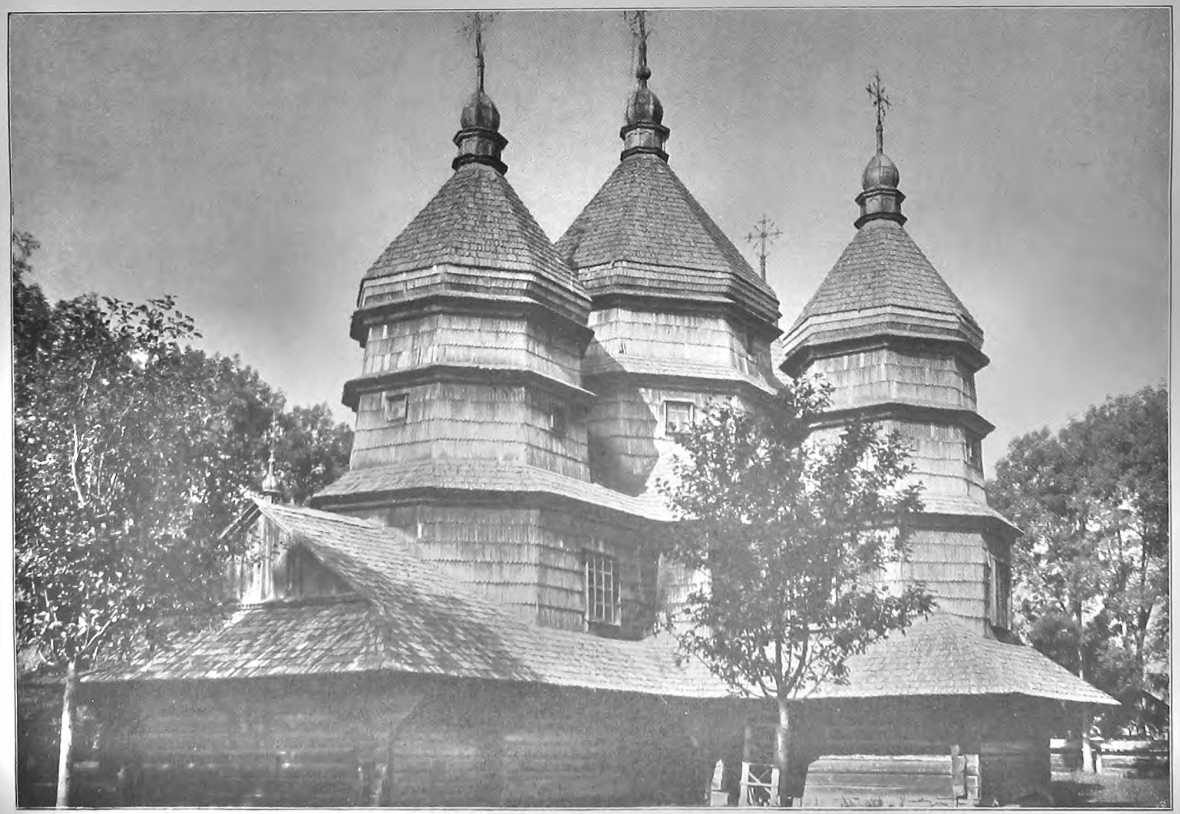

14. Пятибанна церква XVIII віку, с. Княждвір, пов. Печенїжин. Галичина. Знята з другого боку.

14. Église avec cinq coupoles. XVIIIe siècle. Village de Kniaje Dvire. Photographiée du côté sud.

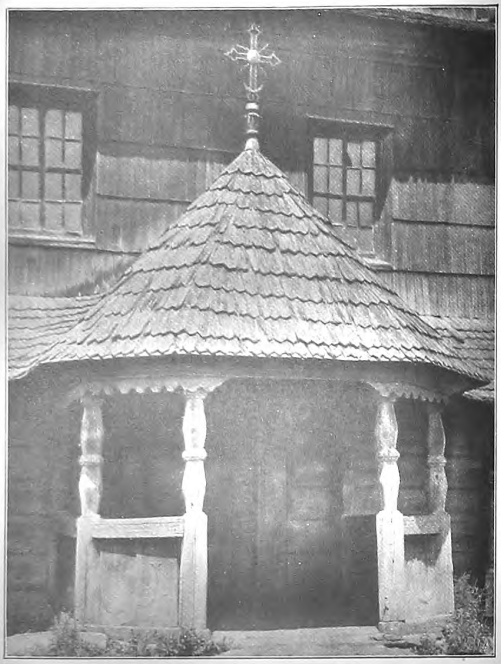

15. Полудн. бічний ганок в трьохбанній церкві XVIII віку, с. Балинцї, пов. Гвоздець, Галичина.

15. Portail sud d'église. Village de Balyntsi, district de Hvozdets, Galicie.

16. Ганок трьохбанної церкви XVIII віку, с. Таламаш на Угорській Бойківщ.

16. Portail ouest de l'église du village de Talamache, Ukraïne Hongroise.

17. Пятибанна церква XVIII віку, с. Велика Березянка, Таращанського пов. на Київщинї, (уже зруйнована).

17. Église avec cinq coupoles. XVIIIe siècle. Village de Vélyka Berezianka, distr. de Tarachtcha, gouv. de Kiev.

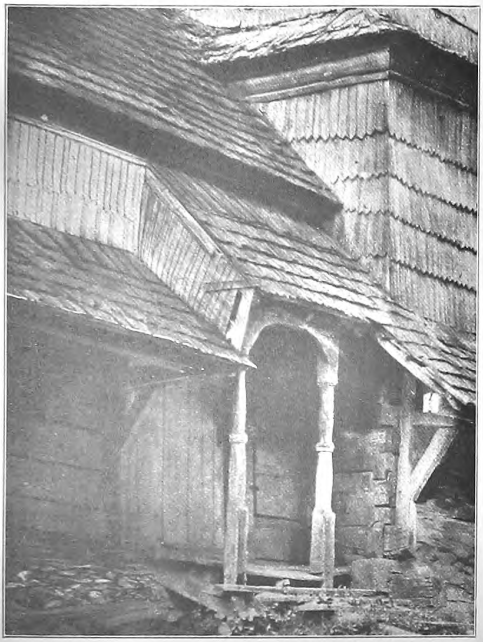

18. Церква трьохбанна XVIII віку, ганок, с. Манаїв, Галичина. Збірка Лушпінського.

18. Portail d'église. Village de Manaïv, distr. de Zbora, Galicie. Collect. Louchpinsky.

19. Деталь церкви, с. Малнів, Галичина. Збірка Лушпінського.

19. Détail d'église. Village de Malniv, Galicie. Collection Louchpinsky.

20. Баня, вигляд з середини пятибанної церкви, с. Лисовичі, пов. Тараща в Київщині.

20. Coupole d'église avec cinq coupoles. Village de Lisovytchi, distr. de Tarachtcha, gouv. de Kiev.

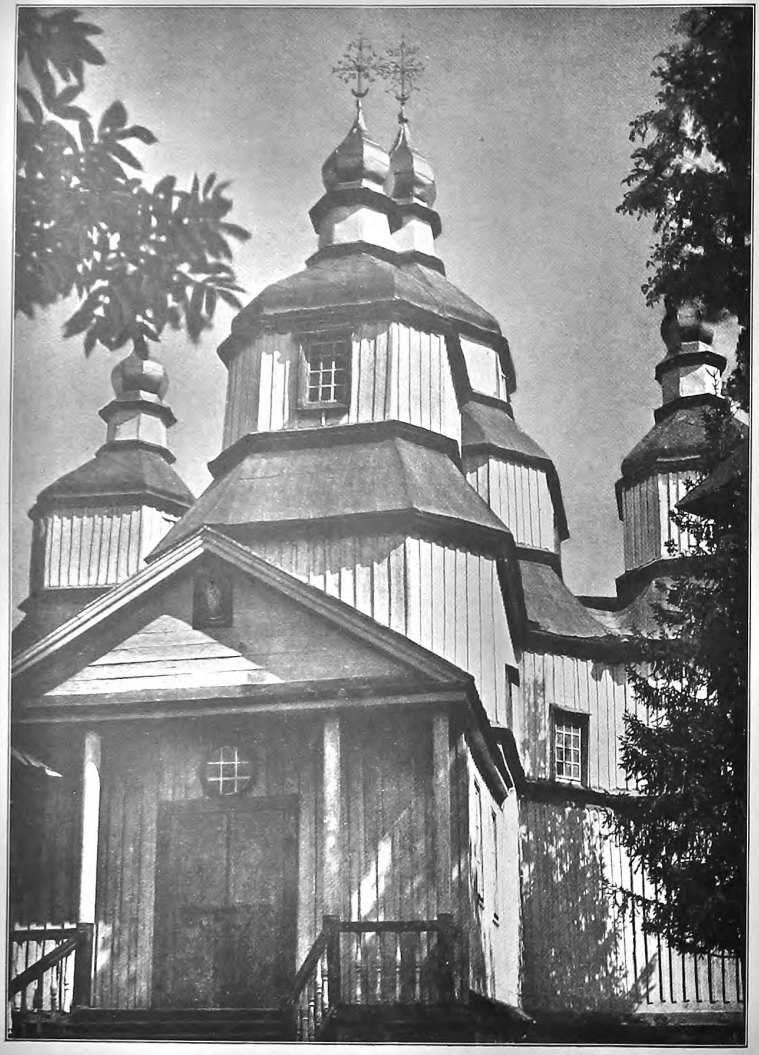

21. Пятибанна церква XVIII віку, с. Лїсовичі, пов. Тараща в Київщинї.

21. Église avec cinq coupoles. Village de Lisovytchi, distr. de Tarachtcha, gouv. de Kiev.

22. Іконостас церкви 1739 р., с. Очеретня, пов. Липовець в Київщинѣ.

22. Iconostase d'église en bois avec trois coupoles. 1739. Village d'Otcheretnia, district de Lypovets, gouv. de Kiev.

17

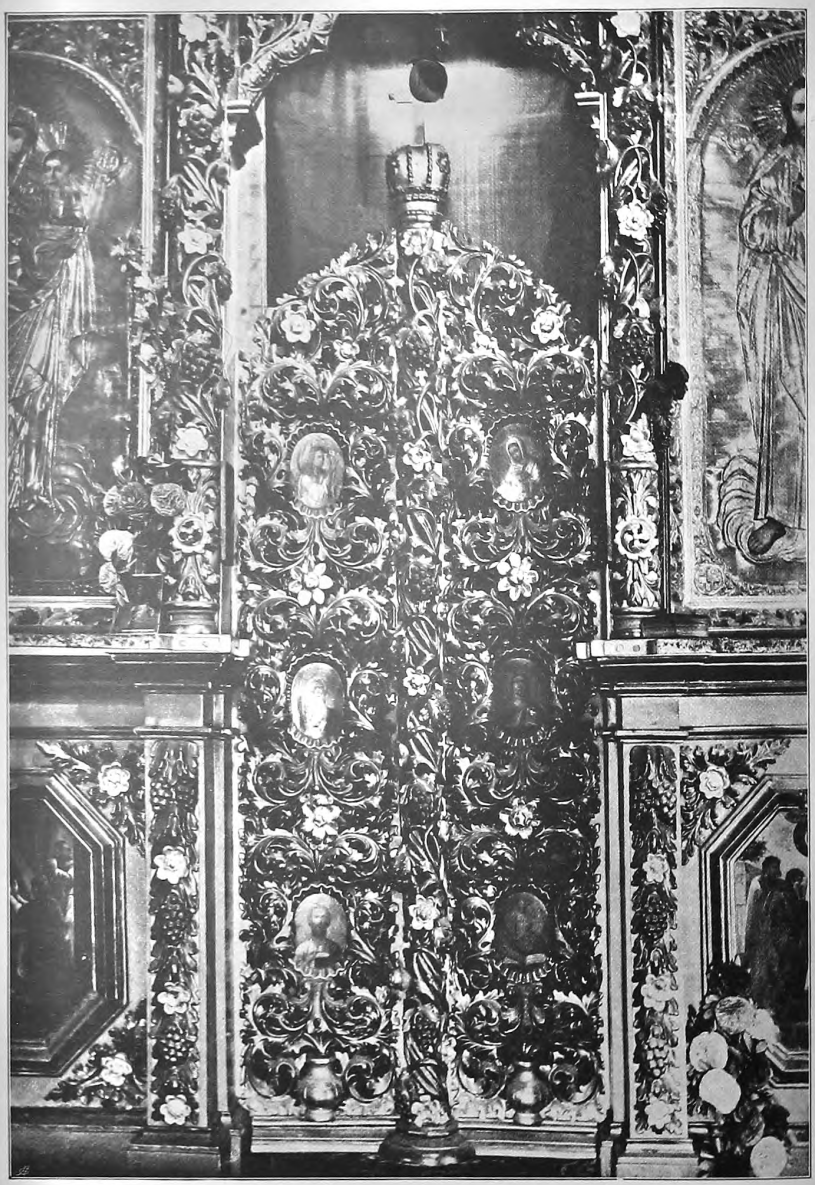

23. Царські ворота, с. Очеретня, пов. Липовець.

23. Porte principale de l'iconostase en bois de l'église du village d'Otcheretnia. 1739.

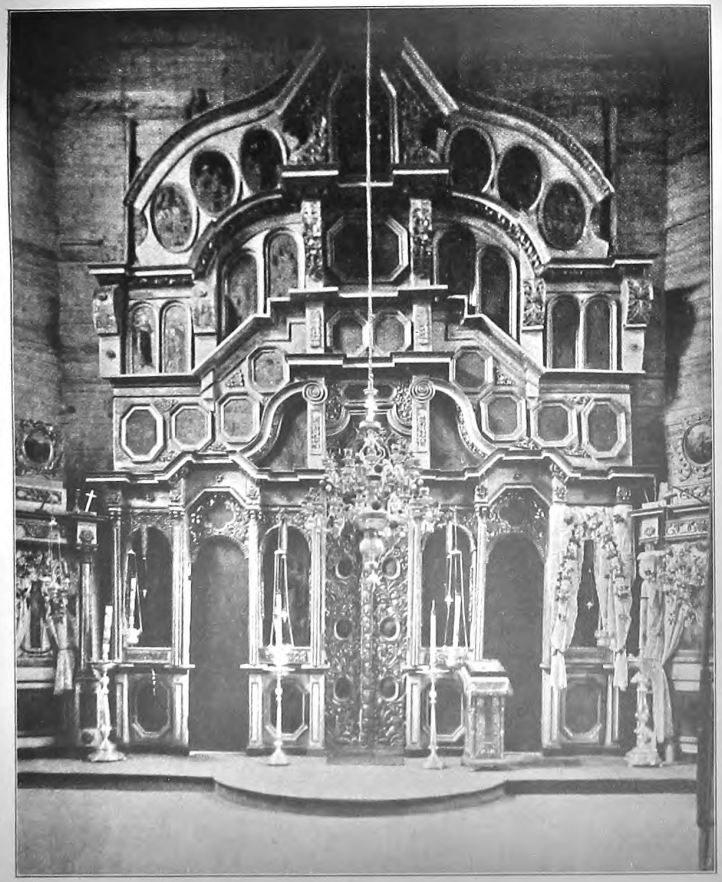

24. Іконостас церкви, с. Іваниці, пов. Прилуки на Полтавщ. Фот. Мощенка.

24. Iconostase d'église. Village d'Ivanytsi, distr. de Prylouki, gouv. de Poltava (phot. Mochtchenko).

25. Статуя Св. Миколая XVIII віку в с. Липках, Сквирськ. пов., Київщина.

25. Statue de St. Nicolas. XVIIIe siècle. Village de Lipki, district de Skvyra, gouv. de Kiev.

26. Звіниця XVIII віку, с. Дубровиці, пов. Липовець в Київщині, (уже зруйнов.).

26. Campanile. XVIIIe siècle. Village de Doubrovyntsi, distr. de Lypovets, gouvernement de Kiev (détruit).

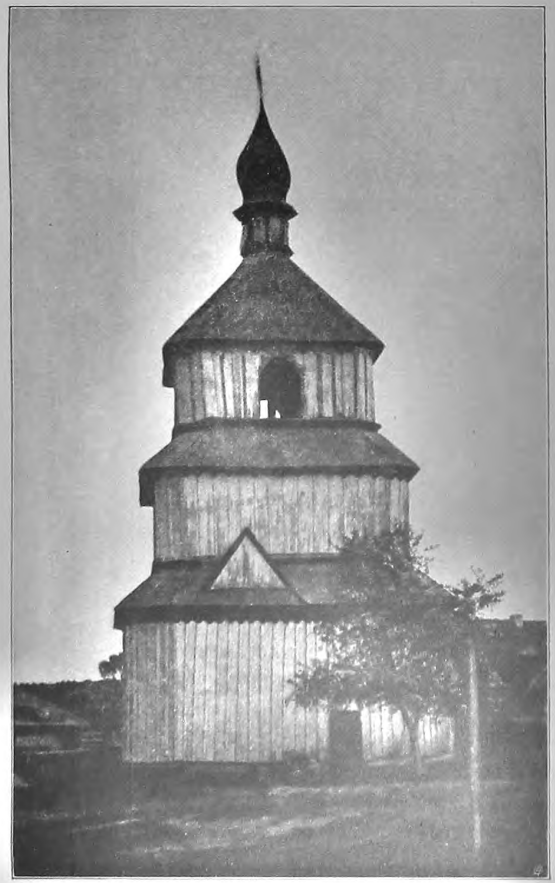

27. Звінниця XVIII віку, с. Водотиї, Радомисельськ. пов., Київщина, (уже зруйнована).

27. Campanile. XVIIIe siècle. Village de Vodotyi, distr. de Radomysl, gouv. de Kiev (détr.).

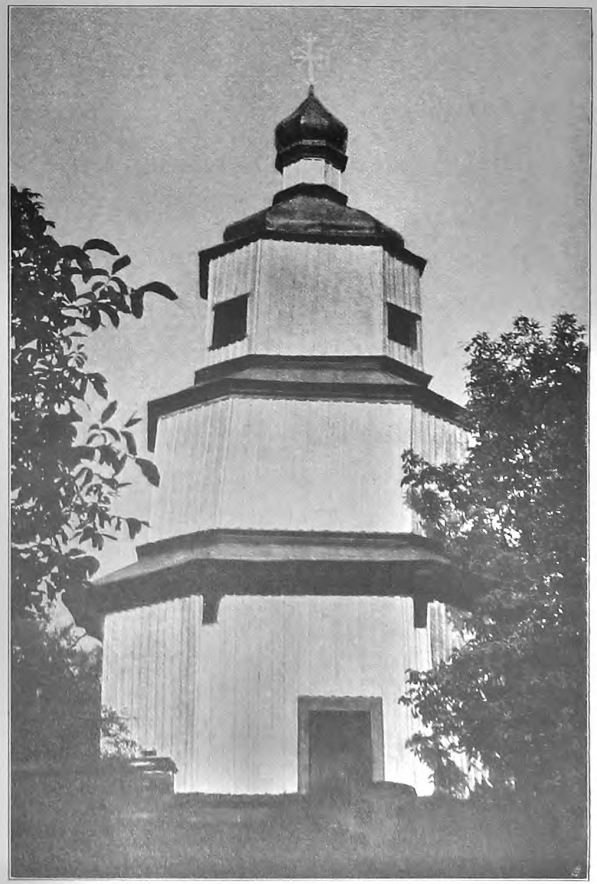

28. Звінниця XVIII віку, с. Очеретня, пов. Липовець в Київщині.

28. Campanile. XVIIIe siècle. Village d'Otcheretnia, distr. de Lypovets, gouv. de Kiev.

29. Звіниця кінця XVII віку або поч. XVIII віку, с. Люлинцї, пов. Липовець в Київщинї, (здається уже зруйнована).

29. Campanile. Fin du XVIIe ou commencement du XVIIIe s. Village de Loulyntsi, distr. de Lypovets, gouv. de Kiev (probabl. détr.).

30. Вікно з середини в звіниці кінця XVII віку, с. Лїсовичі, пов. Тараща на Київщинї, (здається уже розібрана).

30. Fenêtre de la partie centrale. Fin du XVIIe siècle. Village de Lisovytchi, distr. de Tarachtcha, gouv. de Kiev (probabl. démolie).

31. Звіниця XVIII віку, с. Підзахаричі біля Вижницї на Буковинї.

31. Campanile. XVIIIe s. Village de Pidsakharytchi, près de Vyjnytsia, Boukovine.

32. Звіниця XVIII віку, с. Яремче в Галичинї. (В Гуцульськ. горах).

32. Campanile. XVIIIe s. Village d'Iaremtché, Galicie, Houtsoulie.

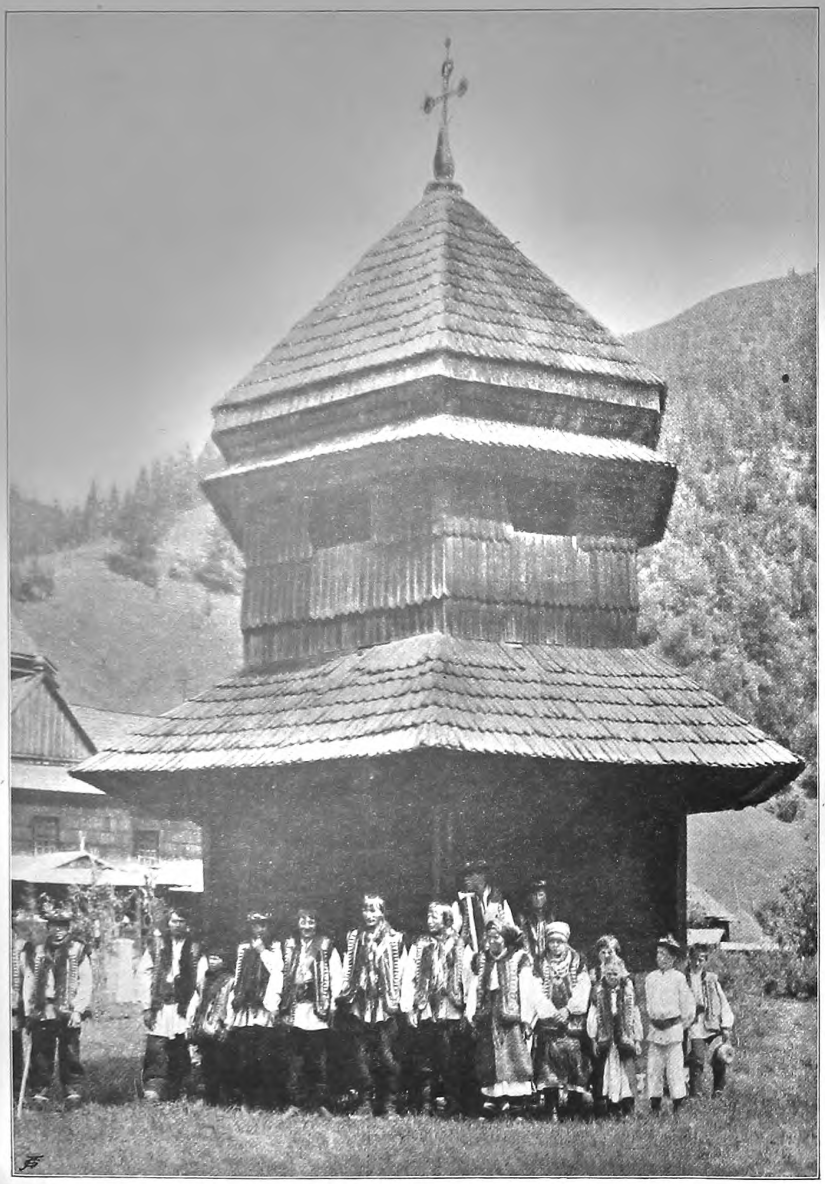

33. Звіниця, с. Бистрець. (В осередку Гуцульщини).

33. Campanile. Village de Bystrets (centre de la Houtsoulie).

34. Звіниця XVIII віку, с. Чесники. Рогатинський пов. в Галичині.

34. Campanile. XVIIIe s. Village de Tchesnyky, distr. de Rohatyne, Galicie.

35. Звіниця XVIII віку, с. Підгороде, Рогатинського пов. в Галичині.

35. Campanile, XVIIIe s. Village de Pidhorodié, distr. de Rohatyne, Galicie.

36. Звіниця XVIII віку, с. Вітвиця, пов. Болехів. Галичина.

36. Campanile. XVIIIe s. Village de Vitvytsia, distr. de Bolekhiv, Gal.

37. Звіниця XVIII віку, с. Малнів. Галичина. Збірка п. Лушпінського.

37. Campanile. XVIIIe s. Village de Malniv, Galicie. Collect. Louchpinsky.

38. Звіниця XVIII віку, с. Збора, пов. Калуш, Галичина.

38. Campanile. XVIIIe s. Village de Zbora, distr. de Kalouche, Galicie.

39. Звіниця XVIII віку, с. Станькова, пов. Калуш, Галичина.

39. Campanile. XVIIIe s. Village de Stankova, distr. de Kalouche, Galicie.

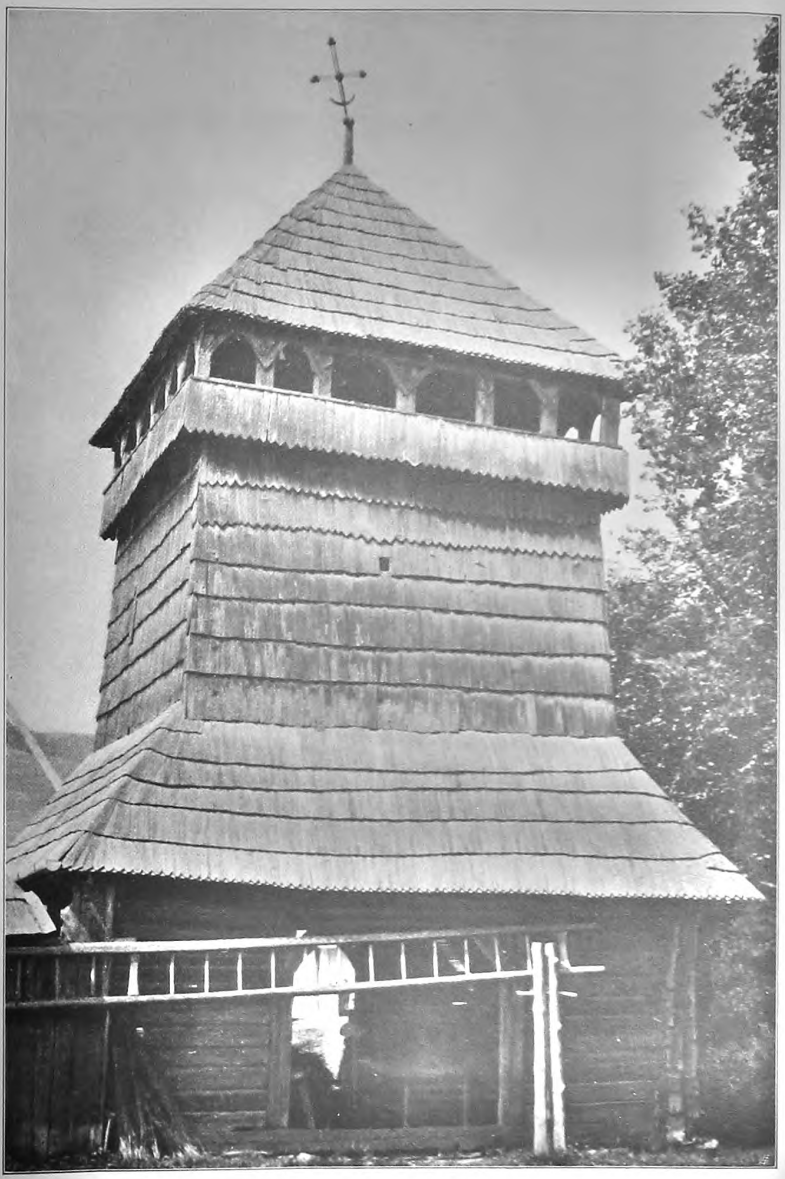

40. Звіниця XVII віку, с. Топільниця, пов. Старий Самбір, Галичина.

40. Campanile. XVIIe siècle. Village de Topilnytsia, district de Staryi Sambir.

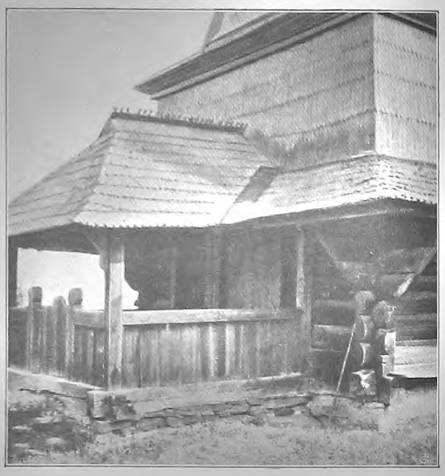

41. Західний ганок церкви XVIII віку, с. Махнів, Галичина. Збірка п. Лушпінського.

41. Portail occidental d'église. XVIIIe siècle. Village de Makhniv, Galicie. Collect. Louchpinsky.

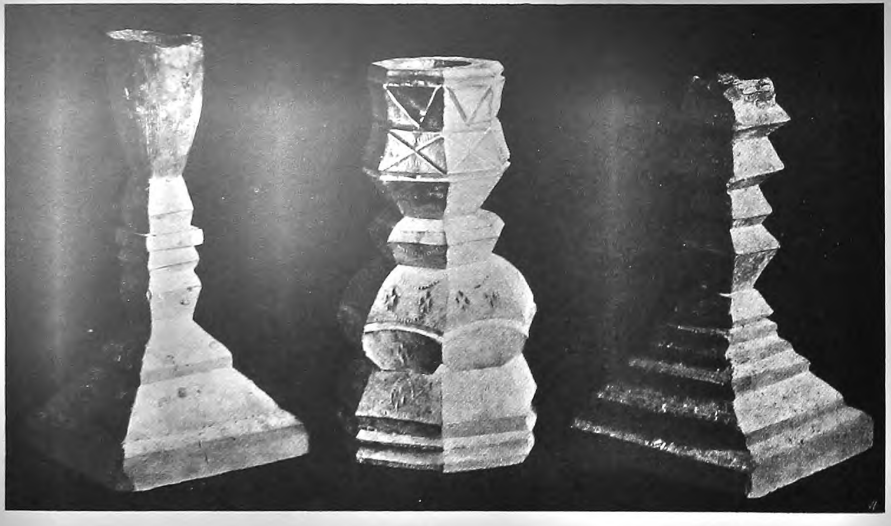

42. Свічники церковні, с. Ялинцї, пов. Золотоноша, Полтавщина і с. Калайдинцї, пов. Лубнї, Полтавський Земськ. Музей.

42. Chandeliers d'église. Village d'Ialyntsi, distr. de Zolotonocha, gouv. de Poltava et village de Kalaïdyntsi, distr. de Loubnie. Musée de Poltava.

43. Одвірки церковні XVIII віку, 1706 р. Київський музей.

43. Portail d'église. XVIIIe siècle (1706). Musée de Kiev.

44. Одвірки церковні XVIII віку, с. Білики, пов. Кобеляки. Полтавщина, Музей Полтавськ. Земства.

44. Portail d'église. XVIIIe s. Village de Bilyky, district de Kobelaky, gouvernement de Poltava. Musée de Poltava.

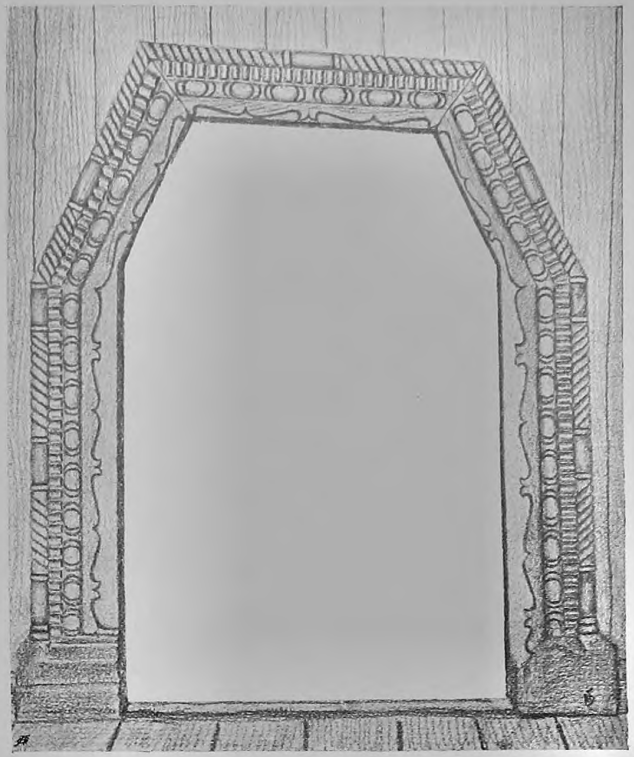

45. Одвірки церковні XVIII віку, с. Талянки, пов. Умань.

45. Portail d'église. XVIIIe s. Village de Talanky, distr. d'Oumagne.

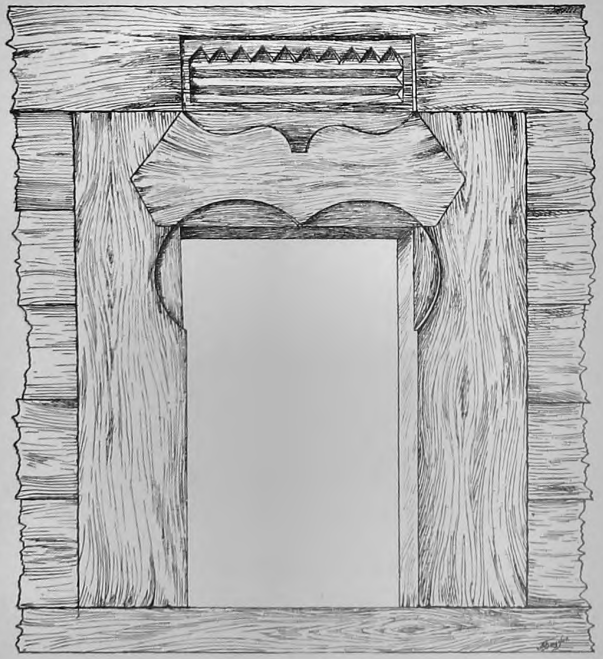

46. Одвірки церковні 1693 року, с. Кугаїв, пов. Коломия, Галичина.

46. Portail d'église. 1693. Village de Kouhaïv, distr. de Kolomyia, Galicie.

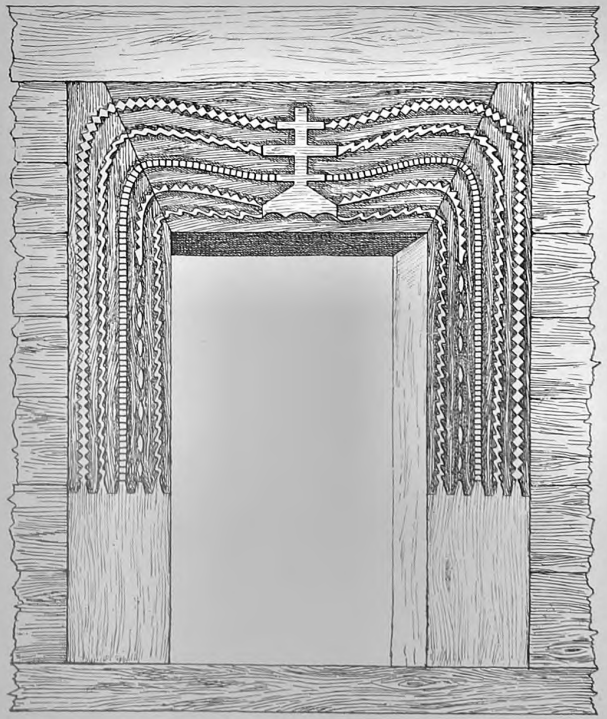

47. Одвірки церковні XVIII віку, с. Розсоші, пов. Мукачів, Угорська Укр.

47. Portail d'église. XVIIIe s. Village de Rozsochi, district de Moukatchiv, Ukraïne Hongr.

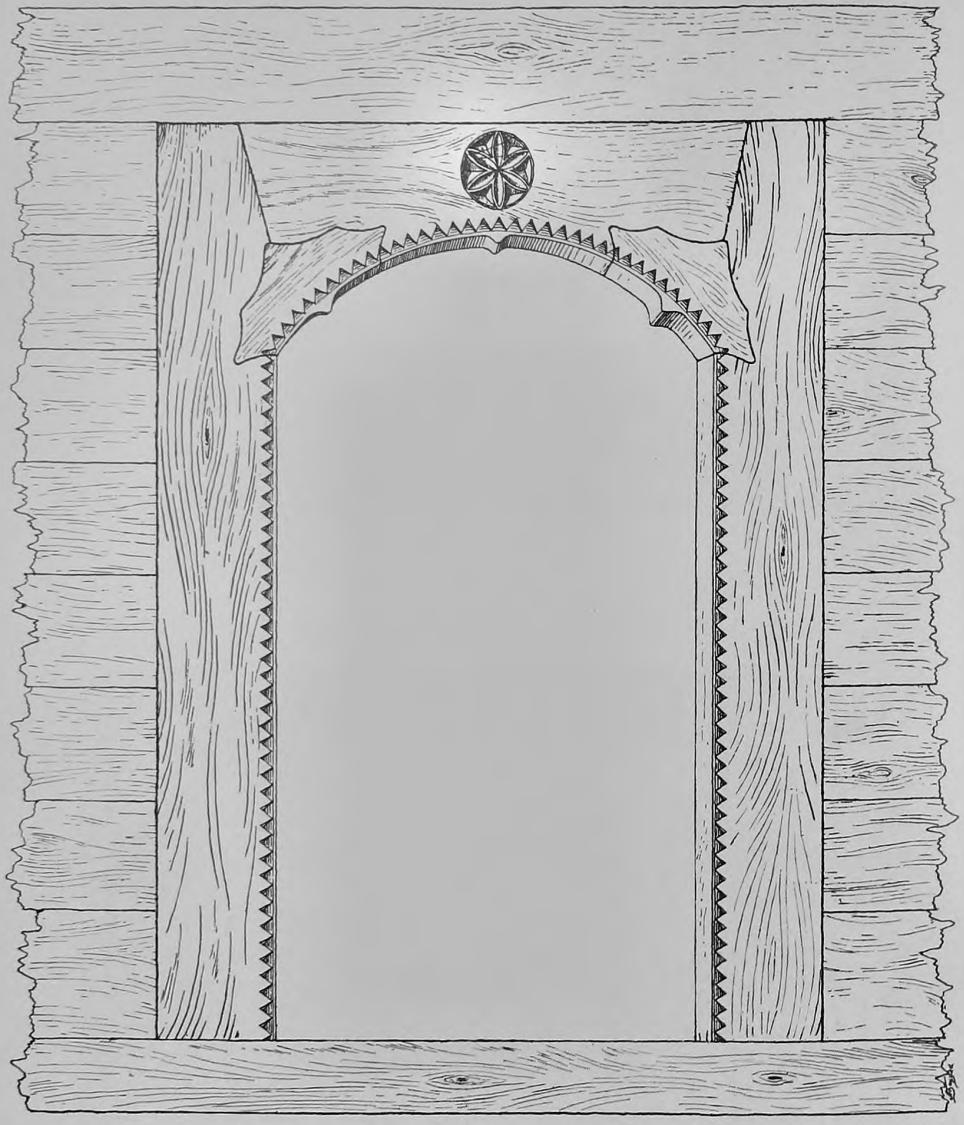

48. Одвірки церковні XVIII віку, с. Лавочне, Галичина.

48. Portail d'église. XVIIIe siècle. Village de Lavotchné, Galicie.

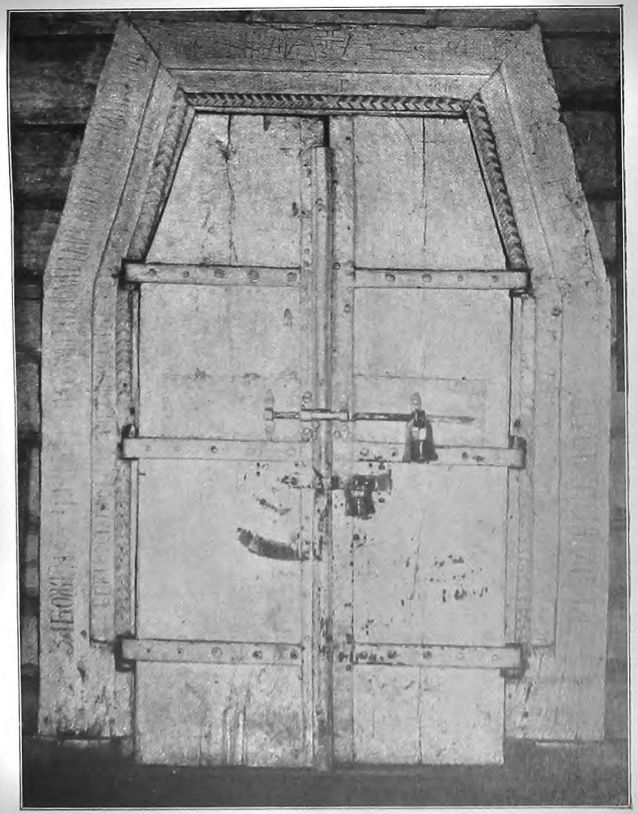

49. Одвірки церковні XVIII віку, ц. св. Петра і Павла, м. Гадяч. Полтавщина.

49. Portail d'église de St. Pierre et Paul. XVIIIe siècle. Ville de Hadiatch, gouv. de Poltava.

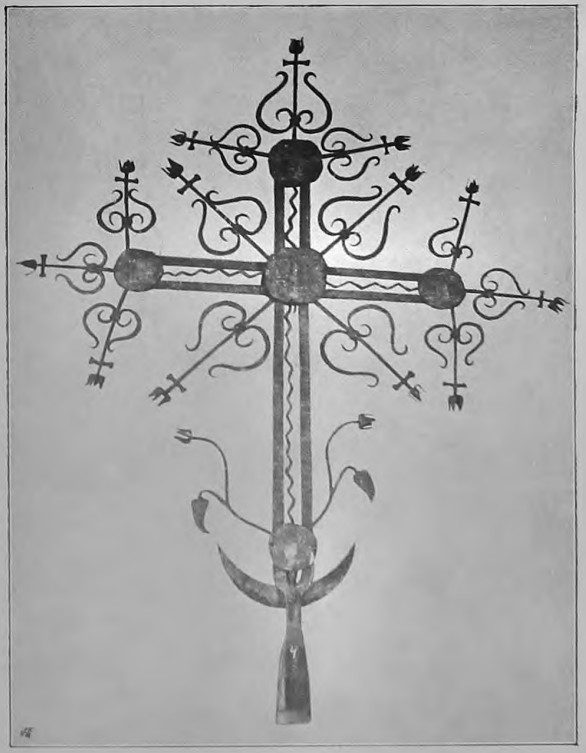

50. Хрест церковний, с. Донїна Камянна, Херсонщина.

50. Croix d'église. Village de Donina Kamianna, gouvernement de Khersonèse.

51

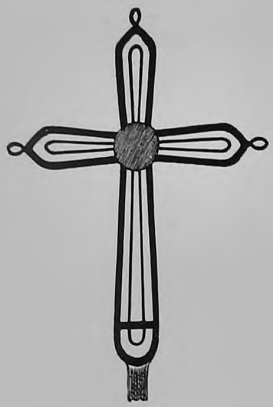

52

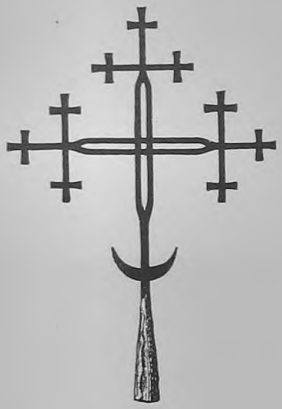

53

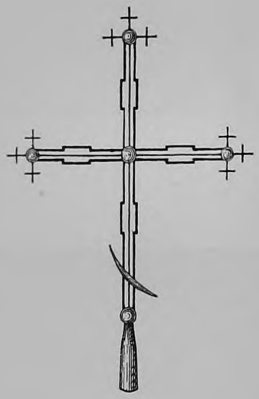

54

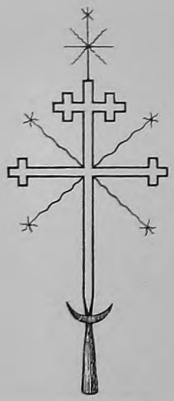

55

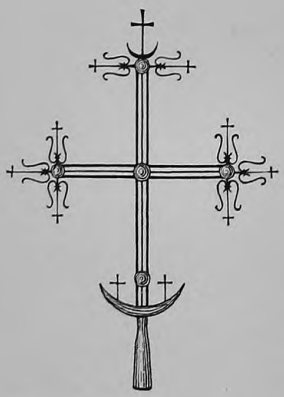

56

50—81. Хрести церковні XVII і XVIII віку.

50—81. Croix d'église, XVIIe et XVIIIe siècles.

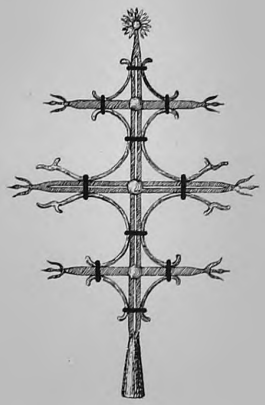

57

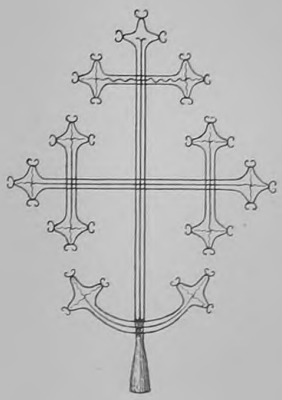

58

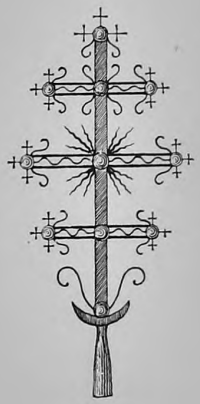

59

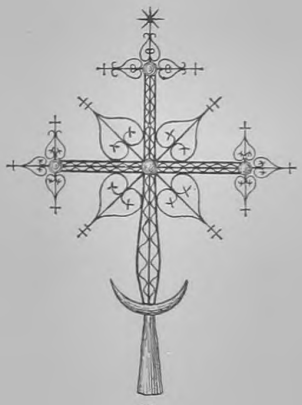

60

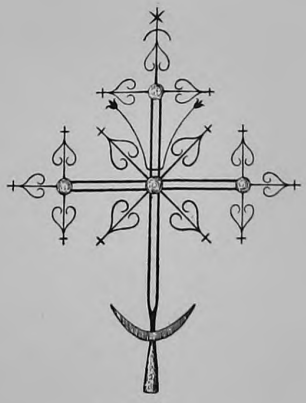

61

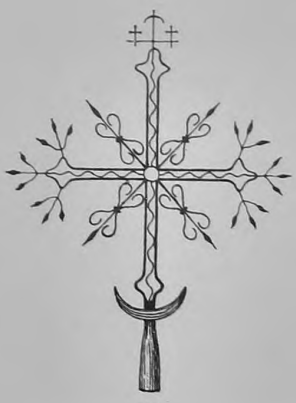

62

50—81. Хрести церковні XVII і XVIII віку.

50—81. Croix d'église, XVIIe et XVIIIe siècles.

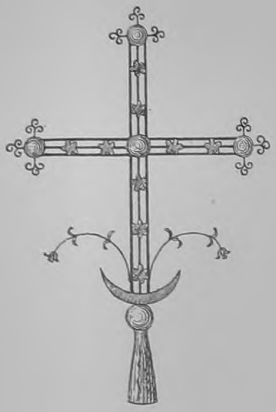

63

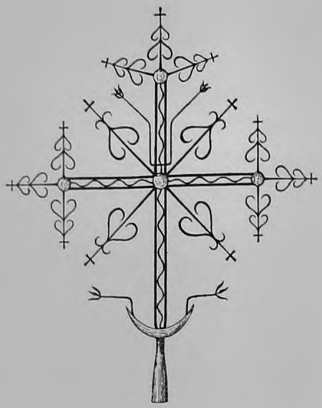

64

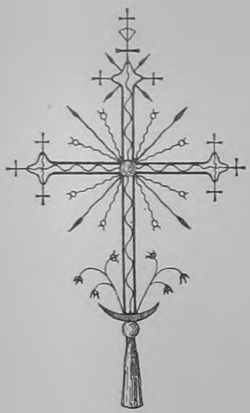

65

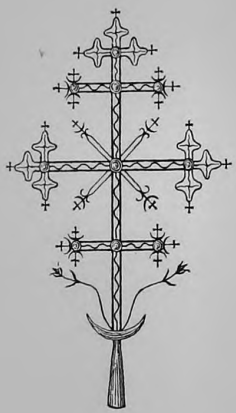

66

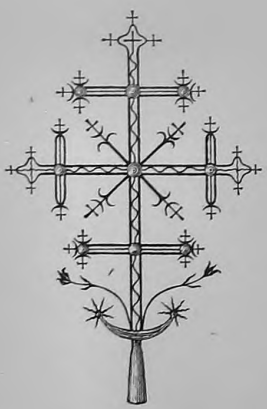

67

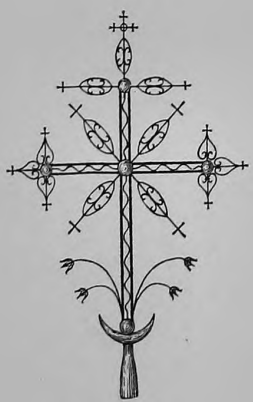

68

50—81. Хрести церковні XVII і XVIII віку.

50—81. Croix d'église, XVIIe et XVIIIe siècles.

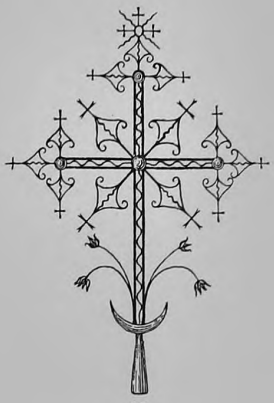

69

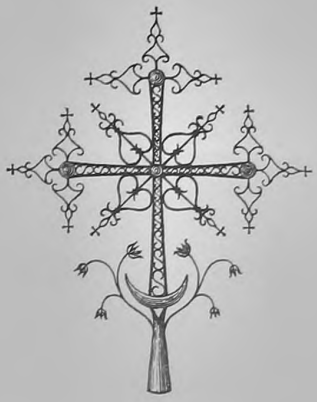

70

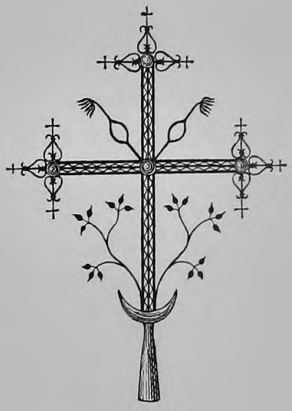

71

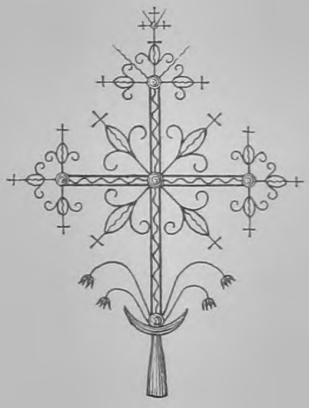

72

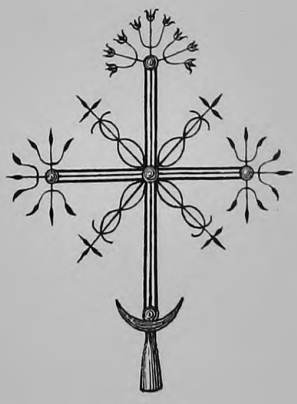

73

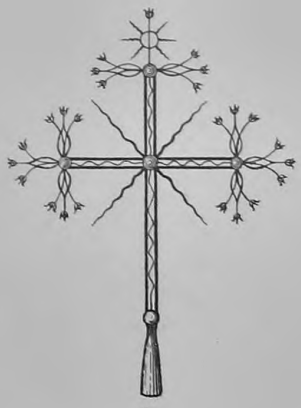

74

50—81. Хрести церковні XVII і XVIII віку.

50—81. Croix d'église, XVIIe et XVIIIe siècles.

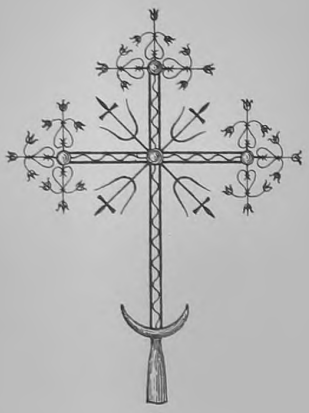

75

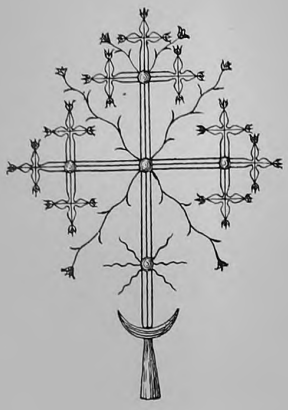

76

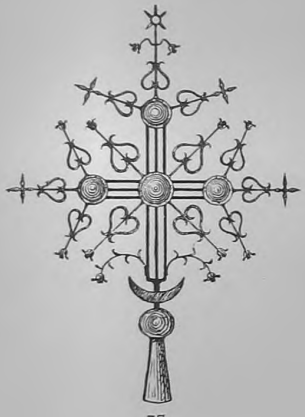

77

78

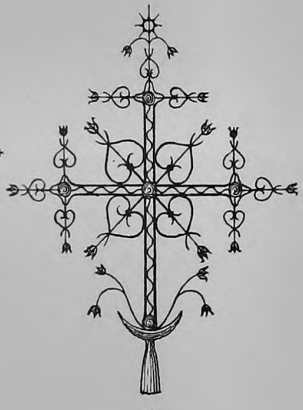

79

80

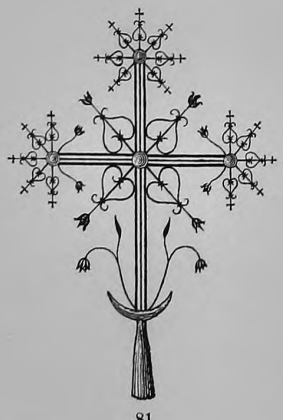

81

50—81. Хрести церковні XVII і XVIII віку.

50—81. Croix d'église, XVIIe et XVIIIe siècles.

БУДІВНИЦТВО ХАТНЄ.

ARCHITECTURE DE MAISONS.

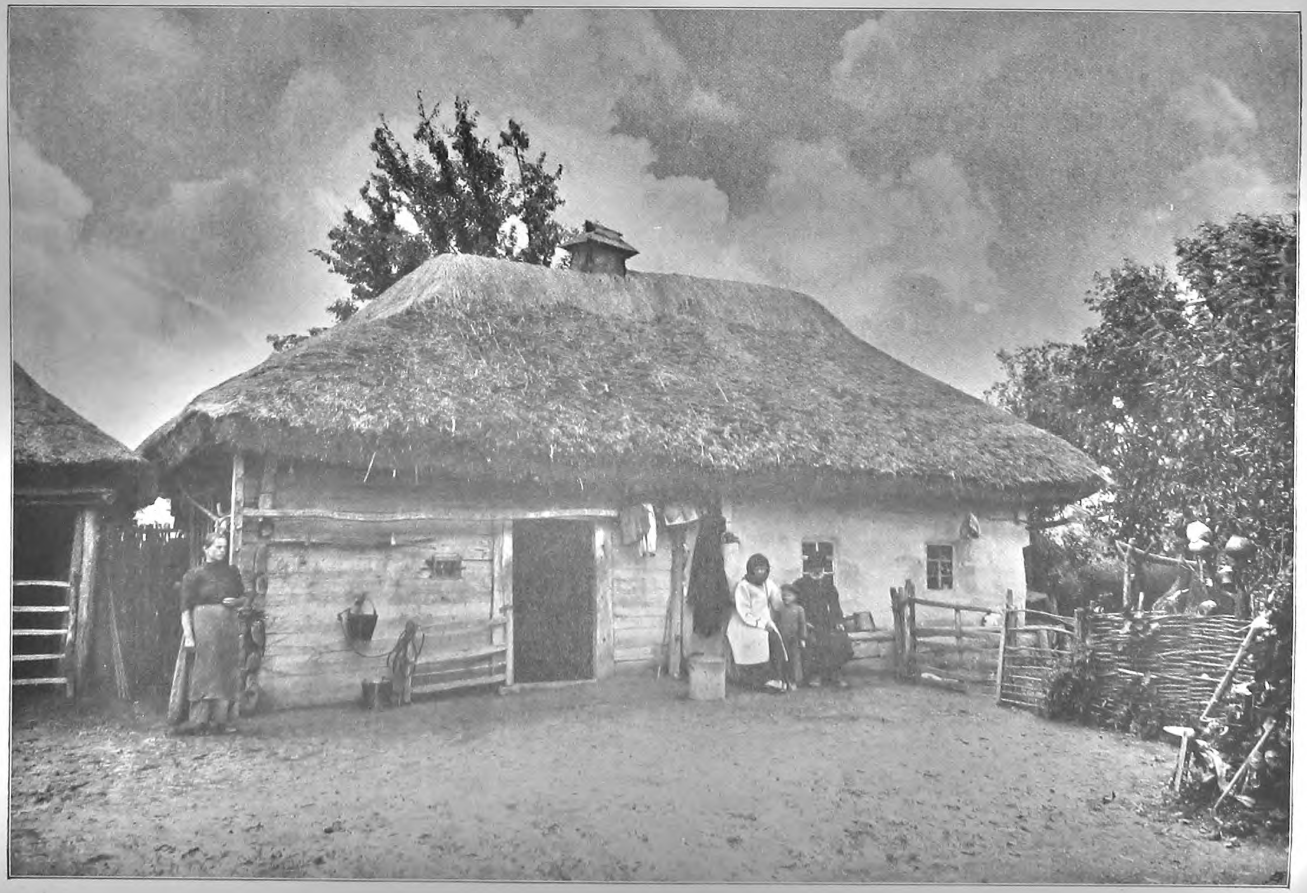

82. Хата, с. Шишаки, Миргородськ. пов., Полтав. губ., фот. Хмілевський.

82. Chaumière. Village de Chychaky, district de Myrhorod, gouv. de Poltava, phot. Chmielovski.

83. Хата в с. Біликах, пов. Кобеляки на Полтавщині.

83. Chaumière. Village de Bilyky, distr. de Kobelaky, gouvernement de Poltava.

84. Хата, с. Шаховка, пов. Костянтиноградський на Полтавщині.

84. Chaumière. Village de Chakhovka, district de Konstantinograd, gouv. de Poltava.

85. Хата, с. Плїшивець, пов. Гадяч на Полтавщ., Збірка Мощенка.

85. Chaumière. Village de Plichyvets, district de Hadiatch, gouv. de Poltava. Collection Mochtchenko.

86. Хата, с. Борки, пов. Хорольський на Полтавщ., Збірка Мощенка.

86. Chaumière. Village de Borky, district de Khorol, gouv. de Poltava. Collection Mochtchenko.

87. Хата, с. Огіївка, пов. Бардичів, Київщина.

87. Chaumière. Village d'Ohiivka, district de Bardytchiv, gouvernement de Kiev.

88. Будинок пана Галагана в с. Липовому, пов. Кременчук, (згорів уже). Збірка Мощенка.

88. Maison de M. Galagane. Village de Lypové, district de Krementchouk (incendiée). Collection Mochtchenko.

89. Гуцульська хата, с. Довгополе. 89. Chaumière Houtsoule. Village de Dovhopolé.

90. Гуцульська хата, с. Криворівня. 90. Chaumière Houtsoule. Village de Kryvorivnia.

91. Хата бойківська в с. Волосянці біля Славська, Галичина. 91. Chaumière de Boïkis. Village de Volosianka près de Slavsko, Galicie.

92. Хата бойківська в с. Славську, Галичина. 92. Chaumière de Boïkis Village de Slavsko, Galicie.

93. Внутрішний вигляд хати (покуть), с. Огіївка, пов. Бардичів, Київщина.

93. Intérieur de chaumière. Village d'Ohiivka, distr. de Bardytchiv, gouv. de Kiev.

94. Хата бойківська в с. Славську, Галичина.

94. Chaumière de Boïkis. Village de Slavsko, Galicie.

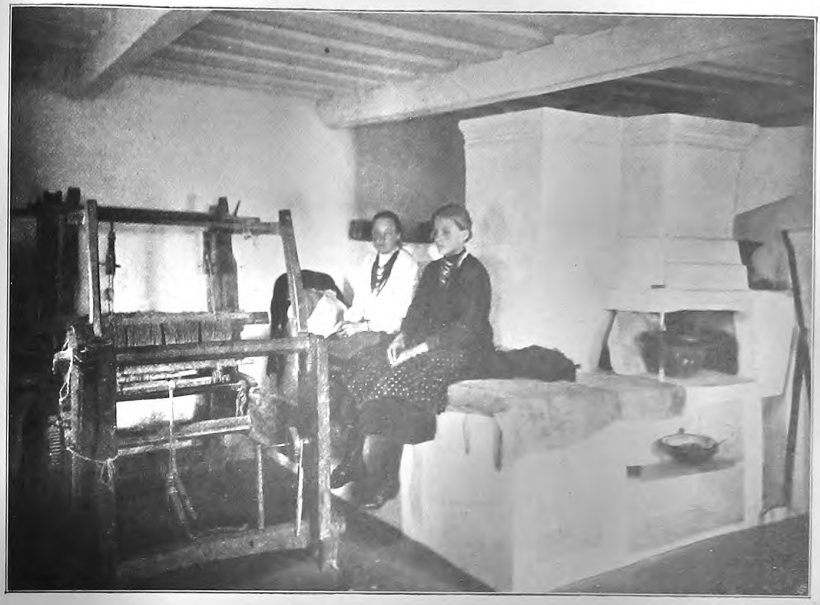

95. Внутрішний вигляд хати No. 93 (піч), с. Огіївка.

95. Intérieur de chaumière n° 93 (poêle). Village d'Ohiivka.

96. Стодола (клуня) в с. Бережниці Шляхотській, пов. Калуш, Галичина.

96. Grange. Village de Berejnytsia Chlachotska, distr. de Kalouche, Galicie.

97. Вітряк, с. Лагодівка, пов. Хорольський, Полтавщина. Фот. Мощенка.

97. Moulin à vent. Village de Lahodivka, distr. de Khorol, gouv. de Poltava, phot. Mochtchenko.

98. Вітряк, с. Пляшивець, пов. Гадяч на Полтавщині. Фот. Мощенка.

98. Moulin à vent. Village de Plichyvets, distr. de Hadiatch, gouv. de Poltava, phot. Mochtchenko.

99. Різьблений і помальований стіл, с. Салків, пов. Переяславський, Полтавщина. Київськ. Музей.

99. Table sculptée et peinte. Village de Salkiv, distr. de Pereiaslav, gouv. de Poltava. Musée de Kiev.

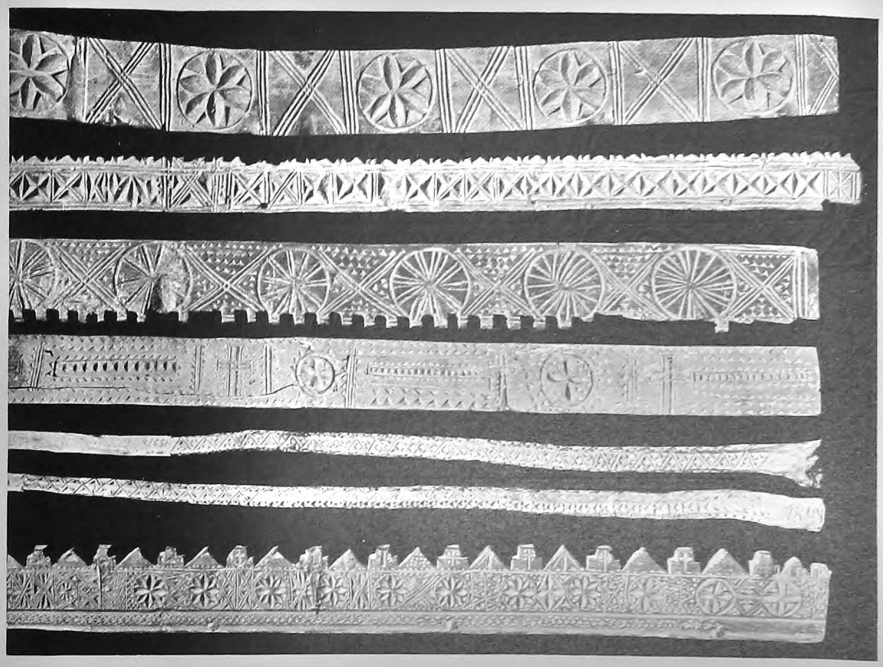

100. Полички різьблені і 2 палиці 1844 р., Київський Музей.

100. Étagères sculptées et deux massues (1844). Musée de Kiev.

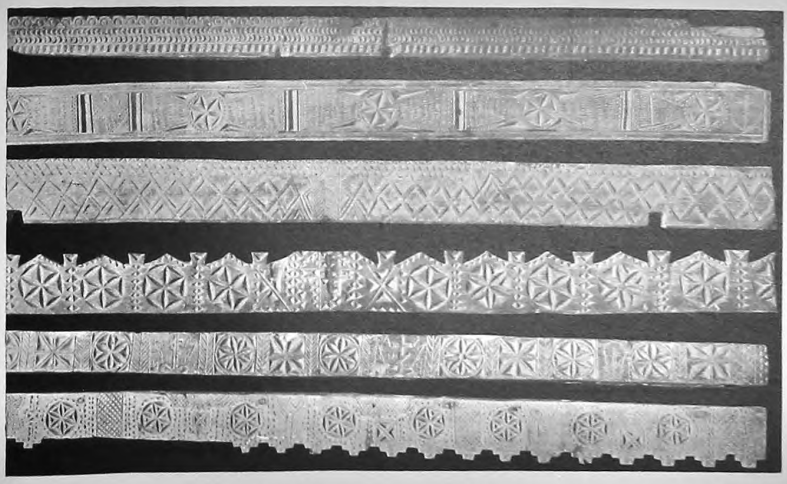

101. Полички різьблені. Київський Музей.

101. Étagères sculptées. Musée de Kiev.

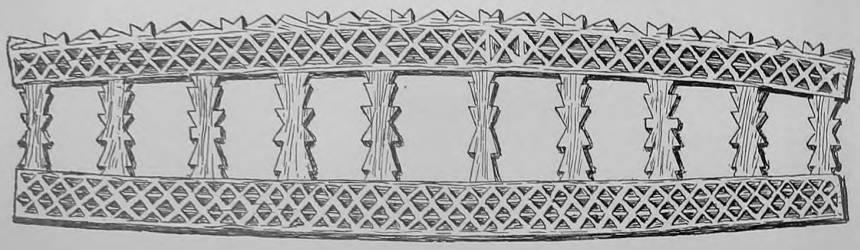

102. Поличка різьблена. Київський Музей.

102. Étagère sculptée. Musée de Kiev.

103. Мисничок різьблений, с. Адамівка, пов. Чигирин, Київщина. Київський Музей.

103. Dressoir sculpté. Village d'Adamivka, distr. de Tchyhyryne, gouv. de Kiev. Musée de Kiev.

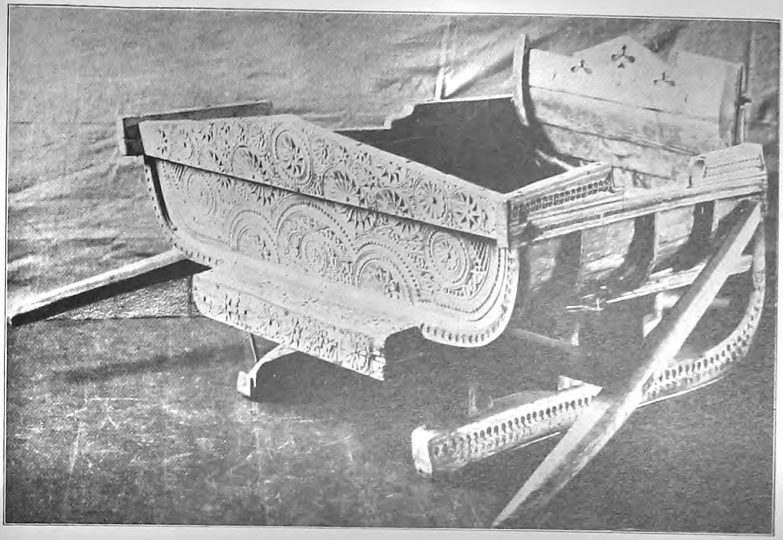

104. Санї, с. Веремiївка, пов. Золотоноша. Музей Полтавськ. Земства.

104. Traîneau. Village de Vérémiivka, distr. de Zolotonocha. Musée de Poltava.

105. Мажа (віз чумацький), с. Веремiївка, пов. Золотоноша. Полтавський Музей.

105. Chariot. Village de Vérémiivka, distr. de Zolotonocha. Musée de Poltava.

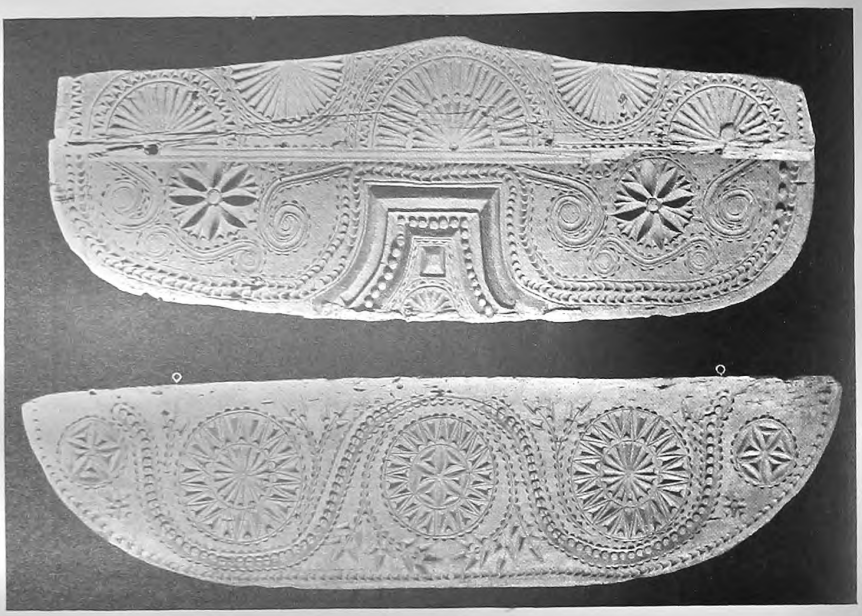

106. Спинки саней, с. Веремійвка, пов. Золотоноша, Полтавщина. Полтав. Земськ. Музей.

106. Planches d'arrière de traîneaux. Village de Vérémiivka, district de Zolotonocha, gouvernement de Poltava. Musée de Poltava.

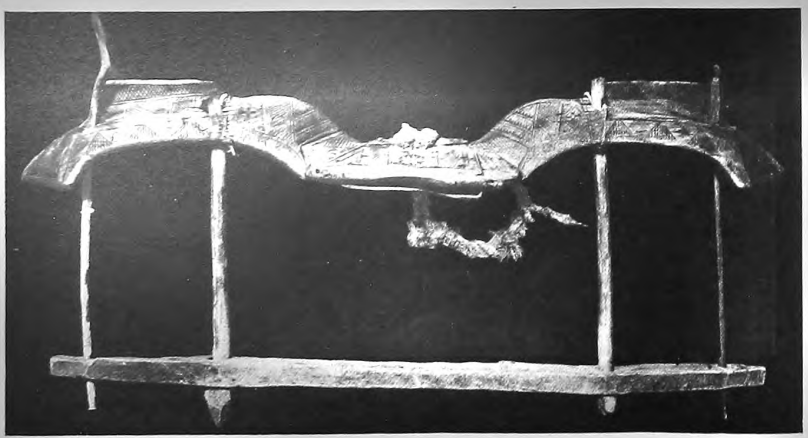

107. Ярмо, с. Липове, пов. Кременчук, Полтавщина. Полтавський Музей.

107. Joug. Village de Lypové, district de Krementchouk, gouvernement de Poltava.

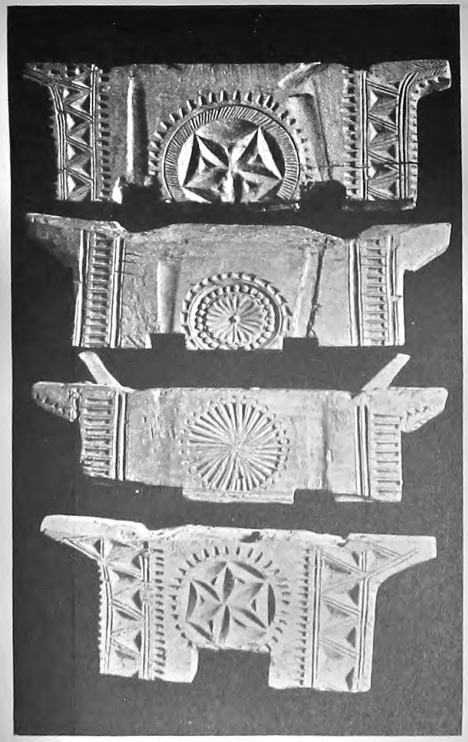

108. Насади до возів, с. Васютинцї, пов. Золотоноша. Полтавськ. Музей.

108. Supports de chariots. Village de Vasioutyntsi, distr. de Zolotonocha. Musée de Poltava.

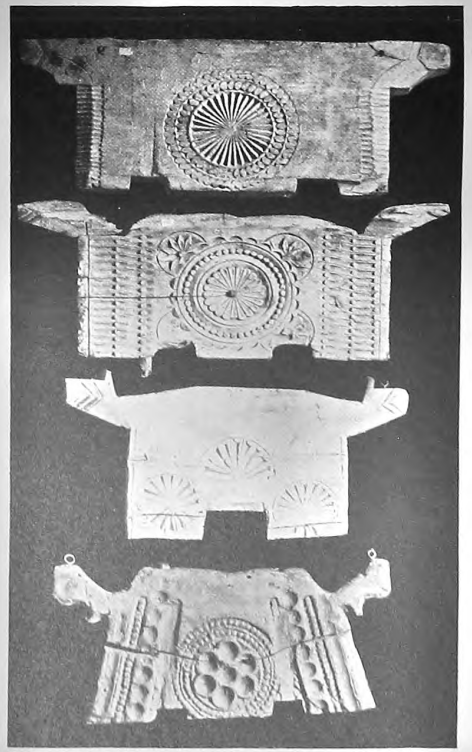

109. Насади до возів, с. Веремїївка, пов. Золотоноша. Полтавськ. Музей.

109. Supports de chariots. Village de Vérémiivka, distr. de Zolotonocha. Musée de Poltava.

110. Спинки саней різьблені і розмальовані, м. Умань, Київщина. Київський Музей.

110. Planches d'arrière de traîneaux sculptées et peintes. Ville d'Oumagne, gouv. de Kiev. Musée de Kiev.

111. Спинки саней і возів і насади. Київський Музей.

111. Planches d'arrière de traîneaux, de chariots et supports de chariots. Musée de Kiev.

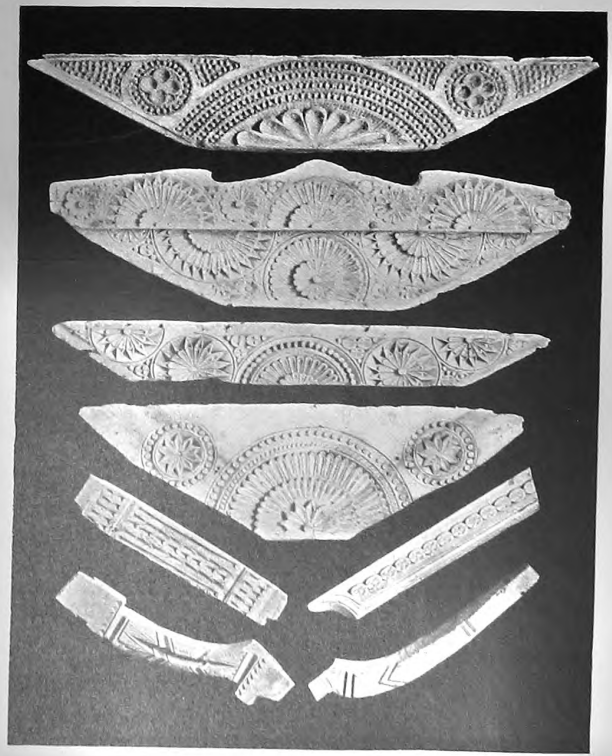

112. Спинки саней і щаблѣ. Полтавський Музей.

112. Planches d'arrière et échelons de traîneaux. Musée de Poltava.

113. Спинка саней різьблена. Київський Музей.

113. Planche d'arrière de traîneau sculptée. Musée de Kiev.

114. Різьблені стовпці під кіш у вітряку, с. Вишенки, пов. Остер, Чернигівськ. губ., Київський Музей.

114 Poteaux sculptés pour moulin à vent. Village de Vychenky, distr. d'Oster, gouv. de Tchernyhiv. Musée de Kiev.

115. Люшнї до возів і притики до ярем, с. Липове, пов. Кременчук. Полтавський Музей.

115. Supports pour échelles et baguettes de jougs. Village de Lypové, district de Krementchouk. Musée de Poltava.

117. Два князьки на гребінї хати лоцмана Івана Шрама над Кодацьким порогом, с. Кодак біля Катеринослава.

117. Deux ornements du faîte de la chaumière d'Ivan Chram, près de la cataracte de Kodak. Village de Kodak, près d'Iékatérinoslav.

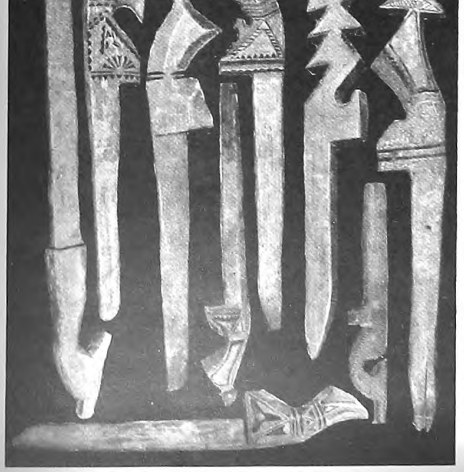

116. Притики до ярем і сьвітлики, Київська, Чернигівська і Полтавська губ., Київський Музей.

116. Chevilles de jougs et clefs de bois. Gouv. de Kiev, de Tchernyhiv et de Poltava. Musée de Kiev.

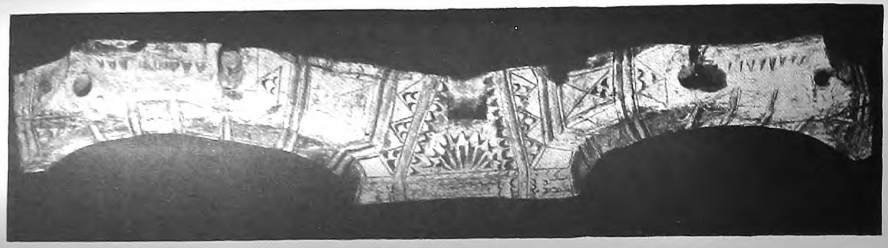

118. Ярмо (верх), с. Демки, пов. Золотоноша. Полтавськ. Музей.

118. Joug. Village de Demky, district de Zolotonocha. Musée de Poltava.

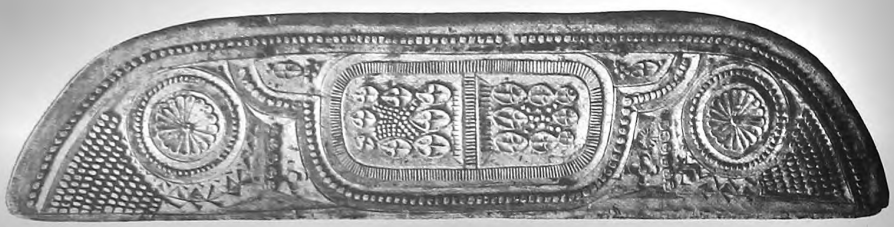

119. Спинка саней різьблена, с. Веремїївка, пов. Золотоноша. Полтавщина. Київський Музей.

119. Planche d'arrière de traîneau. Village de Vérémiivka, district de Zolotonocha, gouvernement de Poltava. Musée de Kiev.

120. Рублї різьблені. Київський Музей.

120. Pressoirs sculptés. Musée de Kiev.

121. Днища до кужеля XIX віку. Полтавщина. Збірка О. Гансена. Київ.

121. Sièges de quenouille sculptés XIXe siècle. Gouvernement de Poltava. Collection Hansen.

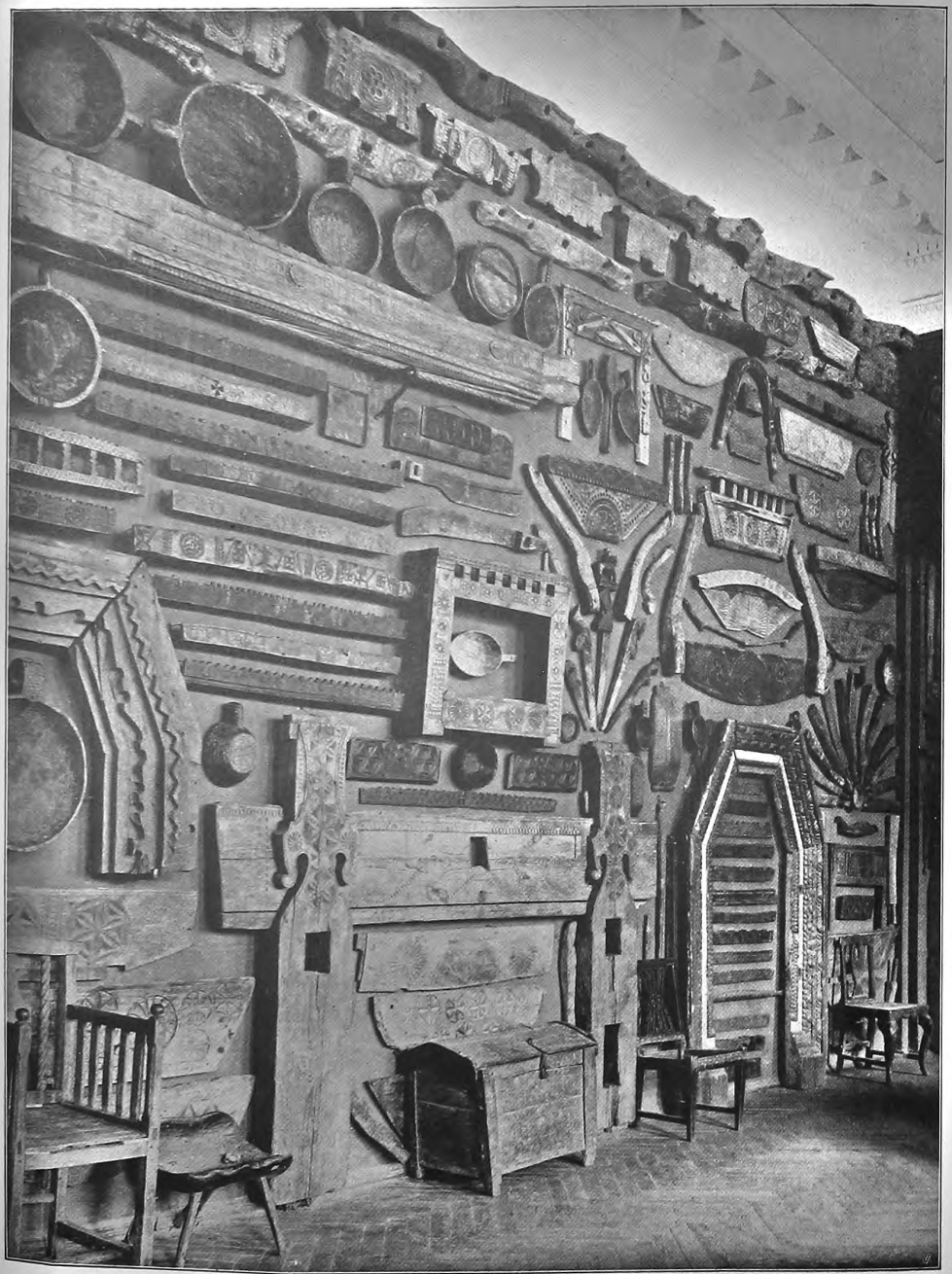

122. Збірка різьблених дерев'яних річей в Київському Музеї. Загальний вигляд.

122. Collection d'objets de bois sculptés. Musée de Kiev (aspect général).

123

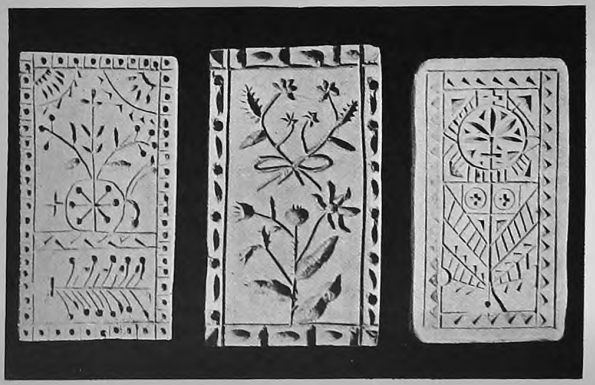

124

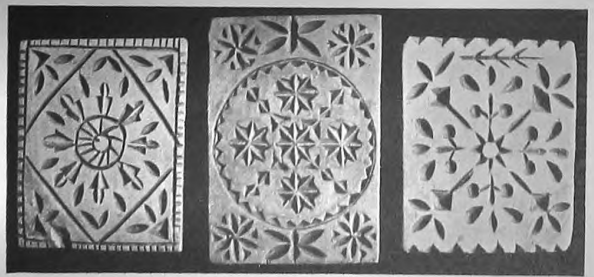

125

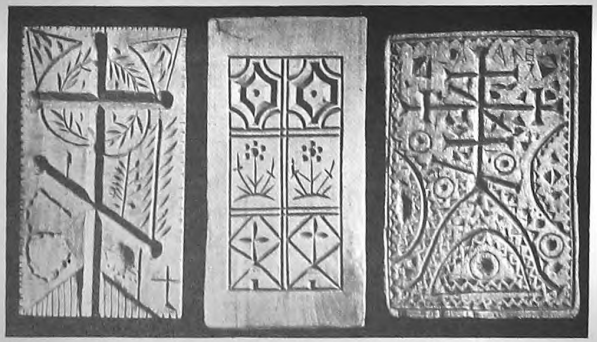

126

123—126. Форми для виробу медівників XVIII віку, с. Вел. Будища, пов. Зіньківський. Полтавськ. Музей.

123—126. Moules pour pain d'épice. XVIIIe siècle. Village de Vélyki Boudychtcha, district de Zinkiv. Musée de Poltava.

127. Різьблена спинка саней. Київський Музей.

127. Planche d'arrière de traîneau sculptée. Musée de Kiev.

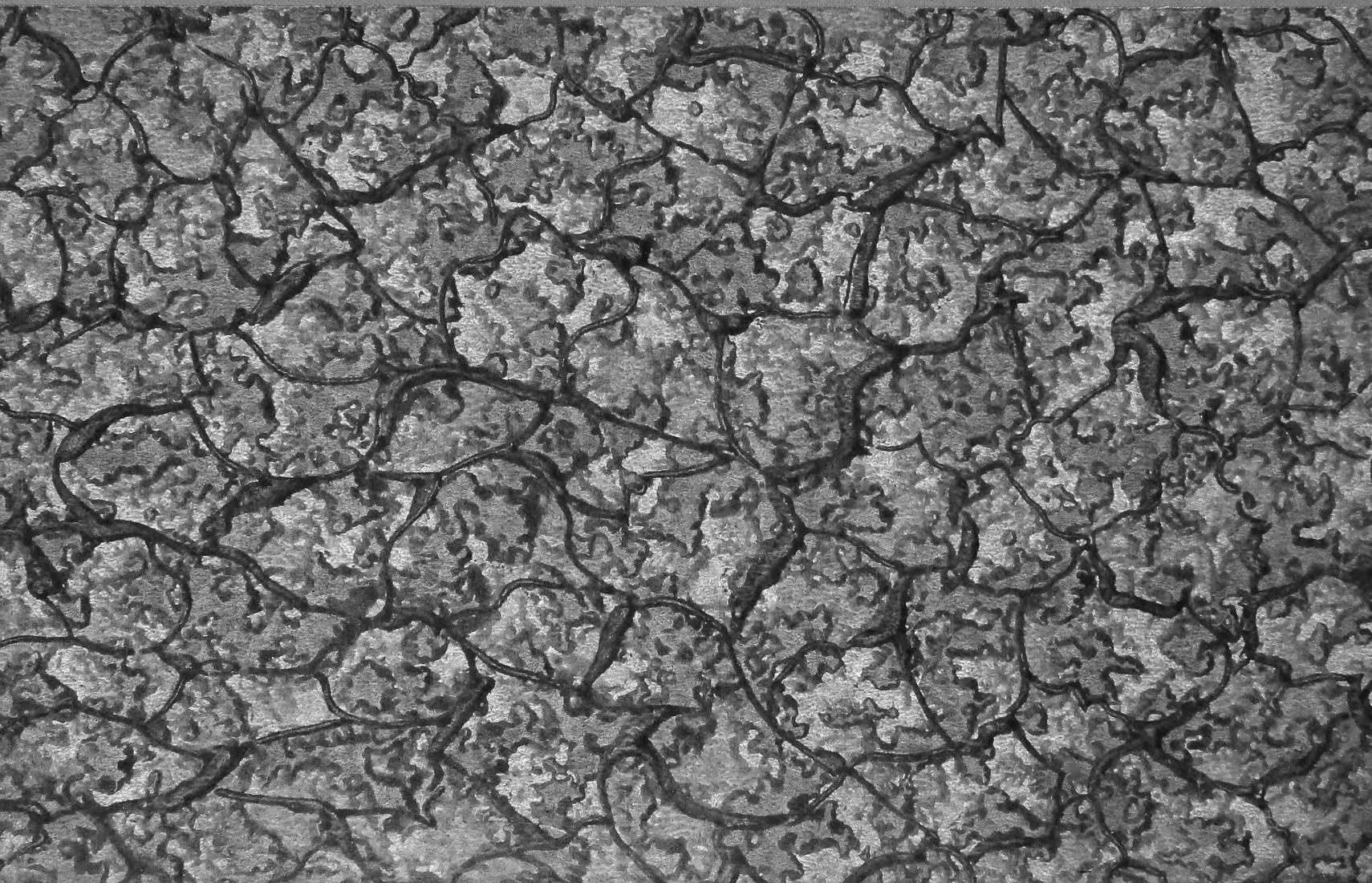

MUZEUM GÓRNOŚLĄSKIE
W BYTOMIU
Nr inw. 6786 III/2

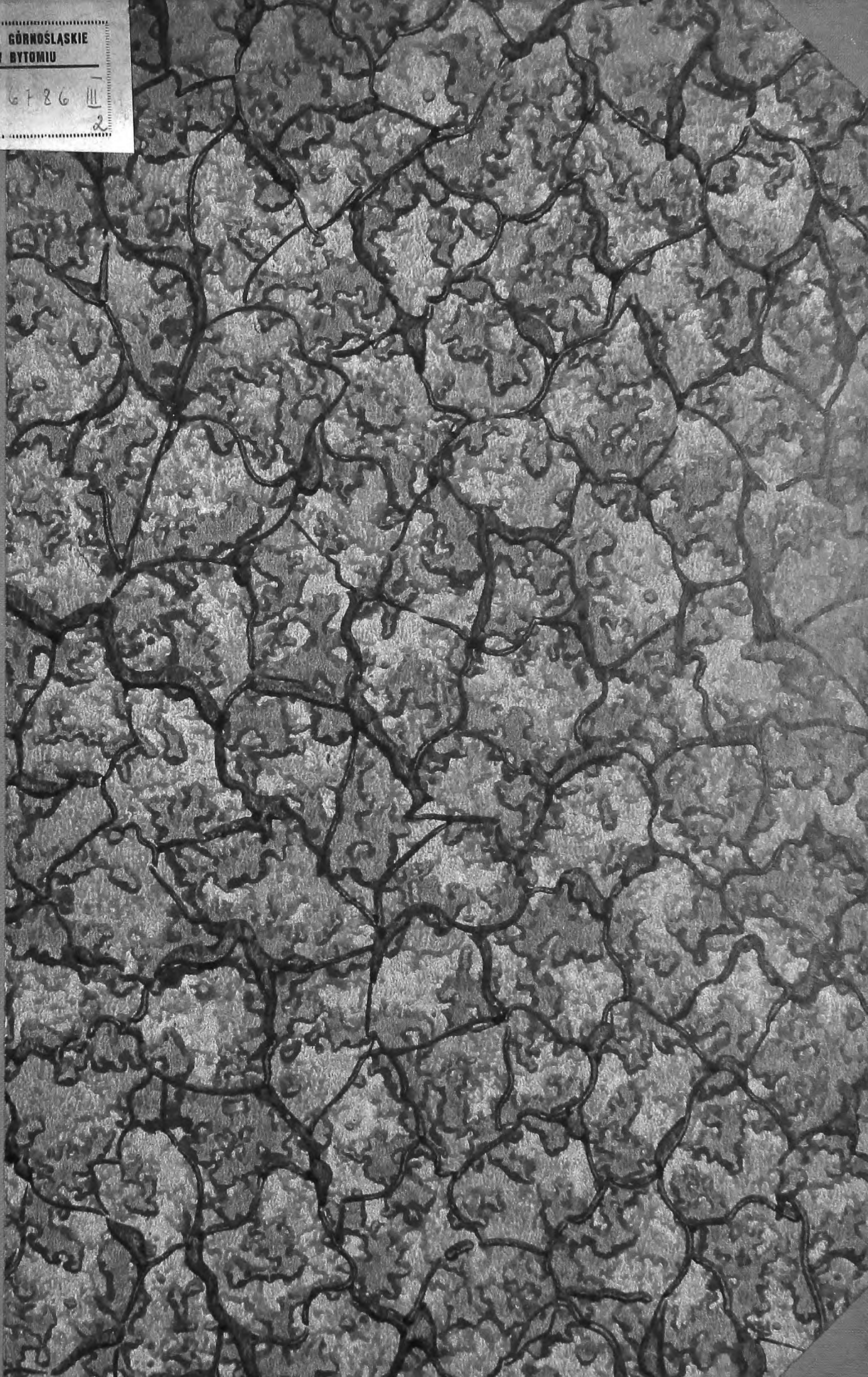

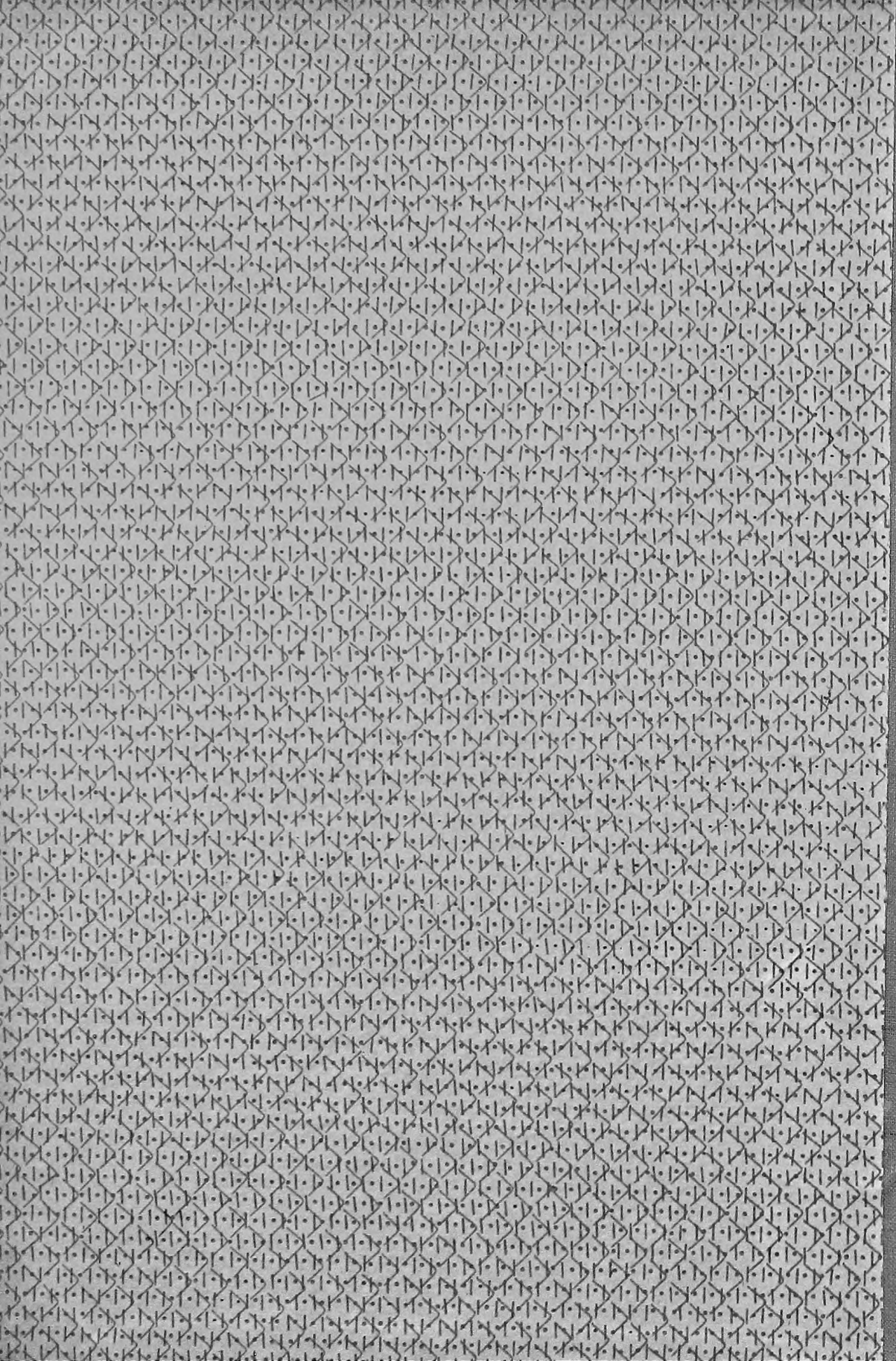

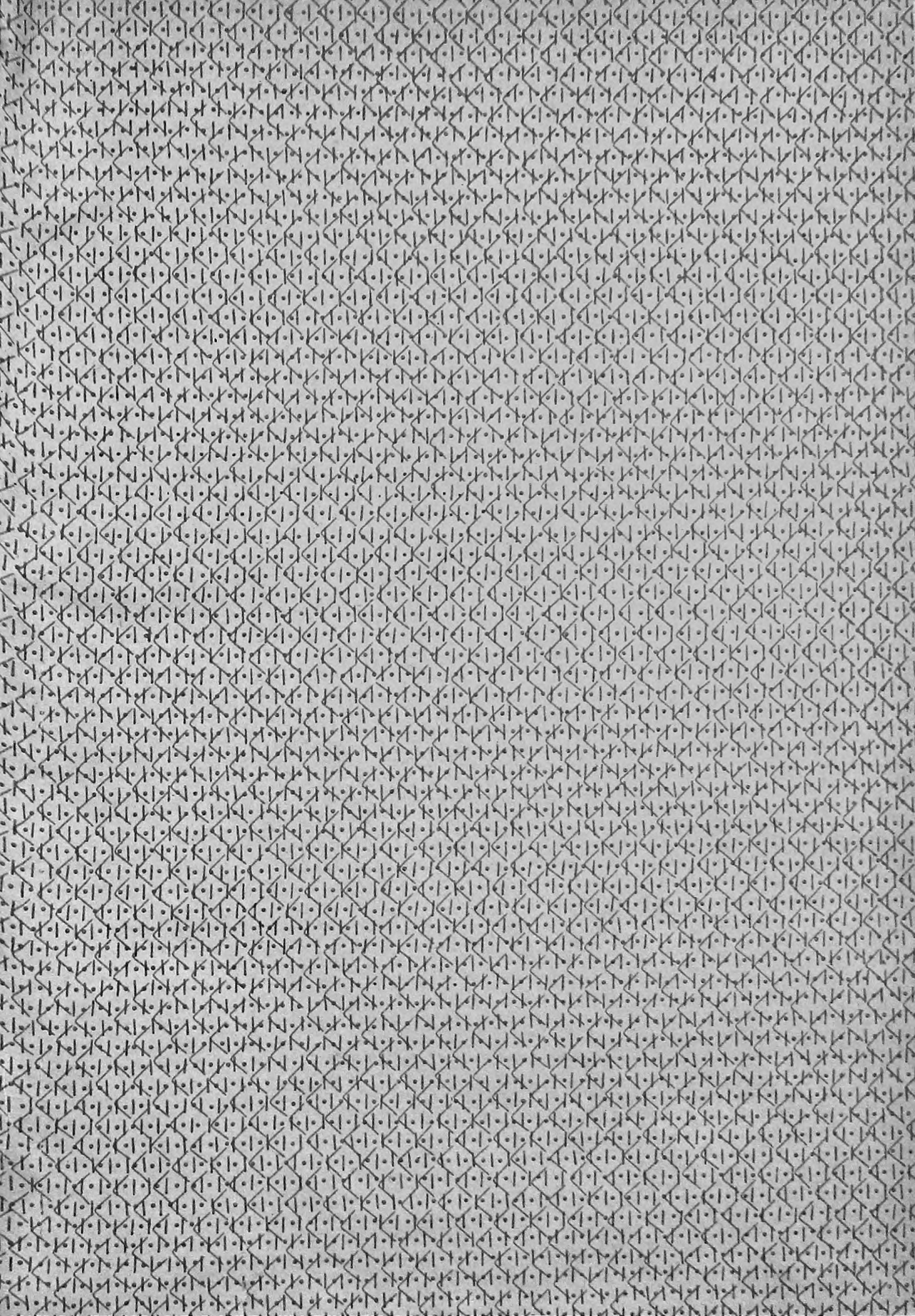

УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО

II

БУКОВИНСЬКІ І ГАЛИЦЬКІ ДЕРЕВЛЯНІ ЦЕРКВИ,
НАДГРОБНІ І ПРИДОРОЖНІ ХРЕСТИ, ФІҐУРИ
І КАПЛИЦІ

ДАНИЛО ЩЕРБАКІВСЬКИЙ

L'ART DE L'UKRAÏNE

II

LES EGLISES DE BOIS EN BOUKOVINE ET EN GALICIE.
CROIX TOMBALES ET CROIX DE ROUTES
CRUCIFIX ET CHAPELLES
PAR

DANIEL CHTCHERBAKIVSKY

КИЇВ—ПРАГА 1926 KIEV—PRAGUE

УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКИЙ ВИДАВНИЧИЙ ФОНД

1625.2
III

6786 III/2

Друкує: »Legiografie«, Praha-Vršovice, Sámova ul. 665.

Памяти свого покійного батька автор присвячує цю працю.

L'auteur dédie cet ouvrage á la mémoire de feu son pére.

ОГЛАВ.

Передмова ..... III.
Церкви ..... V.
Дзвінниці ..... XII.
Брами ..... XV.
Нагробні хрести ..... XVI.
Придорожні хрести, фіґури, каплиці ..... XXI.
Хрести придорожні ..... XXII.
Фіґури ..... XXIII.
Каплиці ..... XXIV.
Рельєфи ..... XXVIII.
Примітки ..... XXXII.

TABLES DE MATIERES

Préface ..... p. III.
Eglises ..... V.
Campaniles ..... XII.
Portes de clôture ..... XVI.
Croix tombales ..... XVII.
Croix au bord de routes crucifix dits „figures“, chapelles XXI.
Croix au bord de routes .... XXIV.
Figures ..... XXV.
Chapelles ..... XXVI.
Reliefs ..... XXX.
Remarques ..... XXXII.

ПЕРЕДМОВА

Всім відомі події останніх років, що припинили навіть де-які великі західньо-европейські видання з мистецтва, затримали також і вихід цього більш скромного видання, другий випуск якого виходить лише через 12 років після першого, виданого моїм братом Вадимом Щербаківським, і через 8 років після того, як цей другий випуск був складений.

В другому випускові «Українського Мистецтва» не привелось дотримати наміченого плану. Прийшлося виключити знимки одинадцяти дзвіниць, що були вислані на архітектурну виставку в Петербурзький Інститут Цивільних Інженєрів, тому що вони цілком несподівано для мене, без згоди й порозуміння зі мною, були видані по калькам Савицького М. Красовським в «Курсѣ исторіи русской архитектуры. Часть I. Деревянное зодчество. Петроград. 1916». Матеріяли до цивільного будівництва, що були налагоджені для цього випуску і переховувались у В. Г. Кричевського, згоріли разом з власною його колекцією в січні м'сяці 1918 р.

Щоб не затримувати видання й надалі, прийшлося дати майже виключно ті знимки пам'яток архітек-

PRÉFACE.

Les évènements bien connus de tout le monde et qui ont fait cesser l'édition même de quelques grandes publications d'art européennes ont aussi empêché la publication du présent ouvrage modeste, dont le 2-ème fascicule ne parait que douze ans après le 1-er, publié par mon frère Vadyme Chtcher- bakivsky et huit ans après son arrangement.

Dans le présent fascicule de „L'Art de l'Ukraine" je n'ai pu m'en tenir au programme proposé préalablement. J'ai été obligé d'en exclure les photographies de onze campaniles. Ces photographies avaient été envoyées à l'exposition d'architecture à l'Institut d'Ingénieurs Civils à Pétersbourg et à mon insu et à ma grande surprise ont été publiées ensuite d'après les dessins de M. Savitsky par M. Krassovsky dans son „Cours de l'histoire de l'architecture russe, v. I. L'architecture en bois. Petrograde. 1916". Les documents de constructions profanes arrangés pour le présent fascicule et qui se trouvaient en conservation chez M. Kritchevsky ont été détruits avec toute la collection de M. Kritchevsky lors d'un incendie à Kiev au mois de janvier 1918.

тури, що були зроблені мною в Галичині й Буковині 1915—1917 р. Цей матеріял прийшлось дати майже сировим, без планів і розрізів, а замість спеціяльної студії про них, умістити лише ту невелику статтю, — як пояснення до де-яких розділів цього випуску, яку я склав ще на початку 1918 року.

Що-до фотографій, уміщених в цьому випуску, то 121 з них зроблена мною, пять — А. Т. Середою, одна — П. І. Холодним і одна — Г. Й. Вітром. Останнім я висловлюю при цій нагоді щиру подяку за дозвіл опублікувати знимки.

Нарешті не можу не висловити щирої подяки мойому братові Вадимові Щербаківському, завдяк енергі якого побачила світ ця книжка.

Титульна віньєтка — роботи В. Г. Кричевського.

Данило Щербаківський.

Pour ne pas retarder cette publication je suis obligé de me borner presqu' exclusivement à la publication des documents que j'ai recueillis en Galicie et en Bukovine en 1915—1917. Je suis obligé de les présenter non arrangés, presqu'à l'état brut, sans plans, ni coupes et au lieu d'une étude étendue sur ce sujet, de ne donner qu'un article succint composé en 1918 et contenant quelques remarques sommaires relatives à certains chapitres du présent fascicule.

Quand aux photographies introduites dans le présent fascicule j'en ai éxécuté 121, 5 appartiennent à M. A. Séréda, une à M. P. Kholodny et une à M. J. Viter. Je profite de cette occasion pour exprimer à M. M. Sereda, Kholodny et Viter ma profonde gratitude d'avoir bien voulu autoriser la publications de ces photographies.

Daniel Chtcherbakivsky.

Церкви. — Серед питань, які й досі зостаються невирішеними історією української архітектури, як наукою, стоїть питання про походження українських деревляних церков. Воно викликало де-кілька теорій: одні дослідувачі виводять українську церкву з звичайної словянської трьохкамерної хати, другі наближають її до індуських і хинських пагод. Професор Вовк спочатку[1]) виводив українські церкви з простої однозрубної каплички, пізніще[2]) бачить можливість вивести всі українські церкви з хрестових пятибанних церков; шукають перводжерело українських церков в великоросійській архітектурі, східній, західньо-европейській і т. и.

В цім томі «Українського мистецтва» дано де-кілька зразків «буковинського типу» деревляних церков, який стоїть осторонь від відомих типів і відповідає т. зв. «клетским» церквам російської архітектури.

Ці зразки дадуть де-який матеріял до рішення питання про походження архітектури деревляних церков і, хоч і не рішать його, але, можливо, доведуть, що його треба рішати в иншій площині, що взагалі не можна виводити всі типи українських церков з якого-небудь одного перводжерела.

E g l i s e s. — Parmi les problèmes qui restent jusqu'à présent non résolus dans l'histoire de l'architecture ukrainienne se trouve aussi celui de l'origine des églises ukrainiennes en bois. Ce problème a donné naissance à plusieurs théories: certains croient l'église ukrainienne dériver de la vulgaire chaumière slave à trois chambres, d'autres la rapprochent des pagodes indoues et chinoises; le professeur Volkov croyait d'abord les églises ukrainiennes dérivées de la simple chapelle ukrainienne à une nef, ensuite il entrevoyait la possibilité de déduire toutes les églises ukrainiennes des églises en croix et à cinq coupoles; on cherche parfois l'origine des églises ukrainiennes dans l'architecture russe, en Orient, en Europe Occidentale etc.

Dans le présent fascicule de „L'Art de l'Ukraine" nous donnons quelques exemples du type „boukovinien" d'églises en bois qui se présente bien à part des types connus et correspond aux églises dites „églises à chambrettes" de l'architecture russe. Ces exemples peuvent servir quelque peu de données pour la résolution du problème de l'origine des formes architecturales des églises en bois et même sans permettre de le résoudre complètement ils démontreront peut-être qu'il est à examiner dans un tout

Буковинська архітектура, особливо деревляна, мало вистудійована. Що до деревляних церков, то треба сказати, що на всім кордоні Буковини з Галичиною можна здибати такі самі церкви, як і в Галичині: в с. Іспасі, наприклад, звичайна галицького типу трьохбанна церква; в Підиківцях (№18) така сама церква, як в с. Воронові (№ 20) в Галичині, тільки витримана в кращих пропорціях.

Дзвіниці буковинські цілком подібні до галицьких, навіть в складних зразках. Але поруч з цими церквами на всім просторі Австрійської Буковини, а також в, так званій, Російській Буковині (західній частині Хотинського повіту) здибається ще один тип деревляних церков — невеличких, дуже примітивних, які дуже нагадують не тільки планом, але й перекрієм і своїм зовнішнім виглядом — звичайну селянську хату. Розглянемо їх.

Церква в с. Тирнівці (№ 2) — найпростіщий зразок церков цього типу — найбільш наближається до простої хати. Вона збудована взруб без «остатків» в три зруби (олтарний вужчий); стіни вимащені білою глиною; перекриття чотирьохскатне з широкими звісами, увінчане на кінцях коника залізними хрестами, піддашшям своїм спирається на стовпи, які оточують всю церкву навколо. Такі самі стовпчики оточують звичайно і типові хати на Буковині, Хотинщині і в сусідніх повітах Румунії.

Вхід в церкву не з заходу, а з півдня в бабинці. Інтересно, що Тирнавська церква має тільки два хрести, а не три, і цим теж

autre plan d'idée et qu'on ne peut pas déduire tous les types des églises ukrainiennes d'une seule source primitive.

L'architecture boukovinienne, surtout celle en bois, a été très peu étudiée jusqu'à présent. Il est à noter que tout le long de la frontière entre la Boukovine et la Galicie on rencontre les mêmes églises qu'en Galicie: l'église du village d'Ispace p. ex. est une église ordinaire du type galicien à trois coupoles. A Pidykivtsi (fig. 18) on voit la même église qu'à Voroniv (fig. 20) en Galicie, à cette différence près que ses proportions sont mieux choisies. Les campaniles boukoviniens sont tout à fait pareils à ceux de la Galicie, même en ce qui concerne les exemples compliqués. Mais à côté de ces églises on rencontre sur toute l'étendue de la Boukovine roumaine ainsi qu'en Boukovine dite russe (la partie occidentale du district de Khotyne) encore le type de petites églises en bois, très primitives qui rappellent beaucoup non seulement dans leur plan, mais aussi dans la coupe, la chaumière vulgaire paysanne. L'église du village de Tyrnivka (fig. 2), exemple le plus simple de ce type se rapproche très sensiblement à la chaumière ordinaire. Elle est bâtie en charpente à tenon croisés et comporte trois parties (celle du sanctuaire est plus étroite); les murs sont blanchis à l'argile; la toiture est à quatre pans avec de larges rebords et ornée aux deux extremités du faîte de croix en fer; elle repose sur des colonnettes qui sont placées tout autour de l'église. Les colonnettes similaires entourent ordinairement les maisons paysannes typiques en Bukovine dans le district de Khotyne ainsi que dans

наближається до місцевої хати, що на кінцях даху завершується иноді маленькими деревляними хрестиками чи поясними постатями чоловічків — «тотемів», які так само мають захищати хату від усього злого, як і хрести.

Цей тип простенької церковки з майже притуленою до неї дзвіничкою на чотирьох стовпах здибається дуже часто в сумежнім з Чернівцями Дорохойськім повіті Румунії. Церква в Ширівцях Долишніх (№ 3) дуже нагадує Тирнавську з тією ріжницею, що вхід в церкву не в бабинці, а в центральнім зрубі. Церква теж оріентована чільною стороною на південь; з кожного боку від дверей по два вікна, як в місцевих хатах; дах завершується не двома, а трьома хрестами на главках, при чім центральна главка оперта на барабан.

В Трустинецькій церкві (№ 5) середній зруб ширший, ніж бабинець і вівтарь, але перекриття лишається таким самим.

В церкві в Волоках (№ 8) середній зруб остільки широкий, що дах випявся по його контуру, але це випнуття даху зроблено мняко без гострих кутків на зломах, ніби майстер, що будував цю церкву, боявся ухилитися від традиційної хатньої форми даху. Церкви в Карапчіві, Вілявчему і в Станівцях Долишніх (№№ 7, 9, 14) дають інтересні зразки ріжних стадій розвитку центральної главки, який починає відбиватись і на загальній конструкції середнього зрубу. Гар-

les districts voisins roumains. L'entrée de l'église se trouve non pas à l'ouest mais au sud et mène dans le „babynets" (partie résérvée aux femmes). Il est interessant de noter que l'église de Tyrnovka n'a que deux croix et non pas trois, ce qui la rapproche aussi de la maison paysanne ordinaire qui est quelquefois, elle aussi, surmontée de deux petites croix en bois ou de petites figurines d'hommes — les „totems" devant proteger, de même que les croix, la maison de tout malefice.

Ce type de petite église simple avec un petit campanile presque accoté a l'église et reposant sur quatre piliers se rencontre fréquemment dans le district roumain de Dorokhoy voisin de Tchernivtsi. L'église de Chyrivtsi Dolichni (fig. 3) rappelle celle de Tyrn vka a cette différence près que l'entrée se trouve non pas dans le „babynets", mais dans la partie centrale.

La façade est aussi orientée au sud; de chaque côté de l'entrée il y a deux fenêtres comme dans les maisons de l'endroit; le toit est surmonté non pas de deux mais de trois croix sur des têtes de coupoles;*) la tête de coupole centrale repose sur un tambour. Dans l'église de Troustyntsi (fig. 5) la nef centrale est plus large que la partie résérvé aux femmes et que le sanctuaire, mais la toiture reste la même. Dans l'église de Voloki (fig. 8) la partie centrale est si large, que le toit présente des saillies suivant son contour, cependant très douces, sans angles aigus comme si le constructeur eût

*) Tête de coupole est un détail de coupole très fréquent dans les églises ukrainiennes. C'est une petite construction ayant la forme du casque persan; elle est surmontée d'une croix et ordinairement réunie à la coupole au moyen d'un tambour octogonal.

ними зразками буковинських церков являються церкви в Задібрівцях і Нових Мамаївцях (№№ 4 і 16). Задібрівська церковка маленька, рублена взруб з «остатком», який підтримує високий, гонтом критий дах; оточена деревами, вона робить гарне враження мініятюрними, з артистичним смаком виконаними главками і своїми простими загальними пропорціями.

Церква в Мамаївцях Нових сама більша з церков буковинського типу, яку мені довелось бачити: вона висока, стрункa, в чудових пропорціях, збудована в 1773 році.

Своїм зовнішнім виглядом, надзвичайно високим загальним перекриттям з широким піддашшям, близкістю середнього наглавного хреста, на високім барабані з главкою, до вівтаря, а також олтарною абсидою, вона дуже нагадує муровані буковинські церкви XV—XVII віку. Вхід в церкву з заходу. На жаль, і цієї церкви я не міг обдивитись в середині, як і багатьох инших. По переказам селян, внутрішнє перекриття мамаївської церкви окреме для кожного зрубу і уявляє собою високі вісьмигранні піраміди над кожним зрубом (над вівтарем мабуть шостигранна піраміда?).

Окрім цих церков, мені довелось бачити чимало подібних: на передмістю Чернівців, в Чорториї, Лужку, Кучурмику, на Буковині; в Ракітному, Перебийківцях, Дінавцях, Берестю в Хотинськім повіті; в Дорохою в Румунії. Зовнішній вигляд Чернівецької, Чорторийської і Ракітнянської церкви подібний до церкви в Задібрівцях; в Берестей-

craint de rompre avec la forme traditionnelle du toit des maisons de l'endroit.

Les églises de Karaptchiv, de Viiavtché et de Stanivtsi Dolichni (figs 7, 9, 14) présentent des exemples interessants des différents dégrés du développement de la coupole centrale, qui commencent à influencer la construction générale de la partie centrale de l'église.

Les églises de Zadibrivka et de Novi Mamaïvtsi (figs 4 et 16) présentent de beaux exemples des églises boukoviniennes. L'église de Zadibrivka est petite, ses murs sont charpentés à tenons croisés et supportent une haute toiture couverte de bardeaux. Entourée d'arbres, elle produit une impression agréable avec ses têtes de coupole mignonnes, exécutées avec un gout artistique et ses proportions générales très simples. L'église de Novi Mamaïvtsi est la plus grande des églises du type boukovinien que j'aie l'occasion de voir. Construite en 1773 elle est haute, élancée et de proportions admirables. Par tout son aspect extérieur, sa toiture extrêmement haute avec de larges rebords, sa croix de coupole centrale très rapprochée du sanctuaire ainsi que par son abside de chevet, elle rappelle de très près les églises boukoviniennes en maçonnerie des XV—XVII siècles. L'entrée se trouve à l'ouest. Je n'ai pu malheureusement visiter cette église à l'intérieur, pas plus que beaucoup d'autres. D'après les dires des paysans chaque compartiment à l'intérieur a sa propre toiture séparée ayant la forme d'une pyramide octogonale (le sanctuaire est surmontée probablement d'une pyramide héxagonale?) Outre ces églises

ській, Перебийківській, Кучурміцькій церкві центральна главка підійнята на широкий вісьмикутній барабан, а в Лужську, під всіма трьома хрестами підведені широкі вісьмикутні барабани, хоч зовнішнє перекриття церкви звичайне чотирьохскатне.

Головні риси архітектури всіх цих церков слідуючі: 1) загальний силует церкви подібний до силуету селянської хати, 2) план церкви трьохкамерний, 3) зовнішнє перекриття загальне для всіх трьох зрубів, чотирьохскатне, високе, крите гонтом, з широким піддашшям, 4) нутрішнє перекриття не відповідає зовнішньому: воно окреме для кожного зрубу, иноді банне, частіше пірамідальне, бабинець иноді має стелю, 5) вхід в церкву майже завжди з півдня в бабинці, 6) піддашшя спірається иноді на колонки простого хатнього типу без аркатури. Треба додати, що на Буковині деревляні церкви по більшості будують не вчені-архітекти, а самі селяне без жадних планів. В Галичині і на Україні, здається, нема церков цілком подібних до цього типу. Трохи наближаються до буковинських де-які волинські, але вхід в них завжди з заходу проти вівтаря. Церкви з південним входом здибаються в Галичині, — наприклад, — на Знесеню у Львові[3]), в Білі Чортківській[4]), на Поділлю: в Княжполі[5]), в Должку, Могилівці[6]), але загальна конструкція цих церков цілком инша. Ми відкидаєм ті церкви, які поруч з південним входом в центральнім зрубі мають і західний вхід в бабинець. Таких церквів є дуже багато по всій Україні.

j'ai eu l'occasion d'en voir nombre d'autres semblables aux susmentionnées: dans un faubourg de Tchernivtsi, à Tchortoryia, à Lougeok, à Koutchourmyk en Boukovine, à Rakitné Pérébyikivtsi, Dounayévtsi, Berestia dans le district de Khotyne, à Dorokhoy en Roumanie. L'aspect extérieur des églises de Tchernivtsi, Tchortoryi et Rakitné rappelle de très près l'église de Zadibrivka. Dans les églises de Berestia, Pérébyikivtsi, Koutchourmyk la tête de coupole centrale est montée sur un large tambour octogonal et à Lougeok sous les trois croix se trouvent de larges tambours octogonaux bien que la toiture de l'église soit comme d'habitude à quatre pans.

Les traits caractéristiques architecturaux de toutes ces églises sont les suivants: 1. La silhouette générale ressemble à celle de la maison paysanne; 2. le plan se divise en trois parties; 3. la toiture extérieure commune pour les trois parties est à quatre pans, assez élevée avec de larges rebords et couverte de bardeaux; 4. la toiture intérieure ne correspond pas à la toiture extérieure: chaque partie du plan a sa propre toiture intérieure, qui est construite parfois en coupole et plus souvent en pyramide, dans le „babynets“ (partie située à l'ouest et résérvée aux femmes) il y a quelquefois un plafond; 5. l'èntrée de l'église se trouve presque toujours au sud dans le „babynets“; 6. les rebords du toit sont supportés quelquefois par des colonnettes du type simple comme dans les maisons, sans arcature. Il est à noter qu'en Boukovine ce ne sont pas les architectes professionnels qui, pour la plupart, construisent

В Хотинському повіті на Бесарабії, в так званій Російській Буковині, буковинський тип деревляних церков мав дальніший розвиток і дав інтересний варіянт. Вже в Буковині здибаються церкви (наприклад, в Карапчіві № 7) з прибудованим до входу з півдня притвором; здибаються також церкви з прибудованою теж з півдня, але до вівтаря паламарнею, наприклад, в Строїнцях (№ 6). В Хотинськім повіті існують церкви з двома прибудовами: до бабинця і до вівтаря одночасно з будуванням самої церкви прибудовуються з півдня притвор і паламарня цілком симетрично і однакового розміру. Таким чином являється новий варіянт цього типу, який в плані дає літеру «п» і взагалі орієнтується на південь.

Такі церкви збудовані в самому Хотині (на старому місті), в Капливці, в Сенжарі (№№ 13, 12, 10) Хотинського повіту. Дві перші цілком нагадують хату, навіть побілені білою глиною; Каплівська збудована не взруб, а взамет. Хотинська церква має широку главку на вісьмикутнім широкім барабані посередині і дві маленькі главки на кінцях коника; Каплівська, окрім трьох головних хрестів, має ще два маленьких хрестика над обома прибудовами. Церква в с. Сенжарі дає досить гарний зразок цього простого симетричного і досить закінченого типу церков.

Лінія коника тут розбита підвищиною, в яку вставлено вісьмикутній барабан з главкою; піддашшя не широке; приблизно на один аршин нижче нього зроблено навкруги всієї церкви друге піддашшя більш широ-

les églises, mais les paysans eux-mêmes et sans se servir d'aucun dessin. Il paraît qu'en Galicie et en Ukraine il n'y a point d'églises tout à fait semblables à ce type. Quelques églises de Volhynie se rapprochent des églises bukoviniennes, mais elles ont l'entrée toujours à l'ouest vis-à-vis du sanctuaire. Les églises avec l'entrée au sud se rencontrent en Galicie, par ex. celle de l'Ascension à Léopol ainsi que les églises de Bila Tchortkivska, de Kniajopol en Podolie, de Doljok, de Mohylivka, mais la construction générale de ces églises est tout autre. Nous passerons ici sous silence les églises ayant outre l'entrée au sud dans la partie centrale, une seconde entrée à l'ouest dans le „babynets". Il y a nombre de ces églises un peu partout en Ukraine.

Dans le district de Khotyne en Bessarabie dans la Boukovine, dite Boukovine de Russie, le type boukovinien s'est avancé plus loin dans le développement et présente une variation intéressante. Déjà en Boukovine se rencontrent les églises (p. ex. à Karaptchiv, fig. 7) avec un porche fermé, ajouté à la face sud de la construction; il y a des églises avec une sacristie („palamarnia") ajoutée aussi au midi mais tenant du sanctuaire, p. ex. à Stroïntsi (fig. 6). Dans le district de Khotyne il y a des églises avec deux annexes: au „babynets" et au sanctuaire on ajoute, en construisant l'église, un porche et la sacristie au sud de l'église. Les deux annexes sont de mêmes dimensions et parfaitement symétriques. Il en surgit une nouvelle variation de ce type donnant sur le plan la figure ⊓. Il existe de telles variations dans la ville même de Khotyne (dans la vieille cité), à Kaplivka et à Senjar

ке, яке додає багацько соковитости і гармонійности загальним лініям фасаду церкви.

Інтересно, що такі ж самі дві симетричні прибудови має з південної сторони церква в селі Ленківцях (№ 11), яка своєю загальною конструкцією трохи нагадує відомий старий Ковельський собор; Ленківська церква має опасання без аркатури і два входи тільки південні через притвор і паламарню. Більш розвинених церков цього типу — назвем його хотинським — ми, здається не маємо. Зразками тих напрямів, в яких ішов, між иншим, розвиток буковинських церков являються проста, але дуже гармонійна церква в Старих Мамаївцях (№ 19), церква в Калинківцях (№ 15) і Барбівцях (№ 17).

Решта деревляних церков цього типу суть варіянти відомих вже в науці Галицьких типів і мають значіння тільки своїми деталями і пропорціями.

Церкви хотинсько-буковинського типу відповідають в російській церковній архитектурі «клетским» церквам. По аналогії з цими останніми й в протилежність звичайним ярусним церквам українським, їх можна було би назвати церквами «хатнього» типу, або дати їм якусь иншу назву. що передала би їх залежність від архитектури хати.

Інтересним зразком камяної архітектури являється напівзруйнована каплиця Івана Богослова (№№ 37—38) в манастирі в с. Хрещатику на Буковині, проти галицького села Заліщиків.

Вона збудована над криницею, з якої бє струмочок, що витікає з

(figs. 13, 12, 10) dans le district de Khotyne. Les deux premiéres ressemblent tout à fait à une maison paysanne, elle sont même blanchies à l'argile; l'église de Kaplivka est construite non pas en charpente à tenon croisés mais en planches enchassées dans les piliers.

L'église de Khotyne a une tête de coupole large posée sur un large tambour octogonal au milieu et deux petites têtes de coupole aux extremités du faîte. L'église de Kaplivka, outre les trois croix principales a encore deux petites croix sur les constructions annexées. L'église de Senjar présente un bel exemple de ce type simple symétrique et assez achevé. La ligne du faîte est coupée par une saillie sur laquelle est posé un tambour octogonal surmonté d'une petite tête de coupole; les rebords du toit ne sont pas larges. Soixante-dix *cm* à peu près en dessous, tout autour de l'église, va un autre rebord de toit qui est plus large et qui prête à toute l'église beaucoup de suavité et d'harmonie dans les lignes générales. Il est intéressant de noter que l'église de Lenkivtsi (fig. 11), qui par sa construction générale rappelle un peu la cathédrale de Kovel bien connue, possède les mêmes annexes symétriques. L'église de Lenkivtsi a une colonnade sans arcature et deux entrées au sud, une par le porche et l'autre par la sacristie. Il semble que nous n'avons pas d'églises plus développées de ce type que nous nommerons type de Khotyne. Les exemples des tendances du développement, suivi par les églises boukoviniennes se trouvent dans l'église de Stari Mamaïvtsi (fig. 19), simple, mais très belle, ainsi que dans les églises de Kalynkivtsi

каплички. Своєю загальною конструкцією і прибудованою дзвіницею каплиця нагадує камяні церкви на Угорщині, а де-якими деталями даху — скандинавські церкви. Стіни каплиці зроблені з вапняника; перекриття деревляне оббите гонтою, багате ламаними лініями даху і надзвичайно цікаве своєю поліхромією. Весь дах розмальовано в червоних тонах: спідні частини піддашшя, карнизи, коники, підкреслені темно-червоною фарбою; главки розмальовані винобром, грані барабана синьою і жовтою фарбами, а аркатура червоною.

В Галичині не рідко здибається розмальовка гонтового даху на церквах червоною фарбою, наприклад, в Станиславівськім і Коломийськім повіті.

Дзвіниці.[7]) — Тут наведені ріжні типи дзвініць, починаючи від найпростіщих — на двох, чотирьох стовпах — до самих складних. Дзвіниця в Прислупі (№47) зразок первісної форми українських дзвініць: на двох стовпах покладена бантина, котру прикриває невеличкий дашок. Такий вигляд мали найпростіщі дзвінички, що пристосовані були тільки для маленьких дзвонів, «клепал», та «бил», які й досі здибаються по деяких церквах по глухих закутках. Дзвіниця у Ворохті (№ 49) робить крок вперед в напрямі зміцнення конструкції: чотири стовпи на лежаках і роскоси, прикриті чотирьохскатним дахом.

На дзвініці в Ширівцях Долишніх (№ 50) стовпи вже зашальовано наглухо, і тільки вгорі «для голосу» зроблені з кожного боку діри в формі трапеції. Дзвіниця

(fig. 15) et de Barbivtsi (fig. 17). Les autres églises, représentées dans le présent fascicule, sont des variations des types galiciens connus déjà de la science et elles n'offrent d'intérêt que dans leurs détails et leurs proportions.

La chapelle, à moitié en ruine de St. Jean Evangeliste au monastère de Khrechtchatik en Boukovine près du village galicien Zalistchyki (figs 37—38) présente un exemple intéressant de constructions en pierre. Elle est construite au dessus d'une source qui jaillit et coule de la chapelle même. Par sa construction générale et son campanile rapporté en annexe, cette chapelle rappelle les églises en pierre de Hongrie et par certains détails de la toiture, celles de Scandinavie. Les murs de la chapelle sont en calcaire; la toiture est en bois couverte de bardeaux, riche en lignes brisées et très intéressante de par sa polychromie. Tout le toit est peint en des tons rouges: les parties inférieures du rebord de toit, les corniches, les faîtes se remarquent par un rouge-foncé, têtes de coupole sont peintes au cinabre, les cotés du tambour sont bleues et jaunes et les arcades sont d'un rouge vif. En Galicie il n'est pas rare de rencontrer des toits couverts de bardeaux peints en rouge, p. ex. dans les districts de Stanislaviv et de Koloméa.

Campaniles. — Nous donnerons ici des différents types de campaniles, en commencant par les plus simples sur deux ou quatre piliers et jusqu'aux plus compliqués. Le campanile de Prysloupe (fig. 47) est un exemple de la forme primitive des campaniles ukrainiens: sur deux piliers est posée une solive abritée par une petite toiture. C'est la construction des

в Задубрівці (№ 54) двох-ярусна з широким піддашшям у нижнім ярусі і пірамідальним перекриттям верхнього ярусу.

Далі йде цілий ряд (№№ 51—61) подібних двох-ярусних дзвіничок однакової конструкції, інтересних, окрім пропорцій, переважно різноманітністю аркатури верхнього ярусу, де і стовпчики луків і загальний їх вигляд набірає иноді дуже інтересної форми. Дзвініці в Строїнцях і Сенжарі (№№ 59, 61), як і де-які церківки цього повіту, побілені в нижнім поверсі глиною. Серія двохповерхових дзвіничок закінчується дзвіничкою в Калинівцях (№60) яка має не чотирьохгранне, а вісьмигранне перекриття. Трьохповерхові дзвініці починаються дзвіницею в Орошенах на Буковині (№ 62). В дійсності — в натурі пропорції її більш гармонійні, ніж на фотографії, де вона виображена трохи в ракурсі.

Орошенська дзвініця, між иншим, інтересна своїм зовнішнім ходом на другий поверх; перший поверх має окремий звичайний вхід. Ця деталь здибається тільки в дзвіницях, роблених на взруб, де перший поверх уявляє собою міцно вибудовану комору, в якій держали на схову церковні речі.

Українська дзвініця виконувала взагалі три обовязки:

1) скликала людей до служби Божої.

2) була місцем схованки ріжних речей.

3) була сторожевою вежою.

Сільська церква мала иноді речі, які не годилося переховувати в самій церкві: збіжжя, що зібрали

campaniles les plus simples qui étaient destinés aux cloches de petites dimensions, pour les „klépalo“ et „bylo“ (genre de frappeurs) anciens qui se rencontrent quelquefois dans les églises des endroits reculés. Le campanile de Vorokhta (fig. 49) marque déjà quelque progrès dans la construction en ce qui concerne la solidité: quatre piliers sur des poutres et les contreforts sont recouverts d'un toit à quatre pans. Dans le campanile de Dolichni Chyrivtsi (fig. 50) l'espace entre les piliers est déjà fermé par des planches et seulement en haut „pour le son“ il y a des trous en forme de trapèze. Le campanile de Zadibrivka (fig. 54) est déjà à deux étages avec de larges rebords du toit à l'étage inférieur et une toiture pyramidale à l'étage supérieur. Ensuite vient toute une série de campaniles (figs 51—61) semblables à deux étages de la même construction qui offrent de l'intérêt par la variété de l'arcature de l'étage supérieur où les colonnettes des arceaux ainsi que l'aspect général de ceux-ci présentert parfois des formes très intéressantes. Les campaniles de Stroïntsi et de Senjar (figs 61, 59) ainsi que plusieurs petites églises de ce district sont blanchies à la chaux à l'étage inférieur. La série des campaniles à deux étages finit avec le petit campanile de Kalynkivtsi (fig. 60) qui a la toiture non pas à 4 mais à 8 pans. La série des campaniles à 3 étages commence par le campanile d'Orochény en Boukovine (fig. 62). En réalité ses proportions sont plus harmonieuses, que sur la photographie, où il est un peu raccoursi par la perspective. Ce campanile est entre autre intéressant par un détail spécial, notamment

парафіяне для громадських обідів, мед з церковної пасіки, образи старих іконостасів і т. и. Для переховування цього й користувались дзвіницею: ділили дзвіницю на дві частини: нижній поверх робили міцно навзруб з підлогою, стелею і міцними дверима, які завжди були замкнені — це комора; вона не мала ніякого звязку з верхнім ярусом, де висять дзвони — піднятись з комори до дзвонів не можна було — драбини в коморі не було. Щоб дзвонити, треба було піднятись на другий поверх по окремій зовнішній драбині.

Таких дзвіниць, що мають окремі ходи на кожний поверх, чимало: дзвіниця в Шепарівці (№ 51), в Люлинцях (№29 першого тому); в Галичині такі дзвіниці є також в селах: Гаврилівці, Олешкові, Парищу, Хорошові, Ценяві, Крилосі, Яремчу; на Київщині: в Челновиці, Орлівці, Копіївці; на Поділлю: в Осіївці, Гонорівці, Вонячині; на Волині: в Базалії, Мізові, Любарі, Раковім Лісі і т. и.

Є дзвіниці, де таку драбину не можна навіть одразу помітити — це дзвіниці з опасанням, де опасання пізніше зашальовано. В високих трьох-ярусних дзвіницях з окремим ходом наверх, в тім місці, де драбина підходить до другого ярусу, робиться иноді знадвору інтересний ґаночок, який висить над дверима нижнього ярусу, наприклад, в с. Ценеві, в м. Базалії.

Ці драбини з ґаночками дуже нагадують подібні ж драбини з ґаночками, які звичайно були на проїзжих вежах в українських старих замках, наприклад, в Старокостянтинівськім, а також на

un escalier extérieur montant jusqu'à l'étage supérieur; l'étage inférieur a sa propre entrée ordinaire. Ce détail ne se trouve que dans les campaniles construits en charpente à tenons croisés; l'étage inférieur solidement bati représente un magasin, où l'on conservait les objets d'église. L'ancien campanile ukrainien remplissait trois fonctions: 1) Il appelait les gens pour l'office, 2) il était le lieu de conservation de différents objets, 3) il était un poste de garde. L'église de campagne possédait quelquefois des choses qu'il ne convenait pas de conserver dans l'église même, tel que le blé, recueilli par les paroissiens pour les repas publiques, le miel recolté dans les ruches appartenant à l'église, les icones des vieux iconostaces etc. Pour conserver tout ceci on utilisait justement la campanile, en le divisant en deux parties. L'étage inférieur bien solidement charpenté et possedant le plancher, le plafond et une porte bien solide toujours fermée à clef, c'était le magasin; il ne communiquait pas avec la partie supérieure où se trouvaient les cloches: on ne pouvait pas monter du magasin au clochet, car il n'y avait point d'escalier du magasin à l'étage supérieur. Pour sonner les cloches il fallait monter en se servant de l'escalier extérieur.

Les campaniles ayant deux entrées séparées donnant chacune dans une des deux parties du campanile sont très nombreuses. Tels sont les campaniles de Cheparivka (fig. 51) et de l'Lioulyntsi (fig. 29 du 1-r v.). En Galicie tels sont les campaniles des villages de Havrylivka, Olechkiv, Parychtché, Khorochiv, Tséniava, Krylos, Yaremtché; dans le gouvernement de Kiev

вежах, кріпостях і палацах європейських і старомосковських. На українській дзвіниці відбились не тільки деталі, але й конструкції кріпостних веж.

В давні часи, коли завжди можна було сподіватись ворожого нападу, дзвіниця мусілаи ноді служити і дозорною вежою, мусіла бути високою, і наші будівничі користувались готовими архітектурними формами і конструкціями веж переважно західніх, які найбільш відбилися на тім типові українських дзвіниць, який було зконструовано на стовпах.

Нумери 63, 65, 69, 70, 71, 73 — суть зразки дзвіниць сконструованих на стовпах з одкритою нижньою частиною каркасу. Спокійні і гарні пропорції дзвіниці в Нових Мамаївцях (№ 70) і особливо інтересні в дзвіницях (№ 71, 72) Шешорській і Задібрівській; може не зовсім гарно, але оригінально витягнута вежою (№ 68) Добротівська дзвіниця; в інтересній, хоч трохи причавленій дзвіниці в селі Кобильці (№ 73) вадить тільки оббита залізом главка. Нешаблоново також розроблено верхній ярус Любківської дзвіниці (№ 76). Семаківці і Балинці (№№ 82, 81) дають інтересні зразки шатрового перекриття, а дзвіниця в Печеніжині — рідкий для Галичини тип дзвіниці з опасанням.

Брами. — В альбомі дано зразки тільки галицьких церковних воріт і фірточок: в огорожі біля церкви с. Іваниківки (№ 84) ворота і фірточка покриті вузеньким дашком, — продовженням паркана.

Фіртка в селі Микитинцях (№ 85) і ворітця в селі Добротові (№ 1) з двохскатним дашком ду-

dans les villages de Tchelnovytsi, à Orlivka, Kopiïvka; en Podolie, à Ossiïvka, Honorivka, Voniatchyne; en Volhynie à Bazalia, Miziv, Lioubar, Rakovy Lis etc. Dans certains campaniles on ne peut pas même distinguer à première vue cet'escalier extérieur. Ce sont les campaniles à colonnade extérieure où celle-ci fut ensuite fermée par les planches. Dans les hauts campaniles à 3 étages avec l'escalier particulier pour les étages supérieurs à l'endroit où cet escalier atteint le 2-ème étage on fait quelquefois un petit balcon intéressant, qui est suspendu au dessus de la porte inférieure, comme p. ex. à Tsénev ou à Bazalia. Ces escaliers avec de petits balcons rappellent de très près les escaliers similaires avec des balcons dont étaient munis les anciens châteaux ukrainiens, p. ex. à Starokonstantyniv, de même que les tours des anciens châteaux européens et moscovites. Les campaniles ukrainiens imitent non seulement les détails mais aussi la constructions des anciens tours. Dans les temps reculés, où l'on pouvait s'attendre à chaque instant à une attaque ennemie, le campanile devait servir en même temps de poste d'observation, il devait être assez élevé. Nos architectes se servaient de formes et des constructions toutes faites des anciennes tours, en les empruntant pour la plupart à l'Occident. Ces formes architecturales ont le plus influencé les formes des campaniles construits sur des piliers. Les figs 63, 65, 69, 70, 71, 73 sont les exemples des campaniles sur piliers et dont la partie inférieure de la carcasse est ouverte. Le campanile de Novi Mamaïvtsi (fig. 70) est remarquable

же типові для Галичини, тільки не звичайною являється вирізочка на бантині Добротівських воріточь, вона дуже нагадує орнамент сволоків, які бувають вгорі в банях церков.

Ворота в Балинцях і Семаківці більш розвиненої конструкції, що особливо часто здибається в повітах Станиславівськім і Городенськім.

Тут чотири стовпи підтримують дах, який звичайно буває на хатах і капличках. Цей дах прикриває не тільки ворота, але й образи, що прибиваються иноді на чолі воріт і на одвірках, — це далекий відгук великих манастирських брам, які раніш вміщали над воротьми навіть маленькі церковці. Полотнища старих церковних воріт в Галичині завжди глухі і зроблені з міцних дошок.

Надгробні хрести.[8]) — Звичай становити на могилах хрести не був принятий на Україні від греків разом з вірою христіянською; (в X віці й греки його не мали) — він виробився пізніще поступово з надгробних плит.

Спочатку зверху на могилах робили деревляні домовини — «голбці», чи клали плити. Зразки тих і других збереглись ще й досі по глухих закутках України.

Надгробні плити не тільки клались (вплив мармурових, і взагалі камяних гробниць), але й ставились сторч; на них вирізувано написи й хрести. Ці хрести були спочатку маленькими, займали на плиті незначне місце, були її невеличкою деталлю; але чим далі, тим хрести на плитах звертають

par ses belles proportions bien équilibrées, mais ce sont surtout les campaniles de Chéchory et de Zadibrivka qui offrent un intérêt particulier sous ce rapport. Celui de Dobrotiv (fig. 68) n'est peut-être pas précissement beau, mais très original avec sa tour élancée. Celui de Kobylets (fig. 73) est intéressant quoique de forme un peu chargée et le seul détail qui fait tort à sa beauté c'est sa tête de coupole ferrée. L'étage supérieur dans le campanile de Lioubkivtsi (fig. 76) ne manque pas d'originalité non plus. Ceux de Sémakivtsi et de Balyntsi (figs 82, 81) présentent des exemples intéressants de toiture pyramidale et celui de Pétchénijine présente un type très rare pour la Galicie, notamment celui de campanile avec une colonnade tout autour de l'édifice.

Portes de clôture. — Le présent recueil ne contient que les exemples de grandes et de petites portes de clôture des églises en Galicie. Dans la clôture de l'église d'Ivanivka (fig. 84) la porte cochère et la petite porte d'entrée sont recouvertes d'un petit chapiteau formé par le prolongement du toit de la clôture. La grande porte d'entrée de Mykytyntsi (fig. 85) et la petite porte de Dobrotiv (fig. 1) avec un toit à deux pans sont très typiques pour la Galicie. Seul le petit ornement sculpté sur la solive de la porte du Dobrotiv n'est pas ordinaire. Il rappelle les ornements habituels sur les pièces de bois réunissant les cotés du tambour de la coupoles dans les églises. Les portes de Balyntsi et de Sémakivka (figs 86, 87) sont d'une construction plus développée, très fréquente dans les districts de Stanislaviv et de Horodenka. Ici quatre piliers soutiennent le toit semblable à celui des

на себе більш уваги: їх роблять кращими, більшими, вони починають займати мало не всю площу плити; їх роблять рельєфними; плиті лишається роля бути тільки фоном для хреста.

Нарешті, плиту обрізують по контуру хреста, на ній вирізаного, і переходять до звичайного хреста, але довго ще вживають його по старій традиції вкупі з лежачою плитою. Таким можна собі уявляти загальний процес розвитку надгробного хреста.

Але поруч з цим органічним розвитком надгробного хреста був на нього і безпосередній вплив хрестів, що стояли при кринички, джерелах і придорожніх хрестів, які почали вживатися на Україні раніш, ніж надгробні. Малюнок № 88 уявляє собою зразок звичайної сторчової плити без жадного напису чи хрестика на ній. На плитах №№ 89 і 91 єсть визерунки хрестиків. Таких плит сторчових чимало в Хотинськім повіті. До цього типу належить відома надгробова плита 1680 р., що й досі стоїть на Запоріжжю, на могилі Івана Сірка, кошового Запорозької Січи[9]). На плитах №№ 103 і 104 рельєфні хрести займають майже всю площу плити. Ці плити стояли на цвинтарі Миколаївської церкви в Могилеві Подільському і зараз вмуровані в стіну біля неї. Хрест № 98 вмуровано в стіну Могилівського грецького кладовища.

Додаткові перехрестя на раменах хрестів № 98, 103 дуже архаїчні — вони здибаються ще на візантійських і наших князівських серебрениках XI віку і поруч з цим

maisons et des chapelles. Ce toit abrite non seulement la porte mais aussi les images saintes que l'on fait fixer quelquefois au fronton et aux piliers de la porte. C'est un souvenir lointain des portes cochères de monastères au-dessus des quelles même des petites chapelles entières étaient souvent placées. Les vantails des portes d'enceintes d'églises en Galicie sont toujours faits de planches épaisses sans jours.

Croix tombales. — L'usage de poser les croix sur les tombes n'est pas venu de la Grèce en Ukraine avec le christianisme (au Xe sieclè les Grecs ne l'avaient pas non plus). Il n'apparaît que plus tard comme résultat du développement progressif de la dalle tombale. Au début on construisait sur les tombes des cercueil en bois (dits „holbtsi") ou posait des dalles. Les exemples des uns et des autres se sont conservés jusqu'à présent dans les coins éloignés de l'Ukraine. On posait les dalles tombales non seulement horizontalement (influence des sarcophages en marbre et en générale en pierre), mais on les plaçait aussi dans la position verticale et l'on y incisait des inscriptions et des croix. Ces croix étaient au début toutes petites et occupaient une place insignifiante sur la dalle, elles n'en étaient qu'un détail peu important. Mais peu à peu on leur consacre plus d'attention. On les fait plus grandes, plus belles, elles commencent à occuper presque toute la surface de la dalle. On les fait aussi en relief, la dalle ne sert plus que de fond pour la croix. Enfin on taille la pierre suivant le contour de la croix gravée sur cette dernière et l'on passe à la croix ordinaire, mais suivant la vielle tradition, on emploie longtemps

дуже улюблені в сучасній гуцульській різьбі по дереву.

Дерев'яні хрести (№№ 92—97) зроблені з суцільних деревин; майже всі вони многораменні і рівнораменні, а на де-яких з них рамена навіть на однаковій відлеглості одно від одного. На них дуже помітний вплив плити. Роблючи їх, майстер ніби боявся відступити від загального чотирьохкутнього контуру тієї деревини-плити, з якої зроблено ці хрести. Він не показує, яке рамено знаменує головне перехрестя хреста, яке — таблицю з написом про Розпятого, яке — підніжжя, всі рамена він робить однаковими, а на хресті № 96 робить навіть 5 рамен.

Між раменами рівні, поширені на кінцях, кругляści, кругляści з круглястими перехрестями, але всі вони вживаються ритмічно, як орнаментальний мотив, а не як релігійний символ — історичний хрест тут цілком занедбано. Ці хрести суть зразки чисто народньої мистецької творчости. Височинь дерев'яних хрестів звичайно біля одного метра; вони не старі — датовані належать вісьмидесятим рокам XIX віку, недатовані теж приблизно того ж часу, але по формі всі вони архаїчні і уявляють собою пережиток глибокої старовини. Тип хреста № 90 з розширеним верхом часто здибається в Хотинськім повіті, в селах: Грозинці, Клишківці, Калинківці.

Хрести під нумерами 101, 102, 108 з рельєфним орнаментом інтересні, між иншим, з технічного боку — в них ужито того самого способу, яким робились старі de encore des croix faisant corps avec la dalle couchée horizontalement. C'est comme cela quel'on peut s'imaginer l'origine de la croix tombale. Mais tout en passant par ce développement pour ainsi dire organique, la croix tombale subit aussi l'influence directe des croix qu'on mettait près des fontaines, des sources, au bord des chemins et qui apparurent en Ukraine avant la croix tombale. La figure 88 représente une pierre tombale verticale ordinaire sans aucune inscription ou croix à sa surface. Sur les pierres figs. 89 et 91 il y a déjà un ornement de croix. Dans le district de Khotyne les pierres tombales de ce genre sont très fréquentes. La pierre tombale bien connue datant de 1680 et se trouvant à Zaporigia sur la tombe d'Ivan Sirko, un des chef de la Sitch Zaporogue, appartient aussi au type susmentionné. [9]). Sur les pierres fig. 103 et 104 les croix en relief occupent presque toute la surface de la pierre. Ces pierres ce trouvaient dans le cimetière de l'église de St. Nicolas à Mohyliv en Podolie et maintenant elles sont encastrées dans le mur près de cette église. La croix fig. 98 se trouve murée dans la clôture du cimetière grec à Mohyliv. Les croisillons supplémentaires sur les branches des croix fig. 98 et 103 sont très archaïques — ils se rencontrent aussi sur les monnaies d'argent byzantines et ukrainiennes du XI-ème siècle et sont aussi très fréquents dans la sculpture sur bois des Houtzouls contemporains. Les croix de bois (figs 92—97) sont construites de troncs d'arbres entiers. Elles sont presque toutes à branches multiples et égales et même certaines d'entre elles, ont les branches disposées à intervales égaux. L'influence de

ревляні образи: по контуру хреста оставлено вузеньке поле, а все тло вибрано рівно і зроблено, так званий в іконописі, «ковчег», в якому вже й вирізані написи і орнаментальний хрест. Це особливо добре видно на № 108, де поле по контуру хреста значно вище, ніж рельєфні літери напису.

На Поділлю трапляються хрести, заповнені рельєфним написом, виконаним надзвичайно мистецьки. Хрест № 102 уявляє собою, між иншим, зразок сполучення хреста з плитою; подібні хрести трапляються дуже часто в кінці XVIII і початку XIX віку. Вони досить високі, иноді вище двох метрів. Камяні хрести з плитами в кінці XIX віку роблять значно меншими (біля одного метра), не такими плескуватими і збагачують їх горельєфним Розпяттям. Написи про час смерти небіжчика роблять на плиті. На хресті № 99 одбито нижню частину і зіпсовано, здається, один рядок напису, який читається так: «сіи крестъ поставленъ бы... рабомъ Бжімь Лазоремь атаманом п н ю в с к... с ч о п о р к о в и ч о в и м р о... б о ж... AXBI».

На другім боці: «преставився рабъ Бжіи Маноило Юркови... ватаман назавѣзовськіи; року б о ж AXBI».

Даємо також напис на хресті № 105: «зде почива... воисковии товарищ васіли Гриде... риза». На другім боці: «а погребенъ 1772 году».

Хрест № 106 (правий), дуже рідкий, свідчить про те, що та многораменність, яку ми здибаємо в деревляних хрестах, є і в камяних.

la pierre tombale y est très marquée: on dirait que le constructeur en les taillant n'osa pas sortir des contours réctangulaires de la dalle tombale remplacée par une pièce de bois pour la construction des croix. Le constructeur ne marque d'aucune manière le croisillon principal, pas plus que celui qui remplace la tablette avec les initiales de Jesus-Christ ni celui qui remplace le support du crucifix, il les fait tous de longueur égale et dans la croix fig. 96 il en construit même cinq. Il y a des branches toutes droites, il y en a d'autres qui ont les extremités élargies, arrondies, mais elles sont toujours disposées rythmiquement et en général les croisillons sont employés ici comme un motif d'ornamentation et non pas comme un symbole réligieux. La croix historique est tout à fait négligée ici. Ces croix présentent des exemples de l'art essentiellement populaire. La hauteur des croix est pour la plupart d'un mètre. Ces croix ne sont pas très anciennes; celles d'entre elles qui sont datées, remontent à la 8-ème décade du XIX-ème siècle, celles sans date sont à peu près de la même époque, mais de par leur formes toutes sont archaïques et présentent la reminiscence des temps très reculés. Le type de la croix (fig. 90) élargie à l'extrémité supérieure est très fréquent dans le district de Khotyne dans les villages de Hrozyntsi, Klychkivtsi, Kalynkivtsi. Les croix (figs. 101, 102, 108) avec une ornementation en relief sont intéressantes entre autres, au point de vue technique. On peut y observer l'emploi du procédé qu'on voit dans les anciennes images saintes sur bois: un petit espace est laissé suivant les

Щоб хрест міг витримати всю вагу каменя, майстер зробив його внизу ширшим.

Цілком осторонь стоїть подвійний хрест 1753 року (№ 107) — тип хреста, здається, ще досі не занотований. Є подібний на грецькому кладовищі в Могилеві і в селі Немії в скількох верстах від Могилева. Обидва датовані: 1750 і 1774 року. На нашому хресті напис: «зде суть преставлшіяся Р. Б. млцъ... велко... млцъ васили... ка Р. Б. АΦНГ мца Апріл... дня». юл... здѣ опочивають мла... цы бж... киріака и замфира рба бжія... ники...» Ставились подвійні хрести, як видко з написів, на могилках дитячих, де поховано одночасно двоє дітей.

Хрести 1750 і 1774 р. відріжняються від хреста під номером 107 тим, що вони тонші й вищі і сполучаються не тільки кінцями рамен, але й широкою спільною їм обом сторчовою плитою, з якої вони ніби виростають.

Можливо, що нижча частина хреста № 107 уявляє собою теж суцільну плиту.

Придорожні хрести, фіґури, капличі.[11]) — Звичай ставити при дорозі хрести і фіґури є загальнохристиянський.

В західній Європі нема, здається, села, де біля дороги або придорожньої криниці не було б хреста чи «фіґури». Високі різьбляні англо-сакські хрести, нещислимі Розпяття під широким двохскатним дахом, скорботні сидячі фіґури Спасителя «смутного», журливі барочні фіґури святих — так характерні для Заходу.

Придорожні хрести ввійшли в

contours de la croix et tout le fond est creusé uniformement et cette cavité constitue ce qu'on nomme dans l'iconographie „l'arche", dans laquelle sont sculptées les inscriptions et la croix ornamentale. On le voit bien distinctement dans la croix (fig. 108) où l'espace qui suit les contours est beaucoup plus haut que les lettres en relief de l'inscription. En Podolie on rencontre des croix couvertes entièrement d'inscription exécutées avec un goût artistique particulier. Dans l'exemple (fig. 102) la croix fait corps avec la dalle. Les croix similaires sont très fréquentes à la fin du XVIII-ème siècle et au début du XIX-ème. Elles sont de hauteur considérable parfois de 2 mètres et plus. Les croix reunies avec les pierres tombales datant de la fin du XIXe siècle sont beaucoup plus petites (environs 1 mètre), pas aussi aplaties et ornées de crucifix éxécutés en haut-relief. Les inscriptions indiquant la date du décès sont gravées sur la pierre. Dans la croix (fig. 99) la partie inférieure est brisée et une ligne de l'inscription est déteriorée. On peut y lire:

„сіи крест поставленъ бы рабомъ Бжімь Лазаремь атаманом пнювск... счопорковичовим ро бож *АХЛЅ*"

(„cette croix a été élevée par le serviteur de Dieu Lazare ataman . . . de Pniuv . . . sčeparkovič l'an de grâce. AXLS"). De l'autre coté:

„представися рабъ Бжіи Маноило Юркови... ватаман назавѣзовськiй; року бож АХВІ".

„le serviteur de Dieu Manoylo Yourkovy... atamane de Nazavizov décédé en l'an de grace AXBI". Sur la croix fig. (105) on lit:

„зде почива... воисковии товарищ васіли Гриде... риза".

ужиток по християнських землях разом із знищенням поганства: хрести ставили на місці зруйнованих поганських храмів, ними замінили герми й інші статуї поганські, що стояли по дорогах. На Україні вони були християнською заміною поганських жертовних каменів[12]), капищ, а може й стовпів, подібних до відомого «Святовида», які подібно класичним «гермам» стояли на роздоріжжю[13]). Біля струмочків і криниць ставили хрести, як спомин про хрещених; ставили їх на роздоріжжі, де ховали померших від наглої смерти і відзначали ними границі, межі і т. и. На Україні і в Галичині також ставили хрести на спомин про великі чи страшні події, наприклад, в память визволення від кріпацтва, позбавлення від нападу татарського, від холєри, чуми і т. и. В Галичині — в пам'ять революції 1848 року. В наші часи ставлять хрести при дорогах на своїм полі взагалі «на славу Божу», або «за одпущення гріхів». У нас придорожніх хрестів і фіґур і каплиць менше, ніж на Заході, але більш, ніж в Великоросії, де на роздоріжжі ставлять тільки так звані «обыденныя» церкви і часовні — «пятницы», з фігурами Параскеви-Пятниці. По статистичним відомостям на Поділлю, наприклад, на початку цього віку було біля 4.500 хрестів і фіґур, а в Галичині на головних шляхах на протязі одного кілометру можна здибати їх часом більше десятка.

Про придорожні хрести на Україні маємо дуже старі звістки: вже в XI столітті печерського ченця Євстратія розіпяли в степу на хресті[14]).

(„Ici gît le compagnon d'armes Vassili Hride... ryza") et derrière: „а погребен 1772 году". (et enterré en 1772). La croix fig. 106 (droite), type très rare, prouve qu'il y a aussi des croix en pierre à plusieurs croisillons de même qu'en bois. Pour que la croix puisse supporter tout le poids de ses branches, le constructeur l'a faite un peu élargie à la base. La croix double de 1753 (fig. 107) occupe une place tout à fait particulière dans notre classification. C'est un type de croix jamais noté jusqu'à présent. Il y a des croix similaires, une au cimetière grec à Mohyliv et une autre au village de Nemia près de Mohyliv. Les deux sont datées: une de l'année 1750 et l'autre de l'année 1774. Notre croix porte l'inscription: „зде суть представлшіяся Р. Б. млцъ велко млцъ васили ...ка Р. Б. АФ НГ мца Апріл... дня. „юл... здѣ опочиватъ мла... цы бж кириака и замфира рба бжія ники...",
dont beaucoup de lettres manquent ce qui ne permet pas la lecture exacte. Comme on peut voir par les inscriptions les croix doubles étaient élevées sur les tombes d'enfants dans le cas où deux enfants avaient été enterrés ensemble. Les croix des années 1750 et 1774 diffèrent de la croix fig. 107 en ce qu'elles sont plus minces et plus hautes et sont liées non seulement par les extremités des branches mais aussi par une dalle verticale commune de laquelle elles surgissent. Il est possible que la croix fig. 107 a aussi une pierre entière dans sa partie inférieure.

Croix au bord des routes, crucifix dits „figures", chapelles.

L'usage d'élever des croix et des crucifix au bord des routes est général

В 1213 році поставили хрест на Волині біля села Зімно «при сухій дорозі» на могилі убитого Клима Христиніча[15]). Є датовані придорожні хрести на Поділлю 1470, 1530, 1640 років[16]).

Звичай ставити «фіґури» був остільки загальним типовим явищем, що на кожнім майже штиху XVII віку ми бачимо виображені «фіґури» й каплиці: на крайобразі м. Львова в «Civitas orbis terrarum», на плані м. Київа Кальнофойського, на відомім «В'їзді в Київ гетьмана Радзівіла» 1651 р. роботи Вестерфельда. На останнім малюнкові, на першім пляні намальована типова висока «фігура», яку зараз можна зобачити майже на всім Правобережжі. В описі Київа 1682 р. читаємо: «каменный столбъ стоить среди поля, на немъ образъ Святителя Христова Николая»[17]).

Після польського повстання 1863 року заборонено ставити «фіґури», і тепер їх ставлять менше.

Всі придорожні релігійні пам'ятники можна розділити на три групи: 1) хрести, 2) «фіґури», 3) каплиці.

1) Хрести придорожні. — Придорожні хрести відріжняються від надгробних не стільки своєю формою, скільки великістю і окрасами. Вони також, як і фіґури й каплиці придорожні, частіще бувають не на малих польових дорогах, а на великих шляхах, де що-дня не одна сотня людей проходить, проїздить і здійме побожно шапку перед хрестом. Це останнє добре знав селянин і піклувався про те, щоб зробити хрест і гарним і великим. №№ 109 і 115 і уявляють собою зразки камяних придорожніх хрестів більш склад-

pour les chrétiens. En Europe Occidentale catholique il n'y a pas, semble-t-il, de village où on ne trouverait pas au bord de la route ou près d'une fontaine une croix ou un crucifix. Les hautes croix sculptées anglo-saxonnes, les crucifix innombrables sous des chapiteaux à deux pans, les figures assises du Jésus Christ „affligé", les figures baroques mélancholiques des saints sont si caractéristiques pour l'Occident. L'usage d'élever des croix au bord des routes s'est introduit dans les pays chrétiens lors de la destruction du paganisme. On élevait des croix à la place des temples païens détruits, les croix remplacèrent aussi les hermes et d'autres statues païennes se trouvant au bord des routes. En Ukraine elles remplacèrent les pierres de sacrifices païennes [12]), statues, peut-être même les bornes semblables au celebre „Sviatovide" et qui à l'instar des „hermes" classiques se trouvaient aux carrefours. On élevait des croix près des sources et des fontaines en memoire des baptèmes, aux carrefours où l'on enterrait les personnes mortes de mort violente; on les élevait pour marquer les frontières, les limites etc. En Ukraine et en Galicie on élevait aussi des croix en mémoire des évenements remarquables, tels que l'abolition du cervage, refoulement hereux d'une attaque de Tartares, fin d'une épidémie de cholera, de peste etc. En Galicie aussi en mémoire de la révolution de 1848. De nos temps les paysans les élevent sur leurs champs au bord des routes „pour la gloire de Dieu" en général ou „pour la remission des péchés". Chez nous les croix, les crucifix et les chapelles au bord des routes sont moins fréquents qu'en

ної і інтересної форми. Звичайний розмір камяних придорожніх хрестів біля 1½ метра, але здибаються і більш високі: Серафинецький хрест (№ 109), наприклад, більш двох метрів. Хрест Клима Христиніча 3 арш. 10 вершків вишини і 1 арш. 4 верш. ширини.

Проф. Шляпкін[18]) гадає, що такого високого хреста не могли зробити на місці і привезли його здалека:

Може його й привезено, але не здалека, в усякім разі з України, бо ми знаємо на Україні немало надгробних хрестів з цільного каменя більш саженя заввишки, наприклад, хрести в Могилеві Подільськім, в Трахтемирові і т. и. Здибаються по глухих дорогах і маленькі хрестики, але звичайно ставлять великі гарні хрести.

2) «Ф і ґ у р и». — Фіґурою називають звичайно хрести з Розпяттям, чи окрему фіґуру святого на пєдесталі.

Деревляні фіґури-хрести бувають звичайно від 2—3 метрів до 8—9 метрів заввишки. В Галичині, особливо в Гуцульщині, верхня частина фіґури-хреста, де міститься Розпяття, має ззаду дощату стінку, окладену з боків вузенькою дошкою. Звичайна форма цієї стінки ромбічна чи пятикутна (№ 114); верхня частина частіще півкругла (№ 111). Окрім Спасителя на хресті містяться обабіч нього фігури Божої Матери і Івана Богослова, на перехресті два янголи навколішках і Всевідяче око вгорі.

Богородиця і Іван Богослов завжди в журливих позах, підпираючи рукою голову. Скульпту-

Europe Occidentale et davantage qu'en Russie, où l'on n'éléve aux carrefours que de petites églises dites „d'un jour" („obydennyia")*) des chapelles dites „vendredis" avec les statues de la Sainte Paraskève de Vendredi. Selon les données statstiiques en Podolie p. ex. il y avait, au début du siècle, 4500 croix et crucifix, et en Galicie sur les grandes routes on peut en rencontrer dans certains endroits plus d'une dizaine dans l'espace d'un kilomètre.

En ce qui concerne les croix au bord des chemins en Ukraine elles remontent à une époque très ancienne. Déjà an XIe siècle, le moine Eustrate a été crucifié dans la steppe sur une croix[14]).

En 1213 en Volhynie près du village de Zimno une croix a été élevée près de la grande route „sur la tombe de Clément Khristynitch" assassiné[15]). En Podolie il y a des croix datées de 1470, 1530, 1640. L'usage d'élever „les figures" était si général et si typique qu'on peut les voir représentées sur presque chaque gravure du XVIIe siècle, teles que les vues de la ville de Léopol dans la „Civitas orbis terrarum", sur le plan de la ville de Kiev par Kalnofoysky, sur la gravure connue „l'entrée de Hetman Radzivil à Kiev" datant de 1651, oeuvre de Westerfeld. Sur ce dernier tableau, au premier plan se trouve représentée une haute „figure" typique, comme on peut en voir encore maintenant dans tout le pays à l'occident du Dnipêr. Dans la description de la ville de Kiev de 1682 nous lisons: „une colonne en pierre s'éleve au milieu du champs, une image de St. Nicolas s'y trouve". [17]). Après l'insurrection polonaise de 1863

*) Qu'on peut construire en un jour.

ри ці зроблені иноді з великим смаком художнім і натхненням релігійним.

В пізніщі часи на Україні постаті Божої Матери і Івана Богослова, а иноді й Спасителя починають малювати на блясі, а хрест оздоблюється вирізаними з дерева копієм, тростю, драбинкою, кліщами, молотком, таблицею з трицятьма серебрениками, а на вершечку хреста ставиться півень. Весь хрест, особливо стовп головний, розмальовується ріжнокольоровими чотирьохкутничками, ромбами, кружечками, квіточками.

Значно рідше здибаються по дорогах окремі великі фіґури — постаті святих, укріплені звичайно на невисокім масівнім чотирьохкутнім підмурку. Звичайно ставлять фіґури Миколи Угодника, Св. Василя, арх. Михайла, арх. Гавриїла, Св. Онуфрія і т. и. Фіґури окремих святих завжди розмальовуються. Що до форми і стилю фігур, то треба сказати, що надзвичайно сильний вплив Західньої Европи на культуру і мистецтво України відбився також і на придорожніх фіґурах. Де-небудь біля Делятина чи Косова в передгірю Карпат можна зобачити таку саму фіґуру — Розпяття з ромбічною спинкою, як і в Тиролі чи Баварії, і навіть з тією самою пропорцією окремих частин, що й там.

Так мало ще зібрано і видано матеріялу по цій маленькій галузі українського мистецтва, що тяжко зараз говорити про те, чим відріжняються наші фіґури від чужоземних.

Можна тільки сказати, що у нас майже не здибаються тонкі високі

il fut interdit d'élever les „figures", c'est pourquoi on en élève moins maintenant.

Tous les monuments religieux aux bords des chemins peuvent être classés en trois groupes: 1. les croix, 2. les „figures", 3. les chapelles.

1. Les croix au bord des routes. Les croix de routes diffèrent des croix tombales non pas tant par leur forme que par leurs dimensions et leurs ornements. Elles se rencontrent de même que les „figures" et les chapelles plus souvent sur les grandes routes que sur les petits chemins vicinaux, car c'est sur les grandes routes que passent tous les jours des centaines de personnes et chacun se décoiffe ou se signe dévotement devant la croix. C'est ce que savait bien le campagnard en tâchant de faire la croix bien belle et bien haute. Les figs 109 et 115 représentent les croix de routes en pierre d'une forme plus compliquée et plus interessante. La hauteur habituelle des croix de route en pierre est environ 1 mètre 50, mais on en rencontre aussi des plus hautes: celle de le Serafyntsi p. ex. (fig. 109), mesure plus de deux mètres. La croix de Clément Khristynitch a 3 archines 10 verchoks (env. 2 *m* 50) de hauteur et 90 *cm* de largeur. Le proffesseur Chliapkine [18]). pense qu'une croix aussi haute n'aurait pu être faite sur place et qu'elle avait été apportée de loin. Il se peut qu'elle fut apportée, mais pas de loin. En tout cas elle aura dû être faite en Ukraine, car nous connaissons en Ukraine pas mal de croix tombales faites d'un seul bloc de pierre et haute de 2 *m* 50, comme p. ex. les croix de Mohiliv Podilsky, de Trakhtymiriv etc. On rencontre aussi quelquefois sur les

круглі муровані колюмни з невеличкими фіґурами святих зверху, які так часто можна здибати в Польщі, в Чехії і на Заході взагалі; ті що є — походження польського. Рідко також здибаються (здається тільки на Волині) так улюблені литвинами й поляками «Chrystus frasobliwy», «smutkelis».

3) К а п л и ц і. — Треба відріжняти придорожні каплиці від тих, що будувались на кладовищу церковним чи громадським коштом. В цих останніх правили панахиди і справляли на Фомину неділю поминальні обіди. Через це кладовищанські каплиці, досить великі, можуть вмістити 20—30 а то й більше чоловік. Замісць них ставили навіть (особливо на Волині) маленькі церковці, чи при будуванню нових церков переносили старі з цвинтаря на кладовище.

Такі каплиці є мало не в кожному селі на Україні. Але зараз річ не про них, а про маленькі придорожні каплиці, що будувались по дорогах, як вираз побожности, і що суть дальніщим розвитком тих придорожніх хрестів і фіґур, про які була вище річ.

Щоб захистити хрест чи різьбляну фіґуру святого від дощу і снігу, ставили над нею чотирьохскатний дашок на широких колонках (№№ 112, 121), це було конечне потрібно, бо фіґура завжди розмальовувалась ріжнокольоровими фарбами, а цегляний підмурок, на якому вона стояла, обмащувався білою глиною, бо від дощу і снігу фіґура і підмурок псувались.

Але разом з цим побожному селянинові хтілося, збудувати хреroutes de petites croix, mais d'habitude on les fait grandes et belles.

2. L e s f i g u r e s. — On appelle ordinairement „figures“ les croix portant un crucifix où une figure séparée d'un saint sur un socle. Les croix-figures en bois ont ordinairement depuis 2 jusqu'à 9 mètres de hauteur. En Galicie et tout particulièrement dans le pays des Houtsoules, la partie supérieure de la croix-figure qui porte le crucifix est munie d'un dos en planches encadré de planchettes. Ce dos a ordinairement la forme d'un losange ou d'un pentagone (fig. 114); la partie supérieure est souvent cintrée (fig. 111).

Outre la figure du Jésus Christ il y a à côté d'elle les figures de la Sainte Vierge et saint Jean l'apôtre, sur le croisillon deux anges agenouillés et en haut „l'oeil de Dieu surveillant tout“. La Sainte Vierge et saint Jean sont toujours représentés dans les attitudes exprimant la tristesse, avec la tête appuyée sur la main. Ces sculptures sont parfois d'un goût artistique et d'une profonde inspiration réligieuse. Dans une époque plus avancée en Ukraine on commence à peindre sur une plaque métallique fixée à la croix les images de la Sainte Vierge et de St. Jean et quelquefois aussi celle de Jésus Christ et à orner la croix d'une lance, d'une perche avec l'éponge, d'une échelle, de tenailles, d'un marteau et d'une tablette avec les 30 deniers, et sur l'extremité supèrieure de la croix on met un coq. La croix toute entière et surtout la branche verticale est bariolée de rectangles, de losanges de petits ronds et de fleurettes. Beaucoup moins fréquentes sont sur les routes les grandes statues séparées des saints placées sur un socle carré massif

ста чи фіґуру, мати можливість в неділю чи в свято поставити свічку перед нею і помолитись; і ось внизу високої фіґури-Розпяття він приробляє маленький, в ½ метра заввишки кіотик з шкляними дверцями куди й ставить маленьку фіґурку Божої Матері, Миколая Угодника, архістратига Михаїла чи якого-небудь иншого святого (№№ 110, 111), а перед нею свічку чи лямпадку. Таких «фіґур» з кіотами внизу досить багато в Галичині. Зполучення цих двох типів, чи певніше ідей, цеб-то, дашка на колюмнах над фіґурою й кіота біля Розпяття, і могло дати ідею найбільш розвиненого типу каплички української — будинка, закритого з чотирьох боків, з дверцями, де не тільки можна поставити образ чи кільки образів, але й свічку перед ними і помолитись спокійно, не боячись дощу чи снігу.

В таку приблизно систему можна було б привести ріжноманітні українські каплиці, як шукати їх органічного розвитку. Але поруч з цим органічним поступовим розвитком простіщих форм каплиць на Україні в більш складні, могли бути й були і безпосередні впливи з Заходу, безпосередня позичка тих чи инших мотивів, варіянтів, навіть типів каплиць. Там теж ішов подібний органічний процес, який відбивався на Україні.

В альбомі дані зразки чотирьох типів каплиць: 1) каплички стовпові, 2) хрести і фіґури святих під дахом на чотирьох колюмнах, 3) будинки-ніші для образів, 4) каплиці для молитви.

Капличка № 116 належить до першого типу. Вона уявляє собою

et peu élevé. On met ordinairement les statues de St. Nicolas, de St. Basile, des Archanges Michel et Gabriel etc. Les statues de différents saints sont toujours peintes. Quant à la forme et le style de ces sculptures il faut dire que l'influence qu'exerça l'Occident sur la culture et l'art ukrainiens se fait sentir aussi dans les croix de routes. Á maints endroits près de Kossov ou de Deliatyne au pied des Carpathes on peut renconter le même crucifix avec le dos en losange comme au Tyrole ou en Bavière et avec les mêmes proportions de différentes parties. Le nombre des documents récueillis et publiés concernant cette petite branche de l'art ukrainien est si insignifiant qu'il est difficile encore de parler des différences entre nos crucifix et ceux de l'étranger. On peut dire toutefois que chez nous il n'y a presque pas de ces hautes colonnes cylindriques en maçonnerie avec les petites statues de saints dessus qu'on rencontre si fréquemment en Pologne, en Bohême et en Europe Occidentale. Toutes celles que nous avons sont d'origine polonaise. On rencontre aussi rarement (seulement en Volhynie semble-t-il) les statues de Jésus Christ si favorites chez les Lithuaniens et les Polonais, telles que „Christus frasoblivy" et „smutkelis".

3. Chapelles. — Il faut distinguer les chapelles de routes de celles qu'on construisait dans les cimetières aux frais des églises ou des communes. Dans les chapelles des cimetières on célébrait les messes de mort, la semaine de Thomas (semaine après Pâques dédiée au souvenir des morts) on y offrait les repas en mémoire des morts. C'est pourquoi les chapelles

стовп з широким чотирьохкутнім дахом, який прикриває прибиті з чотирьох боків до стовпа образи. Такі каплички здибаються рідко. Нумери 112, 122 і 123 суть зразки каплиць другого типу. Малюнки 117, 118, 120 показують, який вигляд мали каплиці третього типу. В каплиці № 118 тонко зі смаком вироблена маленька главка з залізним хрестиком.

Каплиці 119, 121, 124—127 належать до четвертого типу. Цей тип уявляє собою квадратовий в плані невеличкий будиночок з чотирьохскатнім чи двохскатнім дахом, який завершується залізним чи деревляним (№ 124) хрестиком. Чільна сторона каплиці прикрашується іноді відкритим ґаночком з різьбленими кольонками (№ 121).

Иноді робили гарний начілочок, оздоблювали його різьбою і вирізаними з дерева китяхами, а коли стіни каплички були глиняні, то їх розмальовували ріжнокольоровими орнаментами: хрестиками, зірочками, кружечками. В середині каплички приблизно на третину високости робиться настіл, на якому ставлять образи, хрести, невеличкі фіґурки святих, перед ним свічки. Стіни теж завішують образами. Більшість має дуже простий зовнішній вигляд але вони приваблюють око гарними пропорціями, красою дахів і тонко виробленими главками. Взагалі в деревляних каплицях українських, особливо галицьких, більше оригінальних форм і самобутніх архітектурних мотивів, ніж в фіґурах-Розпяттях.

Українець взагалі цікавиться більше архітектурною стороною

des cimetières sont assez grandes, elles peuvent contenir de 20 à 30 personnes et même plus. Dans certains endroits, surtout en Volhynie, on construisait même aux cimetières, à la place des chapelles, de petites églises entières. En Ukraine dans chaque village on peut trouver une chapelle de ce genre. Mais nous ne nous occuperons pas d'elles maintenant, nous voulons parler de petites chapelles qu'on construisait au bord des routes comme expression de la dévotion et qui ne sont que le développement des croix et des „figures" de routes dont nous avons parlé plus haut. Pour protéger la croix ou la statue d'un saint des intempéries on construisait une petite toiture à 4 pans reposant sur des colonnettes (figs 112, 121), ce qui était nécessaire car les statues étaient toujours bariolées et les socles en briques qui les supportaient étaient toujours blanchis à la chaux et les unes et les autres pouvaient facilement s'abimer par les intempéries. Mais en même temps le campagnard dévot désirait après avoir élevé une croix ou un crucifix avoir la possibilité d'allumer le dimanche ou les jours de fête un cierge et de prier devant eux; et il ajoute à la haute croix-crucifix une petite caissette vitrée d'un demi-mètre de hauteur où il met une petite statue de la Sainte Vierge, de St. Nicolas, d'Archange Michel ou d'un autre saint (figs 110,111) et un cierge devant la statue. Les „figures" avec les caissettes à images saintes sont assez nombreuses en Galicie. La reunion de ces deux types où plutôt idées, c. à d. d'un petit toit sur des colonnettes au dessus d'unes „figure" et de la caissette à image saintes sur le crucifix, a inspiré

каплиці ніж різьбою і тоді як католицьке славянство дало в народнім мистецтві найкращі зразки різьблених «фіґур»-Розпять, Україна найінтересніше проявила себе в архітектурі каплиць, архітектурі оригінальній і самобутній. Досить зрівняти чудове перекриття ворохтянської каплиці (№ 127) з шатровими главками відомої Даниловської, чи костромської каплиці в Московщині, щоб побачити, що каплиці українські також відріжняються від московських, як ріжниться взагалі архітектура цих двох народів. На Заході Европи деревляних каплиць четвертого типу майже не було.

Рельєфи. № 128 уявляє собою знімок горельєфної фіґури Святого Онуфрія, висіченої на скелі в селі Кашперівцях в Галичині біля річки Серета. Ця фіґура знайдена і зфотографована д. А. Т. Середою. Ми так мало маємо на Україні зразків давньої християнської монументальної різьби з каменя, що кожна нова находка памятників цього роду являється цінною.

Кашперівська фіґура Св. Онуфрія не являється єдиною. Св. Онуфрій був взагалі в великій пошані в Галичині, і фіґури його здибаються часто, але виконуються звичайно з дерева. Між иншим, по дорозі з Калуша до Перегінська є дуже інтересна складна фіґура Св. Онуфрія: під звичайним високим деревляним хрестом з Розпяттям зроблена внизу печера, а в ній деревляна фіґура Св. Онуфрія між двома левами. Постать Св. Онуфрія навколішках з складеними молебно руками як і на кашперівськім рельєфі. Такі

l'idée du type le plus développé de la petite chapelle ukrainienne, c. à d. d'un édifice fermé de tous les côtés, avec une porte et où l'on peut mettre non seulement une ou plusieurs images saintes, mais encore un cierge et prier tranquillement à l'abri des intempéries. Tel est approximativement le développement organique des chapelles ukrainiennes. Mais en même temps dans ce développement organique pouvaient bien s'exercer, et se sont exercées, les influences directes de l'Occident, l'emprunt direct des certains motifs, variations, même types de chapelles, car à l'Occident il se passait alors le processus du développement organique analogue dont les repercussions arrivaient jusqu'à l'Ukraine.

Nous donnons dans notre recueil les exemples de quatre types de chapelles: 1. petites chapelles sur piliers, 2. les croix et les statues de saints sous un chapiteau sur quatre colonnettes, 3. niches à images saintes, 4. chapelles proprement dites, pour prier.

La petite chapelle fig. 116 appartient au premier type. Elle représente un pilier avec une petite toiture carrée abritant les images saintes fixées sur les quatres cotés, du pilier. Les chapelles de ce type sont plutôt rares. Les figs 111, 121 et 123 donnent des exemples du second type. Les fig. 117, 118, 120 représetent les chapelles du 3e type. La chapelle fig. 118 possède une petite coupole surmontée d'une petite croix le tout exécuté avec un goût remarquable. Les chapelles fig. 118, 121, 124—127 appartiennent au 4e type. Elles représentent de petits édifices carrés avec une toiture à quatre ou à deux

уклінні постаті з молебно складеними руками здибаються на зовсім пізніх — XIX віку — камяних хрестах, — це донатори-ктитори цих хрестів; здибаються вони і на деревляних фігурах в Польщі, наприклад, на деревляній фігурі в селі Харбиці Сєрадзського повіту[19]). Але Кашперівський горельєф Св. Онуфрія цікавий ще з другого боку. Він дає можливість навести хоч далекі аналогії з християнських часів до відомого рельєфа на скелі біля села Буші, де виображено навколішках перед деревом чоловічу постать з молебно складеними руками, ззаду якої стоїть олень.

Професор В. Антонович[20]), що одкрив і видав вперше цей рельєф, а за ним і другі вчені, гадають, що це є зразок дохристиянського мистецтва, нагадуючий камяні баби.

Нам здається, що чоловіча постать бушського рельєфу нагадує не камяні баби, а Кашперівського Св. Онуфрія: постать стоїть навколішках, руки складені молебно, сама постать без одежі, принаймні ноги бушської постаті голі, як і у святого Онуфрія. Ці риси спільні обом рельєфам і дають можливість сказати, що чоловіча постать бушського рельєфа в кожнім разі не перечить християнській добі. Присутність оленя на бушськім рельєфі аналогічна з присутністю двох левів на калушській фіґурі св. Онуфрія. Християнська іконографія знає оленя — він завжди малюється (з хрестом між рогами) на образах св. Євстафія-Плакиди, який, як відомо з життя цього святого, полював за оленем. Треба сказати, що на бушськім рельєфі є також напис. Проф. В. Антонович

pans, couronnée par une petite croix en fer ou en bois (fig. 124). La façade de la chapelle est d'habitude ornée d'un petit porche ouvert à colonnettes sculptées (fig. 121). Quelquefois on ajoutait au dessus encore un petit fronton orné de sculptures en bois et dans le cas où les murs de la chapelles étaient faits en argile on les bariolait de divers ornements: petites croix, étoiles, petits ronds. A l'intérieur de la chapelle à peu près au tiers de sa hauteur, on fixaient une console sur laquelle on plaçait les images saintes, la croix, les petites statuettes de saints, les cièrges. Les images saintes se trouvent aussi fixées aux murs. La plupart des chapelles sont très simples d'aspect, mais elles charment l'oeil par leurs proportions parfaites, par la beauté de leurs toits à têtes de coupole d'une rare finesse. En général les chapelles ukrainiennes en bois, surtout celle de Galicie, présentent plus de formes et de motifs architecturaux originals que les figures-crucifix. L'Ukrainien en général s'intéresse plus au coté architectural de la chapelle qu'à la sculpture elle même et tandis que les Slaves catholiques ont donné dans l'art populaire les plus beaux exemples de crucifix sculptés, l'Ukraine s'est fait connaître le mieux dans l'architecture si originale de ses chapelles. Il suffit de comparer la toiture admirable de la chapelle de Vorokhta (fig. 127) avec les coupoles pyramidales des chapelles connues de Danilov ou de Kostroma en Moskovie pour remarquer que les styles de ces constructions diffèrent dans les mêmes proportions que l'architecture en générale de ces deux peuples. En Europe occidentale il n'y a presque pas de chapelle du 4e type.

не каже славянськими чи латинськими літерами він написаний, але вважає його неодночасним з рельєфом на тій підставі, що напис зроблено не рельєфними літерами, а врізними. Це ще не доказ*).

Площа цього напису має такі ж сліди вивітрення, як і весь рельєф, значить, вона була під дощем, снігом, сонцем стільки ж часу, як і весь рельєф. Займає напис не якенебудь випадкове, а цілком відповідне і почесне місце, так що нема рації лічити його неодночасним з самим рельєфом. Правда, цих аргументів ще замало, щоб можна було ними вирішити питання про походження бушського рельєфу, і ми їх висловили тільки для того, щоб викликати обмін думок про ще не вирішене, як нам здається, питання про походження бушського рельєфу[2]).

*) Користаючи з того, що автор підняв тут питання про незвичайно цікавий і єдиний на цілій Україні памятник у вигляді скельного рельєфа, такої великої давнини, треба нагадати читачам, що в околицях Буші і по сусідству з нею відомі теж і инші памятники висічені на скелях, але у вигляді знаків, які найбільше підходять до знаків, висічених на скелях Малої Азії, і почасти нагадують клинкові письмена, що зустрічаються на глиняних таблицях, найдених в Каппадокії. На жаль, напис бушського рельєфа не вийшов на фотографії проф. В. Антоновича, і сам проф. В Антонович не був у змозі визначити характер букв. Отже, з огляду на велику історичну важність цього памятника, доконче треба би було послати туди наукову експедицію для точного перефотографування рельєфа в ріжні часи дня при ріжнім освітленні, і особливо для зфотографування деталів, напису, і півня окремо, і для зарисовки тих деталів, які на фотографії вийти не можуть. Ще ліпше зробити з цілого рельєфа папіровий стерео-негатив, які зроблені, напр., з південно-американських скельних рельєфів німецкими вченими. Не вадило б теж зфотографувати, зарисувати і зняти стереонегативи папірові і з инших скельних знаків в околицях Буші.

Прим. Редакції.

Les reliefs. La fig. 128 représente un haut-relief (St. Onuphre) sculpté sur un rocher à Kachepérivtsi en Galicie près de la rivière Seret. Ce haut-relief a été découvert et photographié par M. A. Séréda. Nous avons en Ukraine si peu d'exemples de l'ancienne sculpture monumentale chrétienne que chaque monument découvert de ce genre est précieux. La sculpture représentant le St. Onuphre à Kachpérivtsi n'est pas unique en son genre; ce saint en général est très vénéré en Galicie et ses statues sont fréquentes, mais d'habitude elles sont exécutées en bois. Sur la route entre Kaliche et Pérehinsk se trouve une statue de St. Onuphre très intéressante et compliquée: sous une croix ordinaire en bois avec un crucifix se trouve une grotte (artificielle) et dans celle-ci une statue de St. Onuphre entre deux lions. Le saint est représenté agenouillé avec les mains jointes pour la prière de même que sur le haut-relief de Kachepérivtsi. Ces figures dans les attitudes dévotes avec les mains jointes pour la prière se rencontrent sur les croix en pierre de la période avancée du XIXe siècle. Elles représentent les donateurs de ces croix. Elles se rencontrent aussi sur les croix de bois en Pologne, p. ex. sur la croix en bois de Kharbitzia, district de Sieradz [19]). Mais le St. Onuphre en haut-relief de Kachpérivtsi est encore intéressant d'un autre point de vue. Il permet d'établir une analogie, ne fût-ce qu'éloignée, avec le relief connu sculpté dans un rocher près du village de Boucha et représentant un homme priant avec les mains jointes et derrière lui un cerf. Le professeur V. Antonovitch [20]), qui découvrit et pubila ce

haut-relief, ainsi que les autres savants dans la suite, pensent que c'est là un exemple de l'art de l'époque païenne et le rapprochent aux statues païennes en pierre (les „baby") fréquentes en Ukraine. Á notre avis la figure d'homme du relief de Boucha rappele non pas les „baby" en pierre mais bien le St. Onuphre de Kachepérivtsi: l'homme est agenouillé, a les mains jointes pour la prière, son corps est nu, du moins ses pieds sont nus de même que ceux du St. Onuphre. Les traits communs des deux reliefs permettent d'affirmer qu'en tout cas la figure d'homme de Boucha n'exclue pas l'origine chrétienne. Le cerf du relief de Boucha est analogue aux deux lions de St. Onuphre de Kachepérivtsi. L'iconographie chrétienne connait bien ce cerf — il est toujours représenté (avec une croix entre ses bois) sur les images de St. Eustache Placide, chasseur au cerf d'après la légende. Il est à noter que sur le relief de Boucha il y a aussi une inscription. Le prof. Antonovitch n'indique pas si ce sont des caractères slaves ou latins, mais il considére cette inscription comme postérieure au relief lui-même en se basant sur le fait qu'elle est faite en lettres gravées dans la pierre et non pas sculptées en relief. Pourtant ceci ne prouve rien. La surface de ces lettres gravées porte les mêmes traces de l'érosion que le relief tout entier, par conséquent elle a dû se trouver sous la pluie, la neige et le soleil aussi longtemps que le relief lui-même. Elle occupe non pas une place accidentelle quelconque, mais se trouve bien en évidence. Tout ceci rend non fondé de lui attribuer une autre date que celle du relief. Il est vrai que ces données ne sont pas suffisantes non plus pour la résolution du problème de l'origine du relief de Boucha et nous ne les énonçons qu'à titre de discussion. Il nous semble que c'est précisement la question de l'origine du relief de Boucha qui est loin d'être résolue.

ПРИМІТКИ.

[1]) *Ф. Волковъ.* «Старинныя деревянныя церкви на Волыни».

[2]) «Украинскій народъ въ его прошломъ и настоящемъ. Петроградъ, 1916, стр. 542.

[3]) *Mokłowski.* «Sztuka ludowa w Polsce». стр. 203.

[4]) «Sprawozdanie do badania hist. Sztuky w Polsce». VIII. fig. 1—2.

[5]) *Павлуцкій.* «Барокко Украины, въ 8 вып. «Исторіи русскаго искусства» Грабаря, стр. 364.

[6]) *Сѣцинскій.* «Исчезающій типъ деревянныхъ церквей». «Труды подольск. истор.-арх. Общ.» в. XI. Кам. Под., стр. 60—120.

[7]) Найбільш докладна розвідка про архітектуру української дзвіниці міститься в «Курсѣ исторіи русской архитектуры» М. Красовського, де читач найде в малюнках художника Д. Савицького з моїх фотографій 11 дзвіниць, що мали би ввійти в цей том.

[8]) Краща розвідка про українські надгробні хрести, належить К. Шероцькому, — «Надгробні хрести на Україні» (Зап. Наук. Тов. ім. Шевченка, 1908—LXXXII), де наведена також і література предмету; література про хрести показана, між иншим, в Етнографічнім збірнику

REMARQUES.

[1]) F. Volkov. Starinnyia dereviannyia tserkvi na Volyni (en Russe).

[2]) Oukraïnskiy narod v yevo prochlom i nastoyachtchem. Petrograd. 1916. p. 542.

[3]) Mokłowski. Sztuka ludova w Polsce 203.

[4]) Sprawozdanie do badania hist. sztuky w Polsce VIII. fig. 1—2.

[5]) Pawloutskiy. Barocco Oukraïny. 8-ème fasc. de Istoria rousskavo iskousstwa par Grabar, p. 364.

[6]) Sietsinskiy. Istchezayouchtchiy tipe dereviannykh tserkvey. (Travaux de la Societé d'Histoire et d'Archéologie. XI. Kamenetz-Podolsk. p. 60-120.

[7]) La recherche la plus documentée en ce qui concerne l'architecture des campaniles ukrainiens se trouve dans le cours d'histoire de l'architecture russe par M. Krassovsky (en russe) où le lecteur trouvera également dans les dessins de M. Savitsky d'après mes photographies les onze campaniles ukrainiens qui devaient entrer dans le présent fascicule.

[8]) La meilleur recherche sur les croix tombales ukrainiennes appartient à M. Cherotsky (Nadhrobni khresty na Oukraïni).

Elle a été publiée dans les Annales de la Société Scientifique Chevtchenko

Наук. Т—ва ім. Шевченка, т. 31—33 розвідок, які вийшли після студії Шероцького, треба зазначити статтю Ianusz'a «Zdobnictwo ludowe w okolicah Lwowa». Warszawa 1913; значна частина якої призначена надгробним хрестам Львівського повіту, а також статтю проф. Вовка, «Старинныя деревянныя церкви на Волыни».

[9]) *Еварницкій.* — «Запорожье въ остаткахъ старины и преданьяхъ народа», ч. II, рис. 25.

[10]) Проф. *Шляпкін* в своїй класифікації древніх хрестів датує многораменні хрести добою не раніше XIV віку. Див. Шляпкін, «Древніе русскіе кресты», стор. 27. і інші.

[11]) Розвідок про форму українських придорожніх хрестів, фіґур і каплиць не було, окрім четвертої глави згаданої вище статті проф. Вовка про старинні деревляні церкви на Волині.

Видані досі замітки про фігури і каплиці придорожні не розглядають їх з боку форми, наприклад, Сумцовъ: «Культурныя переживанія» стр. 185; «Полевые кресты или фигуры» (Кіевск. Стар. 1890, іюль); Малышевскій — «О дорожныхъ крестахъ» (Кіевск. Епарх. Вѣдом. 1865, № 12);

Гульдманъ: «Памятники старины Подоліи», Отд. XIV; — «Фигуры», Каменецъ-Подольскъ, 1901 Каманинъ — «Придорожные кресты, иконы и статуи святыхъ въ селахъ Кіевскаго уѣзда» (Чтен. Общ. Нестора Лѣтописца, кн. XIX, вып. II). Бібліографія по чешським придорожнім хрестам наведена у Сперанського: «Придорожные кресты въ Чехіи» (1908. LXXXII) et contient aussi la bibliographie du sujet. Les ouvrages traitant ce sujet sont également cités dans le recueil ethnographique de la S-té Scient. Chevtchenko v. 31—33.

Parmi les recherches parues après l'ouvrage de M. Cherotsky il faut citer l'ouvrage de Janusz — Zdobnictwo ludowe w okolich Lwowa, Warszawa, 1913 consacré en grande partie aux croix tombales du district de Leopol. L'article du prof. Volkov „Starinnyia dereviannyia tserkvi na Volyni" traite le même sujet.

[9]) Evarnitskyi — Zaporogié v ostatkakh stariny i predaniyakh naroda, partie II., fig. 25.

[10]) Le professeur Chliapkine dans sa classification des anciennes croix classe les croix à branches multiples au XIV-ème siècle ou à une époque postérieure (v. Chliapkine: Drevniyé rousskiyé kresty, p. 27).

[11]) Il n'y a pas de recherches sur les formes des croix de routes, des crucifix et des chapelles en Ukraine sauf l'article ci-dessus cité du prof. Volkov sur les vielles églises en bois en Volhynie. Les notes publiées jusqu'à présent concernant les croix-„figures" et les chapelles ne les étudient pas au point de vue des formes architecturales, p. ex. Soumtsov: Koultournyia péréjivaniya, p. 185. Polevyié kresty ili figoury. („Kievskaya Starina". 1890. VII.). Malychevsky. O dorojnykh krestakh. (Kievskiya Eparkhialnyia Viedomosti. 1865 N 12.) Gouldman. Pamiatniki stariny Podolii. XIV. Figoury. Kamenetz-Podolsk. 1901. Kamanine. Pridorojnyié kresty, ikony i statouï sviatykh v siolakh Kievskavo óuyézda

хіи и Моравіи и византійское вліяніе на Западѣ» (Археол. изв. и зам. 1895, № 12).

По жмудським і взагалі литовським хрестам див. Brensztein, «Krzyże i kapliczki żmudzkie» (Mater. Antropol.-archeol. i etnogr. t. IX. Krakow 1907, а також Potkowski, «Krzyże na Litwie» (Materyały wyd. towar. Polska sztuka stosowana. Zesz. XII. Krakow 1909) і Iaroszewicz «Литовські хрести» (на литовській мові), Wilna 1913.

[12]) *Сумцовъ*. «Культурныя переживанія» (Кіев. Стар. 1890, іюль, стр. 68).

[13]) Brensztein. «Krzyże i kapliczki żmudskie» ст. 4.

[14]) *Широцький*. «Надгробні хрести на Україні», стор. 12.

[15]) Іпатська літопись, стор. 490, під 6721 роком.

[16]) *Гульдманъ*. «Памятники старины въ Подоліи», стр. 318.

[17]) «Сборникъ матеріаловъ по топографіи Кіева», стр. 101—102.

[18]) «Древне-русскіе кресты», ряд. 9—10.

[19]) Wies illustrowana, 1913, kwiecień 22.

[20]) *Антоновичъ. В.* «О скальныхъ пещерахъ на берегу Днѣстра Подольской губерніи» (Труды VI-го Археол. Съѣзда въ Одессѣ, т. III, стр. 98).

Д. Щербаківський.

(Tchteniya obchtchestva Nestora Létopistsa, l. XIX. fasc. II).

La bibliographie concernant les croix de route en Bohême est donnée par Speransky dans son ouvrage: Pridorojnyié kresty v Tchekhii i Moraviï i vizantiyskoyé vliyanié na zapadié (Archéologitcheskiya izvestiya i zamietki. 1895. N 12. En ce qui concerne les croix jmoudiennes et en genéral lithuaniennes voir Brensztein. Krzy e i kapliczki żmudskie (Mater. Antropol.-archeol. i etnograf. t. IX. Kraków. 1907; également: Potkowski. Krzy e na Litwie (Materyały wyd. tow. Polska sztuka stosowana. Zesz. XII. Kraków 1909 et Jaroszewicz — Croix lithuaniennes (en lithuanien). Wilna 1913,

[12]) Soumtsov. Koultournyia péréjivaniya („Kievskaya starina". 1890. Juillet, p. 68).

[13]) Brencztein. Krzyże i kapliczki żmudzkie. p 4.

[14]) Chyrotsky. Nadhrobni khresty na Oukraïni, p. 12.

[15]) La chronique d'Ipatiévo, p. 490 sous l'année 6721.

[16]) Gouldman. Pamiatniki stariny v Podolii. p 318.

[17]) Sbornik materialov po topografii Kieva p. p. 101—102.

[18]) Drevnié—rousskié kresty. 9—10.

[19]) „Wies ilustrowana" 1913, avril 22.

[20]) W. Antonovitch. O skalnykh pechtcherakh na beregou Dniestra Podolskoy gouberniï (Travaux du VI-ème Congrès Archéologique à Odessa, t. III. p. 98).

D. Chtcherbakivsky.

1. Церковні ворота XVIII в. с. Добротів, пов. Надвірна, Галичина.
1. Porte d'église XVIIIe s. Village Dobrotiv. Dist. Nadvirna. Galicie.

2. Церква кінця XVIII в. с. Тирнівка, пов. Дорохой, Румунія.
2. Eglise fin du XVIIIe s. vil. Tyrnivka. District de Dorokhoy. Roumanie.

3. Церква 1779 р. с. Ширівці Долишні, Буковина.
3. Eglise 1779. vil. Chyrivtsi Dolichni. Boukovine.

4. Церква 1767 р. с. Задібрівка, Буковина.
4. Eglise 1767. vil. Zadibrivka. Boukovine.

5. Церква кінця XVIII в. с. Трустинці, Хотинськ. пов., Бесарабія.
5. Eglise fin XVIIIe s. vil. Troustyntsi. Dist. de Khotyne. Bessarabie.

6. Церква початку XIX в. с. Строїнці, Хотинськ. пов., Бесарабія.
6. Eglise commencement XIXe s. vil. Stroïntsi. Dist. de Khotyne. Bessarabie.

7. Церква 1816 р. с. Карапчів, Буковина.
7. Eglise 1816. vil. Karaptchiv. Boukovine.

8. Церква 1784 р. с. Волока, Буковина.
8. Eglise 1784. vil. Voloka. Boukovine.

9. Церква 1825 р. с. Вілавче, Буковина.
9. Eglise 1825. vil. Vilavtché. Boukovine.

10. Церква XVIII в. с. Сенжар, Хотинськ. пов., Бесарабія.
10. Eglise XVIIIe s. vil. Seniar. Distr. de Khotyne. Bessarabie.

11. Церква XVIII в. с. Ленківці, Хотинськ. пов., Бесарабія.
11. Eglise XVIIIe s. vil. Lenkivtsi. Distr. de Khotyne. Bessarabie.

12. Церква поч. XIX в. с. Каплівка, Хотинськ. пов., Бесарабія.
12. Eglise com. XIXe s. vil. Kaplivka. Distr. de Khotyne. Bessarabie.

13. Церква XVIII в. м. Хотин, Бесарабія.
13. Eglise XVIIIe s. bourg de Khotyne. Bessarabie.

14. Церква 1808 р. с. Станівці Долішні, Буковина.
14. Eglise 1808. vil. Stanivtsi Dolichni. Boukovine.

15. Церква 1818 р. с. Калинківці, Буковина.
15. Eglise 1818. vil. Kalynkivtsi. Boukovine.

16. Церква 1773 р. с. Нові Мамаївці, Буковина.
16. Eglise 1773. vil. Novi Mamaïvtsi. Boukovine.

17. Церква поч. XIX в. с. Барбівці, Буковина.
17. Eglise com. XIXe s. vil. Barbivtsi. Boukovine.

18. Церква поч. XIX в. с. Пядиківці, Буковина.
18. Eglise com. XIXe s. vil. Piadykivtsi. Boukovine.

19. Церква кін. XVIII в. с. Старі Мамаївці, Буковина.
19. Eglise f. XVIIIe s. vil. Stari Mamaïvtsi. Boukovine.

20. Церква XVIII в. с. Воронів, пов. Городенка, Галичина.
20. Eglise XVIIIe s. vil. Voroniv. Distr. Horodenka. Galicie.

21. Церква XVIII в. с. Млинисько, Теребовельськ. пов., Галичина.
21. Eglise XVIIIe s. vil. Mlynysko. Distr. Terebovla. Galicie.

22. Церква XVIII в. с. Ослав Білий, пов. Надвірна, Галичина.
22. Eglise XVIIIe s. vil. Oslav Bily. Distr. Nadvirna. Galicie.

23. Церква XVIII в. м. Космач, Гуцульщина, Галичина.
23. Eglise XVIIIe s. vil. Kosmatch. Houtzoulchtchyna. Galicie.

24. Церква кін. XVIII в. с. Нагірна, пов. Коломия, Галичина.
24. Eglise f. XVIII[e] s. vil. Nazirna. District. Kolomya. Galicie.

25. Церква поч. XIX в. с. Лучка, пов. Косів., Галичина.
25. Eglise com. XIX[e] s. vil. Loutchka. Dist. Kossiv. Galicie.

26. Церква поч. XIX в. с. Кобилець, пов. Коломия, Галичина.
26. Eglise com. XIXe s. vil. Kobylets. Dist. Kolomya. Galicie.

27. Церква поч. XIX в. с. Ценева, пов. Коломия, Галичина.
27. Eglise com. XIXe s. vil. Tseneva. Distr. Kolomya. Galicie.

28. Церква XVIII в. біля Коломиї, Галичина.
28. Eglise XVIIIe s. près de Kolomya. Galicie.

29. Церква XVIII в. с. Будилів, пов. Снятин, Галичина.
29. Eglise XVIIIe s. vil. Boudyliv. Dist. Sniatyn. Galicie.

30. Церква XVIII в. с. Балинці, пов. Гвоздець, Галичина.
30. Eglise XVIIIe s. vil. Balyntsi. Dist. Hvozdets. Galicie.

31. Церква XVIII в. с. Черганівка, пов. Косів., Галичина.
31. Eglise XVIIIe s. vil. Tcherhanivka. Dist. Kossiv. Galicie.

32. Церква XVIII в. с. Деренівка, Теребовельськ. пов., Галичина.
32. Eglise XVIIIe s. vil. Derenivka. Distr. Terebovla. Galicie.

Bibliotheek van het Museum voor Volkenkunde te Leiden
17

33. Церква XIX в. с. Залуче, пов. Снятин, Галичина.
33. Eglise XIXe s. vil. Zaloutché. Dist. Sniatyn. Galicie.

34. Церква XIX в. с. Акрешори, пов. Печеніжин.
34. Eglise XIXe s. vil. Akrechory. Dist. Petchenijyn. Galicie.

35. Церква кінця XVIII в. с. Заберезе, пов. Станиславів, Галичина.
35. Eglise f. XVIIIe s. vil. Zaberejé. Dist. Stanislaviv. Galicie.

33. Церква XIX в. с. Залуче, пов. Снятин, Галичина.
33. Eglise XIXe s. vil. Zaloutché. Dist. Sniatyn. Galicie.

34. Церква XIX в. с. Акрешори, пов. Печеніжин.
34. Eglise XIXe s. vil. Akrechory. Dist. Petchenijyn. Galicie.

35. Церква кінця XVIII в. с. Заберже, пов. Станиславів, Галичина.
35. Eglise f. XVIIIe s. vil. Zaberejé. Dist. Stanislaviv. Galicie.

36. Церква XVII в. с. Касперівці, пов. Заліщики, Галичина.
36. Eglise XVIIe s. vil. Kasperivtsi. Dist. Zalichtchyky. Galicie.

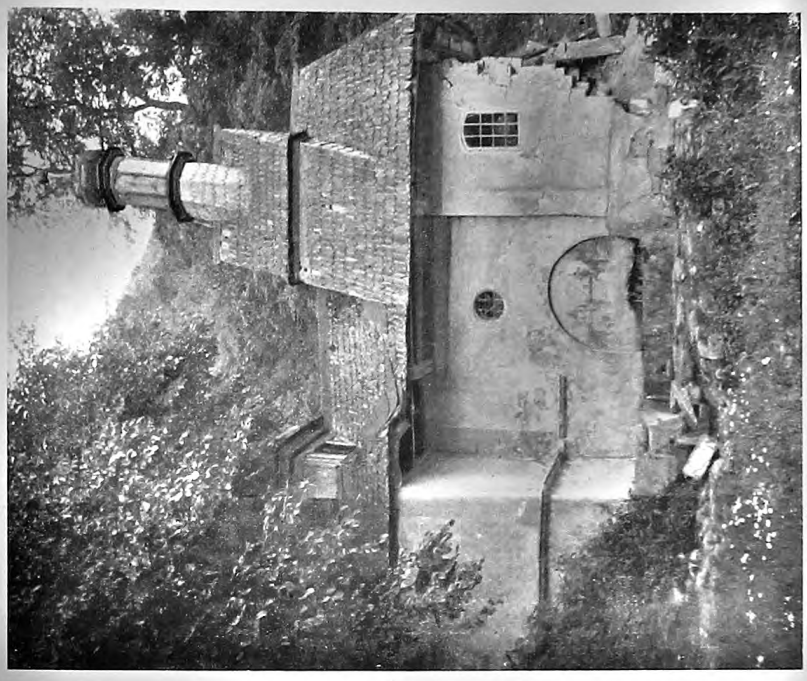

37. 38. Капліця св. Іоанна Богослова XVIII в. с. Хрещатик, Буковина.
37. 38. Chapelle de St. Jean. XVIIIe s. vil. Khrechtchatyk. Boukovine.

39. Піддашшя церкви XIX в. с. Тулава, пов. Снятин, Галичина.

39. Rebord de toit d'eglise XIXe s. vil. Toulava. Dist. Sniatyn. Galicie.

40. Піддашшя дзвінниці XIX в. м. Делятин, пов. Надвірна, Галичина.

40. Rebord de toit de campanile XIXe s. bourg de Deliatyn. Dist. Nadvirna. Galicie.

41. Піддашшя церкви XVIII в. с. Парище, пов. Надвірна, Галичина.

41. Rebord de toit d'eglise XVIIIe s. vil. Parychtché. Dist. Nadvirna. Galicie.

42. Підданшя церкви XIX в. с. Назірна, пов. Коломия, Галичина.
42. Rebord de toit d'eglise XIXe s. vil. Nazirna. Dist. Kolomya. Galicie.

43. Підданшя церкви XVIII в. м. Чортків, Галичина.
43. Rebord de toit d'eglise XVIIIe s. vil. Tchortkiv. Galicie.

44. Південний ґанок церкви XIX в. с. Хлібичин, пов. Снятин, Галичина.
44. Entrée sud de l'eglise XIXe s. vil. Khlibytchyn. Dist. Sniatyn. Galicie.

45. Піддашшя дзвінниці XVIII в. с. Парипце, пов. Надвірна, Галичина.
45. Rebord de toit de campanile XVIIIe s. vil. Parychtché. Dist Nadvirna. Galicie.

46. Піддашшя церкви XVIII в. м. Печеніжин, пов. Коломия, Галичина.
46. Rebord de toit d'eglise XVIIIe s. bourg Petchenijyn. Dist. Kolomya. Galicie.

47. Дзвіниця XIX в. с. Присліп на Бойківщині.
47. Campanile XIXe s. vil. Pryslip. Galicie.

48. Дзвіниця XVIII в. м. Хотин, Бесарабія.
48. Campanile XVIIIe s. bourg Khotyn. Bessarabie.

49. Дзвіниця
XIX в. с. Ворохта, пов. Надвірна, Галичина.
49. Campanile
XIXe s. vil. Vorokhta. Dist. Nadvirna. Galicie.

50. Дзвіниця
XVIII в. с. Ширівці Долішні, Буковина.
50. Campanile
XVIIIe s. vil. Chyrivtsi-Dolichni. Boukovine.

51. Дзвіниця
XVIII в. с. Шепарівка, пов. Коломия, Галичина.
51. Campanile
XVIIIe s. vil. Cheparivka. Dist. Kolomya. Galicie.

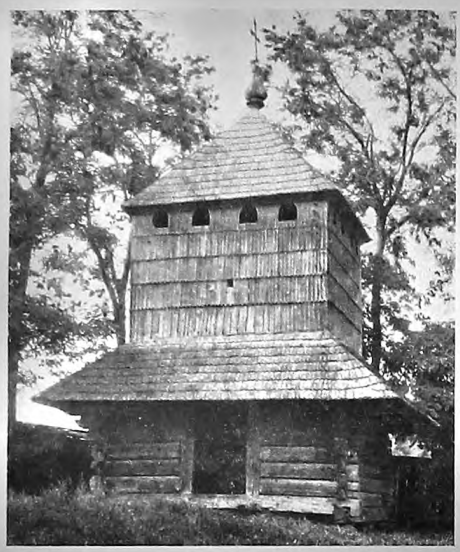

52. Дзвіниця
XIX в. с. Красноставці, Галичина.
52. Campanile
XIXe s. vil. Krasnostavtsi. Galicie.

53. Дзвіниця
XVIII в. с. Старі Мамаївці, Буковина.
53. Campanile
XVIIIe s. vil. Stary Mamaïvtsi. Boukovine.

54. Дзвіниця
XVIII в. с. Задубрівка, Буковина.
54. Campanile
XVIIIe s. vil. Zadoubrivka. Boukovine.

55. Дзвіниця XIX в. с. Акрешори, пов. Печеніжин, Галичина

55. Campanile XIXe s. vil. Akrechory. Dist. Petchénijyn. Galicie.

56. Дзвіниця XVIII в. с. Ямне, пов. Надвірна, Галичина.

56. Campanile XVIIIe s. vil. Yamné. Dist. Nadvirna. Galicie.

57. Дзвіниця поч. XIX в. с. Барбівці, Буковина.

57. Campanile XIXe s. vil. Barbivtsi. Boukovine.

58. Дзвіниця XIX в. с. Станівці-Долішні, Буковина.

58. Campanile XIXe s. vil. Stanivtsi Dolichni Boukovine.

59. Дзвінниця XVIII в. с. Сенжар, Хотинськ. пов.
59. Campanile XVIIIe s. vil. Senjar. Dist. Khotyn

60. Дзвінниця XIX в. с. Калинківці, Буковина.
60. Campanile XIXe s. vil. Kalynkivtsi. Boukovine.

61. Дзвиниця поч. XIX в. с. Стрєйнці, Хотинськ. пов.
61. Campanile XIXe s. vil. Stroïntsi. Dist. Khotyn.

62. Дзвінниця XVIII в. с. Орошени, Буковина.
62. Campanile XVIIIe s. vil. Orocheny. Boukovine.

63. Дзвінниця поч. XIX в. с. Фітьків, пов. Надвірна, Галичина.
63. Campanile com. XIXe s. vil. Fitkiv. Dist. Nadvirna. Galicie.

64. Дзвіниця поч. XIX в. м. Космач, пов. Печеніжин, Галичина
64. Campanile com. XIXe s. vil. Kosmatch. Dist. Petchénijyn.

65. Дзвіниця XIX в. с. Забереже, пов. Станиславів, Галичина.
65. Campanile XIXe s. vil. Zaberejé. Dist. Stanislaviv. Galicie.

66. Дзвіниця XIX в. с. Колодіївка, пов. Станиславів, Галичина.
66. Campanile XIXe s. vil. Kolodiïvka. Dist. Stanislaviv. Galicie.

67. Дзвіниця 1746 р. с. Ослав Білий, пов. Надвірна, Галичина.
67. Campanile 1746. vil. Oslav Bilyi. Dist. Nadvirna. Galicie.

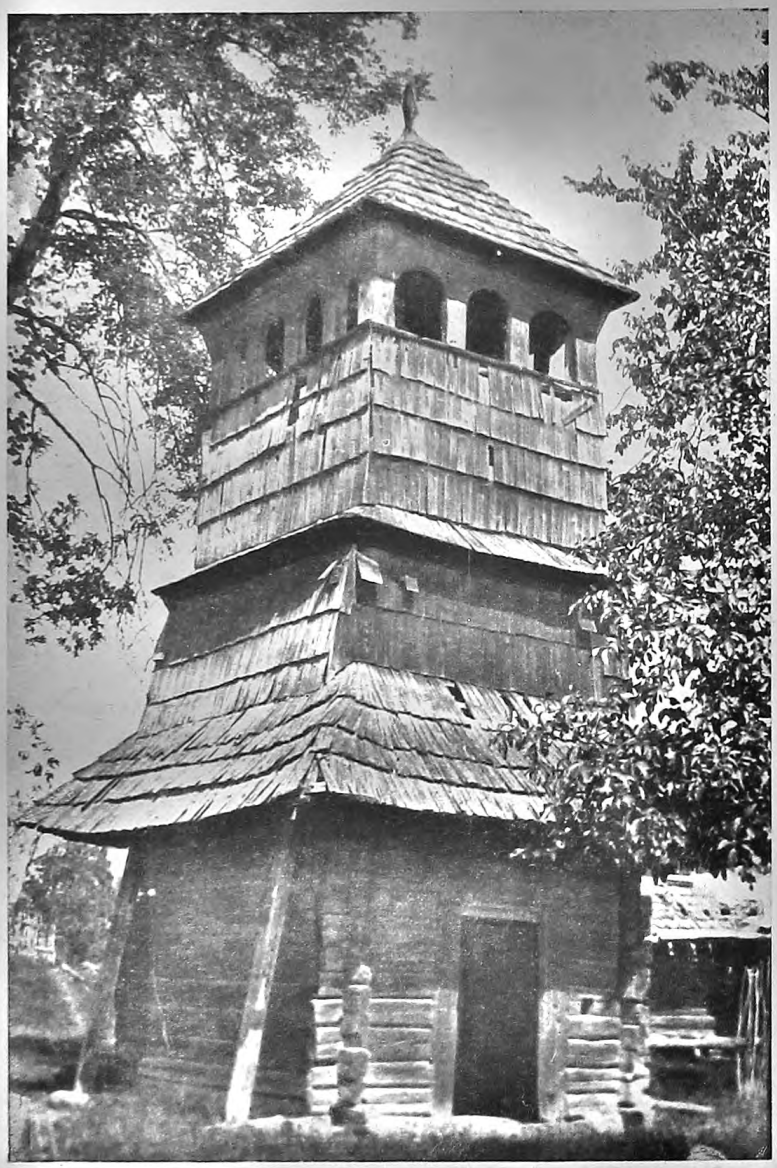

68. Дзвінниця XVIII в. с. Добротів, Галичина.
68. Campanile XVIIIe s. vil. Dobrotiv. Galicie.

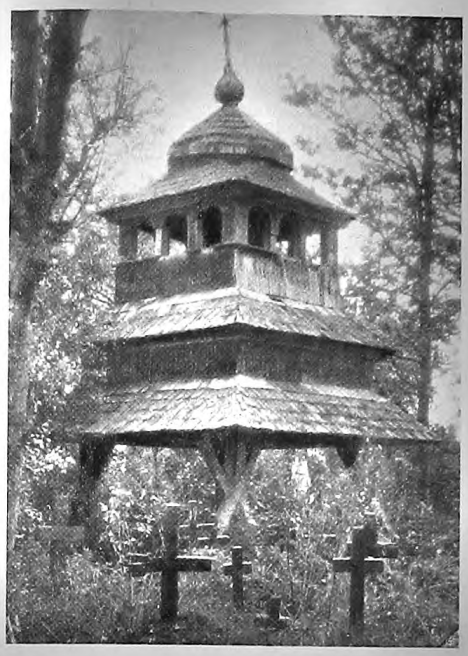

69. Дзвіниця XIX в. с. Росівна, пов. Богородчани, Галичина.
69. Campanile XIXe s. vil. Rossivna. Dist. Bohorodtchany. Galicie.

70. Дзвіниця XVIII в. с. Нові Мамаївці, Буковина.
70. Campanile XVIIIe s. vil. Novi Mamaïvtzi. Boukovine.

71. Дзвіниця XVIII в. с. Задібрівці, пов. Снятин, Галичина.
71. Campanile XVIIIe s. vil. Zadibrivtsi. Dist. Sniatyn. Galicie.

72. Дзвіниця XVIII в. с. Шешори, Галичина.
72. Campanile XVIIIe s. vil. Chechory. Galicie.

73. Дзвіниця XIX в. с. Кобилець, пов. Коломия, Галичина.
73. Campanile XIXe s. vil. Kobylets. Dist. Kolomya. Galicie.

74. Дзвіниця XIX в. с. Микуличин, пов. Надвірна, Галичина
74. Campanile XIXe s. vil. Mykoulytchyn. Dist. Nadvirna. Galicie.

75. Дзвіниця XIX в. с. Хлібичин, пов. Снятин. Галичина.
75. Campanile XIXe s. vil. Khlibytchyn Dist. Sniatyn. Galicie.

76. Дзвінниця XVIII в. с. Любківці, пов. Снятин; Галичина.
76. Campanile XVIIIe s. vil. Lubkivtsi. Dist. Sniatyn. Galicie.

77. Дзвінниця XIX в. м. Пістинь, Галичина.
77. Campanile XIXe s. vil. Pistygne. Galicie.

78. Дзвінниця XVIII в. с. Добровляни, пов. Заліщики, Галичина.

78. Campanile XVIIIe s. vil. Dobrovliany. Dits. Zalichtchyki Galicie.

79. Дзвіниця XVIII в. с. Бучачки, пов. Коломия, Галичина.
79. Campanile XVIIIe s. vil. Boutchatchky. Dist. Kolomya. Galicie.

80. Дзвіниця XIX в. с. Хлібичин, пов. Снятин, Галичина.
80. Campanile XIXe s. vil. Khlibytchyn. Dist. Sniatyn. Galicie.

81. Дзвіниця XVIII в. с. Балинці, пов. Гвоздець, Галичина.
81. Campanile XVIIIe s. vil. Balyntsi. Dist. Gvozdets. Galicie.

82. Дзвіниця XVIII в. с. Семаківці, пов. Коломия, Галичина.
82. Campanile XVIIIe s vil. Semakivtsi. Dist. Kolomya. Galicie.

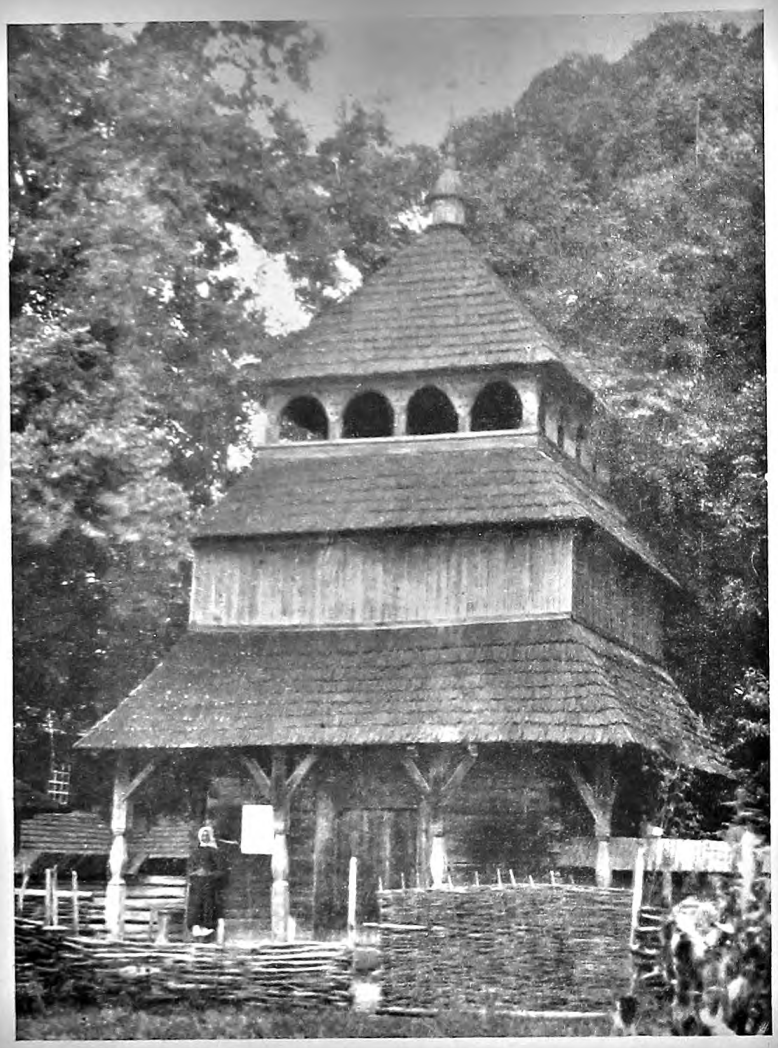

83. Дзвінниця XVIII в. м. Печеніжин, нов. Коломия, Галичина.
83. Campanile XVIIIe s. bourg de Pétchénijyn. Dis. Kolomya. Galicie.

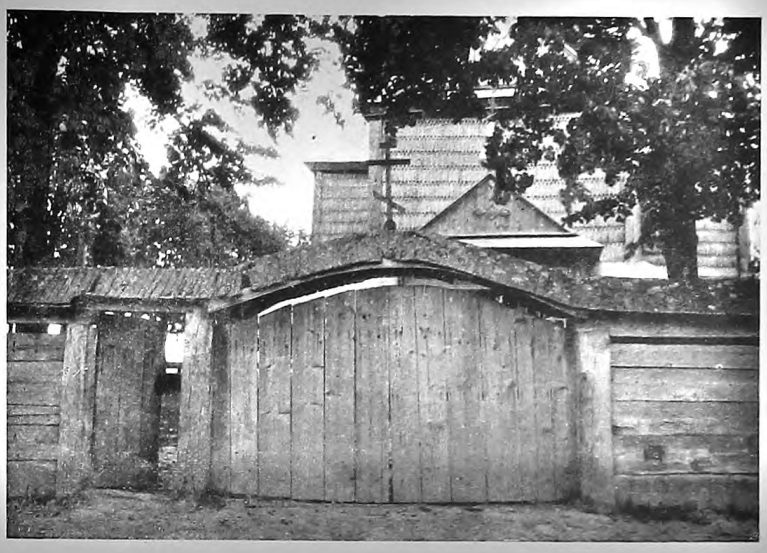

84. Ворота с. Іванківці, пов. Коломия, Галичина.
84. Porte vil. Ivankivtsi. Dist. Kolomya. Galicie.

85. Ворота с. Микитинці пов. Станиславів, Галичина.
85. Porte vil. Mykytyntsi. Dist. Stanislaviv. Galicie.

86. Церковні ворота с. Балинці, пов. Гвоздець, Галичина.
86. Porte vil. Balyntsi. Dist. Hvozdets. Galicie.

87. Церковні ворота с. Семаківці, пов. Коломия, Галичина.
87. Porte vil. Semakivtsi. Dist. Kolomya. Galicie.

88. Плита надгробна. с. Данківці, Хотинськ. пов., Бесарабія.
88. Dalle tombale vil. Dankivtsi. Dist. Khotyn. Bessarabie.

89. Плита надгробна XIX в. с.Данківці, Хотинськ. пов., Бесарабія.
89. Dalle tombale XIXe s. vil. Dankivtsi. Dist. Khotyn. Bessarabie.

90. Хрест XVIII в. с. Чернятин, пов. Городенка, Галичина.
90. Croix XVIIIe s. vil. Tcherniatyn. Dist. Horodenka. Galicie.

91. Плита надгробна XIX в. с. Данківці, Хотинськ. пов., Бесарабія.
91. Dalle tombale XIXe s. vil. Dankivtsi. Dist. Khotyn. Bessarabie.

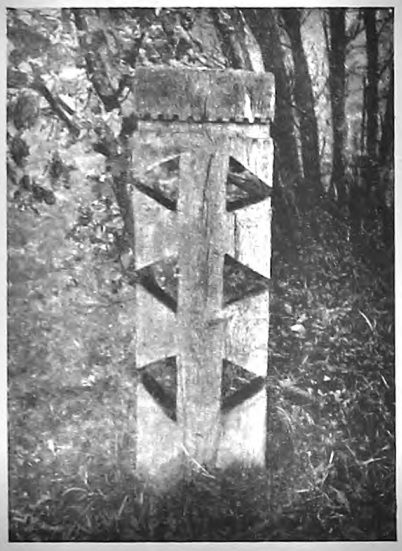

92. Хрест надгробний м. Печеніжин, пов. Коломия, Галичина.

92. Croix tombale en bois. Petchenijyn. Dist. Kolomya. Galicie.

93. Хрест надгробний м. Печеніжин, пов. Коломия, Галичина.

93. Croix tombale. Petchenijyn. Dist. Kolomya. Galicie.

94. Хрест надгробний м. Печеніжин, пов. Коломия, Галичина.

94. Croix tombale. Petchenijyn. Galicie.

95. Хрест надгробний 1889 р. Печеніжин, Галичина.

95. Croix tombale 1889. Petchenijyn. Galicie.

96. Хрест надгробний м. Печеніжин, Галичина.
96. Croix tombale. Petchenijyn. Galicie.

97. Хрест надгробний м. Печеніжин, Галичина.
97. Croix tombale. Petchenijyn. Galicie.

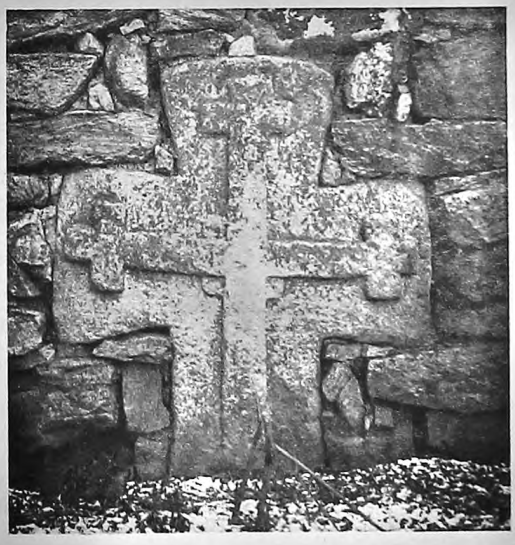

98. Хрест надгробний кінця XVIII в. Могилів Подільський.
98. Croix tombale. fin. XVIIIe s. Mohyliv. Podilsk.

99. Хрест надгробний 1636 р. с. Назавизів, пов. Надвірна, Галичина.
99. Croix tombale 1636. vil. Nazaviziv. Distr. Nadvirna. Galicie.

100. Хрест надгробний, шостираменний Галичина.
100. Croix tombale. Galicie.

101. Хрест надгробний XVIII в. Могилів Под.
101. Croix tombale XVIIIe s. Mohyliv. Pod.

102. Хрест надгробний XVIII в. Могилів Под.
102. Croix tombale XVIIIe s. Mohyliv. Pod.

103. Плита надгробна XVIII в.
Могилів Под.
103. Dalle tombale. XVIIIe s. Mohyliv. Pod.

104. Плита надгробна XVIII в.
Могилів Под.
104. Croix tombale XVIIIe s. Mohyliv. Pod.

105. Хрест надгробний 1779 р. м. Переяслав на Полтавщині.
105. Croix tombale 1779. Pereiaslav. gouv. Poltava.

106. Хрест надгробний 1790 р. Могилів Под.
106. Croix tombale 1790. Mohyliv. Pod.

107. Хрест надгробний 1753 р. Могилів Под.
107. Croix tombale 1753. Mohyliv. Pod.

108. Хрест надгробний 1778 р. Могилів Под.
108. Croix tombale 1778. Mohyliv. Pod.

109. Хрест надгробний 1817 р. с. Серафинці, пов. Городенка, Галичина.

109. Croix tombale 1817. vil. Serafyntsi. Dist. Horodenka. Galicie.

110. Фіґура с. Іванівці, пов. Коломия, Галичина.
110. Crucifix vil. Ivanivtsi. Dist. Kolomya. Galicie.

111. Фіґура с. Іваниківка, пов. Надвірна, Галичина.
111. „Figure“ (Cruficix) vil. Ivanykivka. Dist. Nadvirna. Galicie.

112. Капличка с. Саджавка, пов. Надвірна, Галичина.
112. Chapelle vil. Sadjavka. Dist. Nadvirna Galicie.

113. Статуя св. Миколая з каплиці № 111.
113. Statue de s-nt Nikolas de chapelle № 111.

114. Фігура с. Ворохта, пов. Надвірна, Галичина.
114. Crucifix vil. Vorochta, Dist. Nadvirna, Galicie.

115. Хрест придорожній с. Залуче, пов. Снятин, Галичина.
115. Croix au bord de la toute vil. Zaloutché. Dist. Sniatyn. Galicie.

116. Капличка с. Ржавинці, Буковина.
116. Chapelle vil. Rjavyntzi. Boukovine.

117. Капличка с. Чернятин, пов. Городенка, Галичина.
117. Chapelle vil. Tcherniatyn. Dist. Horodenka. Galicie.

118. Капличка с. Березів Середній, пов. Печеніжин, Галичина.
118. Chapelle vil. Bereziv Seredny. Dist. Petchénijyn. Galicie.

119. Капличка с. Ослав Білий, пов. Надвірна, Галичина.
119. Chapelle vil. Oslav Bilyi. Dist. Nadvirna. Galicie.

120. Капличка м. Солотвина, пов. Богородчани, Галичина.
120. Chapelle bourg Solotvyna. Dist. Bohorodchany. Galicie.

121. Капличка с. Дора, пов. Надвірна, Галичина.
121. Chapelle vil. Dora. Dist. Nadvirna. Galicie.

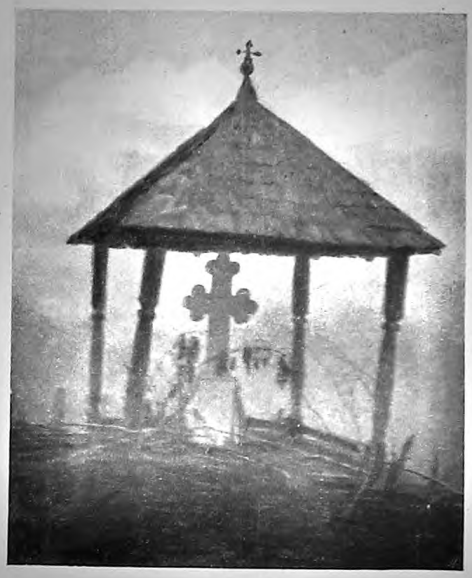

122. Капличка с. Княждвір, пов. Печеніжин, Галичина.
122. Chapelle vil. Kniajdvir. Dist. Petchénijyn. Galicie.

123. Капличка с. Підгайчики, пов. Коломия, Галичина.
123. Chapelle vil. Pidhaytchyky. Dist. Kolomya. Galicie.

124. Капличка с. Ланчин, пов. Надвірна, Галичина.
124. Chapelle vil. Lantchyn. Dist. Nadvirna. Galicie.

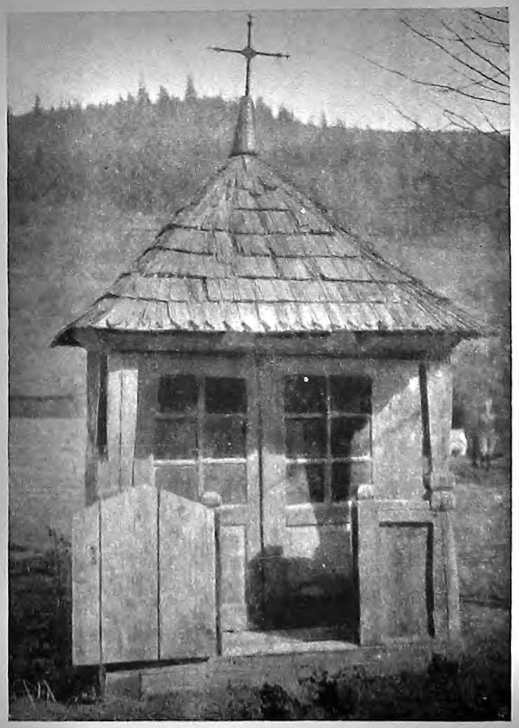

125. Капличка с. Татарів, пов. Надвірна, Галичина.
125. Chapelle vil. Tatariv. Dist. Nadvirna. Galicie.

126. Капличка с. Ворохта, пов. Надвірна, Галичина.
126. Chapelle vil. Vorokhta. Dist. Nadvirna. Galicie.

127. Капличка с. Ворохта, пов. Надвірна, Галичина.
127. Chapelle vil. Vorokhta. Dist. Nadvirna. Galicie.

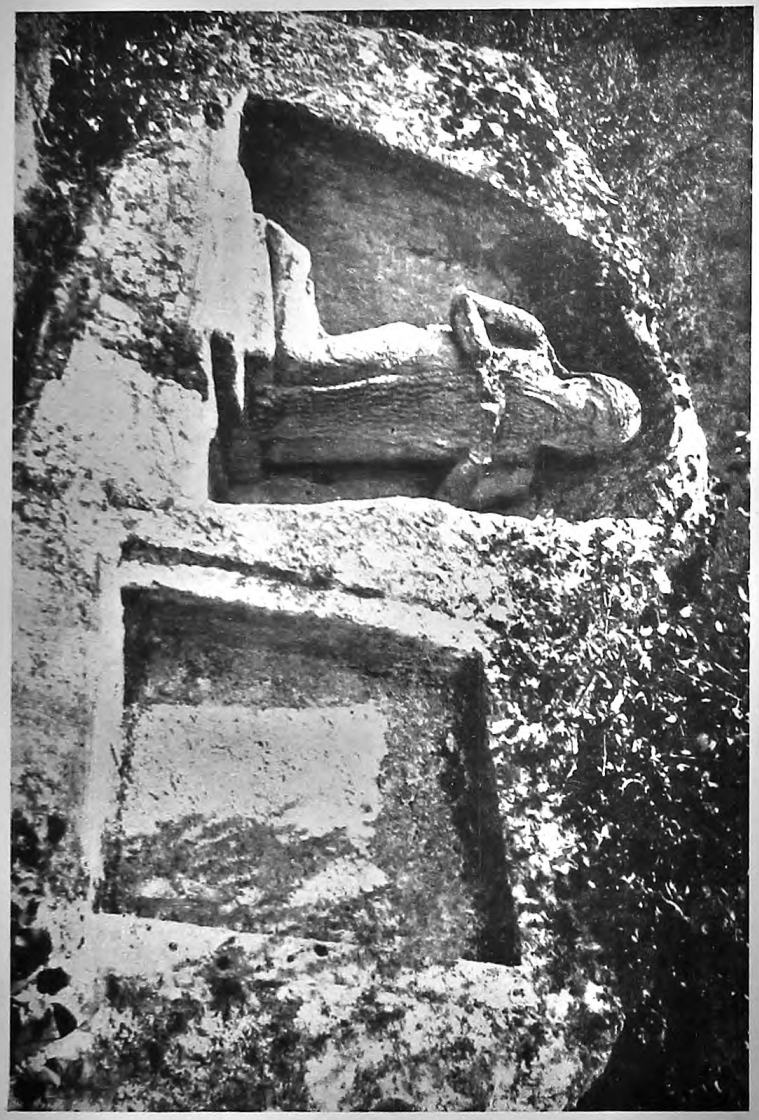

128. Горельєф — св. Онуфрій, с. Касперівці, пов. Заліщики, Галичина.
128. Haut-relief de St. Onuphre vil. Kasperivtsi. Dist. Zalichtchyky. Galicie.